

LUND UNIVERSITY

Det personliga äktenskapet ett exempel ur medeltida litteratur Christensen-Nugues, Charlotte

1997

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Christensen-Nugues, C. (1997). *Det personliga äktenskapet: ett exempel ur medeltida litteratur*. (Ugglan; Vol. 7). Avd. för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Uggla₇

Lund Studies in the History of Science and Ideas

Det personliga äktenskapet

Ett exempel ur medeltida litteratur

Det personliga äktenskapet

Ett exempel ur medeltida litteratur

Charlotte Christensen

Ugglan 7

Lund Studies in the History of Science and Ideas

Omslag: Miniatur ur ett bibelmanuskript från Clairvaux, första hälften av 1100-talet. Bilden är en illustration ur Höga visan och visar bruden och brudgummen som omfamnas.

Tolkningar av Höga visan blev allt vanligare under 1100-talet och var en del av tidens försök att definiera kärlekens väsen. Det manuskript bilden är hämtad ur har tillskrivits Saint Bernard, vars tolkning av Höga visan, Sermones super Cantica canticorum, är bland de mest kända. För Saint Bernard, liksom för de flesta tolkarna av Höga visan, var det viktigaste draget i brudens och brudgummens dialog den rena välviljan och kärlekens fullständiga ömsesidighet. Denna ömsesidighet och den jämlikhet den förutsätter framträder mycket klart i bilden. De båda står öga mot öga och gör exakt samma gest när de omfamnar varandra. Miniaturen uttrycker ett ideal av ömsesidighet som ytterligare understryks av den fysiska likheten mellan bruden och brudgummen, deras lika längd och deras fullständigt likvärdiga plats i bildens komposition.

Ugglan utges av avdelningen för Idé- och lärdomshistoria vid
Lunds universitet, Kungshuset, Lundagård, 222 22 Lund
Redaktör för skriftserien: professor Gunnar Broberg

© Charlotte Christensen 1996

Grafisk form: Stefan Stenudd

Tryck: Reprocentralen, Lunds universitet 1997

ISSN 1102-4313

Innehåll

Abstract: The personal marriage	7
Résumé: Le mariage personnel	8
Inledning	9
Syfte och metodik	10
SAMHÄLLET	15
Äktenskapet i det feodala samhället	17
KYRKAN	20
Äktenskapet som livstillstånd, Yves de Chartres	22
Äktenskapet och frälsningen, Hugues de Saint-Victor	29
Det fria valet, Petrus Lombardus	32
Liturgi	37
Kärleken	42
ROMANER OCH ROMANSER	50
Den kärlek man kallar hövisk	51
Kärleken och äktenskapet i 1100- och 1200-talens romankonst	60
JEHAN ET BLONDE	69
Författaren och hans verk	71
Romanen "Jehan et Blonde"	75
Etiken	79
Feodalismen	81
Öppenheten	85
Kärleken	88
Valet	90
Paret, kyrkan och samhället	94
SLUTORD	98
LITTERATURLISTA	101

Abstract: The personal marriage

In this article I examine the development of the idea of marriage as a personal union whose foundation is the relation between the spouses. The theories which developed within the Church from the eleventh century and onwards put the emphasis on the personal side of marriage; The sacrament of marriage was founded on the union between the spouses and not on family interest. From the middle of the twelfth century the family's ascent was, according to strict Canon Law, no longer necessary for a valid marriage. This would have been totally in contravention of the then prevailing idea in feudal society, that marriage was an agreement between families.

This article does not primarily deal with the actual marriage practices but how the new ideas influenced the mentalities. To this end I analyse a novel from the first half of the thirteenth century; *Jehan et Blonde* by Philippe de Rémi. This novel describes a marriage by choice, against the will of the family, which not only satisfies the spouses but also proves to be exemplary from the society's point of view.

Résumé: Le mariage personnel

Cet article a pour cadre le développement de l'idée du mariage comme une union personnelle se fondant sur la relation entre les époux. Les théories qui se sont développées à partir du XIe siècle à l'intérieur de l'église ont mis l'accent sur le caractère personnel du mariage; le fondement du sacrement du mariage étant devenu l'union entre deux individus et non pas l'intérêt familial. À partir de la seconde moitié du XIIe siècle, l'accord de la famille n'a plus été, selon le droit canonique, nécessaire pour un mariage valide. Cette nouvelle conception entrainait en conflit manifeste avec l'idée du mariage comme un accord entre familles qui prévalait alors dans la société féodale.

Cet article montre comment les nouvelles idées ont influencé les mentalités sans préjuger de changements concrets dans la pratique du mariage. J'utilise à cette fin un roman de la première moitié du XIIIe siècle: *Jehan et Blonde* de Philippe de Rémi. Ce roman décrit un mariage par choix réciproque, contre la volonté des parents qui ne se limite pas à la simple satisfaction des époux mais se révèle exemplaire aussi pour la société.

DET PERSONLIGA ÄKTENSKAPET

Ett exempel ur medeltida litteratur

Charlotte Christensen

Inledning

I samband med den gregorianska reformen övertog kyrkan gradvis den juridiska makten över äktenskapet och från slutet av 1000-talet "dömde kyrkan ensam när det gällde äktenskapet".¹ De teorier kring äktenskapet som utvecklades inom kyrkan lade tonvikten på äktenskapets personliga sida; det äktenskapliga sakramentets grund var unionen mellan två individer, inte en familjeangelägenhet. Från mitten av 1100-talet var föräldrarnas samtycke enligt strikt kanonisk lag inte längre nödvändigt för ett giltigt äktenskap.² Detta stred fullständigt mot det feodala samhällets uppfattning om äktenskapet som en familjeangelägenhet och en försäkran om släktens fortsatta storhet.³

¹ Georges Duby, *Medieval Marriage. Two Models from Twelfth Century France*, Baltimore, 1978, s. 20. Den gregorianska reformen är beteckningen på den reform av de kyrkliga institutionerna som inleddes på mitten av 1000-talet och varade fram till 1120-talet.

² J. Dauvillier, *Le mariage dans le droit classique de l'Église depuis le Décret de Gratien jusqu'à la mort de Clément V (1140-1314)*, Paris 1933, s. 167.

³ Duby är förmodligen den som mest ingående studerat de konflikter med den feodala adeln som kyrkans uppfattning om äktenskapet gav upphov till. Se framför allt *Medieval Marriage. Two models from Twelfth Century France*, Baltimore, 1978. *Le chevalier, la femme et le prêtre*, Paris 1981 och "Le mariage dans la société du haut Moyen Âge" och "La matrone et la mal mariée" i *Mâle Moyen Âge*, Paris 1988.

Kyrkans nya teorier om äktenskapet sammanföll med 1100 och 1200-talens förändringar i samhällets struktur. Viktiga faktorer var dels den ekonomiska utvecklingen med jordbrukets effektivisering, fjärrhandeln och den ökade urbaniseringen, dels kyrkans och kungamaktens ökade inflytande på de feodala strukturernas bekostnad. Den ökade rikedomen och uppluckrandet av de feodala strukturerna ledde till en ökad "individualism".

Kärleken intog en allt större plats i den medeltida litteraturen under 1100-talet, både den religiösa och den profana. Förmodligen har man sällan talat så mycket om kärlek som under denna period.⁴ De nya idéerna om kärlek påverkade och påverkades i sin tur av de nya reglerna för giftermål och äktenskap som utvecklades ur reformperiodens sociala och juridiska förändringar.⁵ Dessa faktorer ledde till att synen på äktenskapet som en personlig union, grundad på makarnas relation till varandra, vann insteg i det allmänna medvetandet.

Syfte och metodik

Syftet med denna uppsats är att visa hur uppfattningen av äktenskapet som en personlig union mellan makarna i stället för en familje och klanangelägenhet redan på början av 1200-talet vann insteg, kanske i praktiken, men framför allt som ett ideal i det allmänna medvetandet. Min studie gäller främst norra Frankrike men utvecklingen var liknande även i andra delar av det kontinentala Europa.

Utvecklingen i synen på äktenskapet beror av en mängd faktorer och ämnet kan betraktas ur många olika perspektiv; kyrkohisto-

⁴ Sedan Denis de Rougemont har det blivit banalt att säga att 1100-talet var det århundrade då västerlandet "uppfann" kärleken. Det är inte desto mindre sant att det är från denna period som vår uppfattning av kärlek vinner insteg i det allmänna medvetandet. Denis de Rougemont, *L'Amour et L'Occident*, Paris 1939 (*Kärleken och Västerlandet*, Stockholm 1963). Se även kapitlet "De l'amour" i Georges Duby, *Dames du XIIe siècle*, vol. 3, Paris 1996.

⁵ James A. Brundage, *Law, sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago 1987, s. 228.

riskt, religionshistoriskt, rättshistoriskt, litteraturhistoriskt, konsthistoriskt eller idéhistoriskt. Under senare tid är det främst den socialhistoriska aspekten som studerats; äktenskapspraktiken, makarnas juridiska situation, faderns situation och äktenskapet som "en spegling av det medeltida livet" har varit föremål för en mycket omfattande forskning under de senaste 30 åren.⁶

Utvecklingen i det kontinentala Europa under 1000-1200-talen har inte varit föremål för något större intresse bland svenska forskare. Vad det gäller äktenskapet är det främst utvecklingen i Norden och konflikten här mellan det traditionella äktenskapet och kyrkans äktenskapslagstiftning som studerats.⁷ När det gäller idén om äktenskapet som en personlig union, grundad på makarnas ömsesidiga relation, har man vanligen placerat dess framväxt långt senare.⁸ Utvecklingen inom kanonisk rätt är emellertid väl attesterad; frågan är vilka föreställningar som dominerade i allmänhet.

Jag menar att det även utanför kyrkan skedde en förändring i synen på äktenskapet under 1200-talet. För att belysa denna förändring

⁶ Den främsta auktoriteten på det medeltida äktenskapet i Frankrike ur detta perspektiv är förmodligen Georges Duby och läsaren kommer att märka att jag ofta hänvisar till hans verk. Detta hindrar inte att jag kan vara kritisk mot de teser han driver och kanske framför allt det sätt på vilket han driver dem. En stor del av Dubys arbeten finns översatta till svenska och de allra flesta till engelska.

⁷ Bland de viktigaste studierna kan nämnas Gerhard Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, Lund 1969 och *Land och lag*, Stockholm 1967. Lizzie Carlsson, *Jag giver dig min dotter* I-II, Lund 1965-1972. Hjalmar Crohns, *Ein mittelalterlicher Prediger über Liebe und Liebeswahn*, Helsingfors 1907 och *Den trolösa hustrun i två medeltida sagosamlingar*, Helsingfors 1912, Finska vetenskaps-societens förhandlingar, Bd. 46 och 54. För den senare tidens forskning kan nämnas Thyra Nors, "Kampen om ægteskabet: en konfliktfyldt historie om kirkens forsøg på at genne lægfolk ind i den hellige ægtestand", *Den juske historiker*, vol. 42, 1987.

⁸ Se t.ex. Ronny Ambjörnsson, *Familjeporträtt*, Lund 1978.

analyserar jag en roman från 1200-talets första hälft; *Jehan et Blonde* (1230-1240) av Philippe de Rémi. Romanen beskriver ett äktenskap genom ett personligt val, mot föräldrarnas vilja som inte bara gör makarna lyckliga utan även visar sig vara exemplariskt ur samhällets synpunkt. Jehan och Blonde väljer varandra mot familjens vilja, men de väljer inte blint eller utan att vara medvetna om de svårigheter som deras val innebär. Detta tillsammans med romanens (förhållandevis) realistiska ton gör att man i likhet med Jean-Guy Gouttebroze kan betrakta *Jehan et Blonde* som beskrivningen av en ny "äktenskapsstrategi".⁹

Man har ofta hävdad att kärleken och äktenskapet behandlas som två skilda världar i den medeltida litteraturen. Detta är sant när det gäller trubadurdiktningen. Inom romankonsten finner man däremot efter 1160-talet flera romaner som behandlar den äktenskapliga kärleken. En "realistisk" roman från denna tid, som presenterar ett äktenskap av fritt val, fullständigt undandraget familjens kontroll, och som ändå slutar lyckligt ur både individens och samhällets synvinkel är emellertid ovanligt.¹⁰

Det är först på senare år, efter Sylvie Lécuyers nyutgåva från 1984, följd av översättningen till nyfranska 1987, som *Jehan et Blonde* uppmärksammas av litteraturhistoriker och medeltidshistoriker. Detta innebär att jag har haft möjlighet att ta del av större delen av den forskning som gjorts kring verket.¹¹ Flera författare har lagt

⁹ "Stratégie matrimoniale" Jean-Guy Gouttebroze, "De la stratégie matrimoniale comme principe organisateur du récit romanesque *Jehan et Blonde*" i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Rémy*, Paris 1991, s. 101-120.

¹⁰ Termen "realistisk" används för att beskriva den mer verklighetsnära romanform som utvecklades under 1200-talet. För en mer utförlig beskrivning av denna litterära genre se s.

¹¹ En stor del av de studier som gjorts angående *Jehan et Blonde* har samlats i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Rémy (XIIIe siècle)*, Paris 1991. Vidare har jag använt mig av materialet i *Actes du Colloque Inter-*

märke till den "öppenhet mot världen" som är karakteristisk för romanen (Jean Dufournet), kritiken av det feodala samhället (Dufournet, Jean-Guy Gouttebroze), kärlekens roll (Lecuyer, Nelli Andrieux-Reix) och även den "äktenskapsstrategi" som presenteras (Jean-Guy Gouttebroze).¹² Jean-Guy Gouttebroze beskriver emellertid äktenskapet i *Jehan et Blonde* utifrån ett strukturalistiskt perspektiv som den "utväg som måste vara möjlig i alla rigida samhällen". Han sätter inte in romanen i det större sammanhang av ideologiska och sociala förändringar som faktiskt ägde rum under 1100 och 1200-talen.

Skönlitteraturens roll inom historieforskningen har gett upphov till en intensiv diskussion. Jag vill redan här klargöra att min studie av romanen *Jehan et Blonde* syftar till att belysa de nya föreställningarna om äktenskapet, inte den faktiska äktenskapspraktiken. Men även föreställningarna, "de mentala representationerna som de framgår i de berättande källorna", har en roll, inte endast som ett vittnesmål om historien utan även som en aktiv del av den.¹³ Redan Huizinga har visat hur den medeltida litteraturen, både den religiösa och den profana, fungerade både som vittnesmål om samhället men också

national Philippe de Beaumanoir et les Coutumes de Beauvaisis (1283-1293), Beauvais 1983. Kommentarer i Sylvie Lécuyers doktorsavhandling och hennes två versioner av *Jehan et Blonde* har varit viktiga. Jag har även använt mig av de tre upplagor av *Jehan et Blonde* som gavs ut på 1800-talet. Dessa äldre studier har varit intressanta så till vida att deras bedömning av Philippe de Rémis verk är mycket annorlunda än den man skulle göra idag; så finner t.ex. Bordier individualismen i *Jehan et Blonde* omoralisk. För de spridda artiklar jag använt mig av hänvisar jag till kapitlet "Jehan et Blonde".

¹² För referenser till dessa författare se kapitlet "Jehan et Blonde".

¹³ Georges Duby skriver angående de medeltida familjestrukturerna; "De mentala representationerna som stöder sig på dem (familjestrukturer, vanor och handlingsmönster) påverkar i sin tur, ofta indirekt men alltid på ett avgörande sätt den vidare utvecklingen." Georges Duby, "Structures familiales dans le Moyen Age occidental" i *Mâle Moyen Âge*, Paris 1988.

som en av de faktorer som påverkade samhället; hur den utgjort omväxlande spegling och modell.¹⁴

Naturligtvis får man inte uppfatta litterära källor som bevis för en historisk realitet. Ett klassiskt exempel på detta misstag är de historiker som, efter att ha läst Romeo och Julia, antog att den vanliga giftermålsåldern var tretton antingen i 1500-talets England eller 1300-talets Verona.¹⁵ Litterära källor bör betraktas som litteratur, d.v.s. inte nödvändighetsvis som en beskrivning av vad som faktiskt existerade men väl som en beskrivning av vad man kunde föreställa sig. Litteraturen är inte endast en spegling av samhället. Den är en del av samhället och kan endast tolkas utifrån sin plats och roll i samhället just som litteratur.¹⁶ Som Jacques le Goff säger i förordet till den franska upplagan av Erich Köhlers *L'aventure chevaleresque*; ”(Litteraturen är) en realitet som inte speglar andra realiteter, istället är den en del av den globala historien och visar dess problem och spänningar. Det handlar inte om att låta de litterära verken säga det som de inte skapats för att säga men att låta dem betyda det som de var menade att betyda”.¹⁷

Samtidigt som man behandlar det litterära materialet just som litterärt material bör man inte heller vara blind för att källor som ofta betraktas som rena fakta, t.ex. kyrkoregister eller inkvisitionsrapporter, även de kan vara uttryck för vad som kunde eller borde vara snarare än vad som verkligen var.¹⁸

¹⁴ J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen*, Oegstgeest 1919. *Ur medeltidens höst*, övers Hans Reuter Crona, Lund 1964.

¹⁵ P. Laslett, ”The wrong way through the telescope: a note on literary evidence in sociology and in historical sociology”, *British Journal of Sociology*, xxvii (1976) s. 319-342.

¹⁶ Paul Zumthor, *Le masque et la lumière*, Paris 1952, s. 52.

¹⁷ Jacques Le Goff i förordet till Erich Köhler, *L'aventure chevaleresque*, Paris 1974.

¹⁸ Christopher Brooke ger flera exempel på att även denna typ av källor kan vara högst tveklaktiga för de som söker fakta snarare än idéer och idéal. Christopher N. L. Brooke, *The medieval idea of Marriage*, Oxford 1991, s. 175.

Uppsatsen består av två delar. I den första delen behandlar jag några av de faktorer som bidrog till utvecklingen av den personalistiska synen på äktenskapet. Jag börjar med en kort beskrivning av det feodala samhällets strukturer och hur de förändrades från 1000-talet till slutet av 1200-talet. I nästa avsnitt beskriver jag hur den personalistiska synen på äktenskapet utvecklades inom teologin och den kanoniska lagstiftningen. Speciellt viktigt i detta avsnitt är hur familjens roll och inflytande på äktenskapet gradvis minskade. Samma utveckling studeras i giftermålsritualen med hjälp av Molins och Mutembes samling av medeltida bröllopsordos.¹⁹ Jag behandlar också den idealiserade bild av den äktenskapliga kärleken som växte fram inom 1100-talets teologi, framför allt genom tolkningarna av Höga visan. Den andra delen av uppsatsen ägnas helt skönlitteraturen. Jag börjar med en beskrivning av den "höviska kärleken" och de olika tolkningar som gjorts av detta underliga fenomen. Därefter presenterar jag de viktigaste strömningarna i behandlingen av kärleken och äktenskapet i 1100 och 1200-talens litteratur. Uppsatsen avslutas med min egen analys av äktenskapet i *Jehan et Blonde*.

Jag har medvetet lagt de redogörande avsnitten i artikelns början för att undan för undan röra mig mot det "inbillade" - idéer och föreställningar "mellan det upplevda och det drömda".²⁰

SAMHÄLLET

Från 900-talet började de relationer grundade på personlig tillgivenhet och beskyddarskap, som utvecklats i den privata sfären, att ta över de statsliga strukturerna. I Frankrike bidrog det karolingiska våldets sammanbrott och därigenom kungamaktens försvagande till konsolideringen av en feodal samhällsordning. Makten att befalla,

¹⁹ Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, Paris 1974.

²⁰ Georges Duby, "Famille et sexualité au Moyen Âge" i *Famille et parenté dans l'occident médiéval*, Rom 1977, s. 10.

straffa och utkräva skatter fördelades mellan små autonoma områden kring slotten. Inom aristokratin blev vasallens förpliktelser och beviljandet av *fiefs* ramen för banden av beroende och underordning. Vördnandsbetygelsen och trohetslöftet skapade mellan vasallen och hans herre ömsesidiga hedersplikter som inte var så olika de som förenade familjerna.

Under 1200-talet skedde en uppluckring av de ekonomiska relationerna, som tidigare nästan uteslutande grundades på jordegendomar. Fjärrhandeln och städerna utvecklades. Stora områden, framför allt i öster, som tidigare varit obebyggda uppodlades. Samtidigt utvecklades den kungliga makten på feodaltherrarnas bekostnad.²¹ Uppluckrandet av de feodala strukturerna märks tydligt i Philippe de Beaumanoirs lagsamling *Coutumes de Beauvaisis*. Även om Beaumanoir erkänner feodaltherrarnas makt över sina domäner lägger han till att kungen ändå står över dem alla. Han frångår det feodala tänkesättet *homo hominis mei non est meus homo* och menar att kungen bör ha juridisk makt över sina vasallers domäner.²²

Den kungliga rättsskipningen, liksom den kyrkliga, bidrog till en större frihet för individen än vad som varit fallet i den feodala strukturen. "Den kungliga rättsskipningen var, mer än endast en förbättring av rättsväsendet, en hjälp till individernas frigörelse vilka, i kungarikets större strukturer såg sina rättigheter bättre försvarade än i det feodala samhällets mindre och därför mer tvingande strukturer".²³

²¹ För den mellanform mellan centralstat och feodalism, den feodala monarkin, som utvecklades under 1200-talet se Le Goffs nyutkomna verk om Saint Louis. Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996.

²² "Han som är man till min man är inte min man", Philippe de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvaisis, Commentaire historique et juridique*, Georges Hubrecht, Paris 1974.

²³ Jacques Le Goff, *La civilisation de l'occident médiéval*, Paris 1972, s. 358.

Äktenskapet i det feodala samhället

Äktenskapet var en av hörnstenarna i det feodala samhället eftersom det reglerade släkten och dess fortbestånd och därmed också hela den feodala maktfördelningen. Jorden var den enda källan till rikedom och makt. Familjens överhuvud, från kungen till de obetydligaste feodaltherrarna, hade som främsta mål att inte mista sin lott utan att utöka den och föra den vidare till nästa generation. Jorden kunde man utöka genom krig, rov, allianser men framför allt genom giftermål. Överförandet av jordegendomarna och den makt de förde med sig krävde att man hade legitima, erkända arvingar. Man finner ofta i litteraturen den något förenklade uppfattningen om en lineär utveckling av familjestrukturen; från den stora klanfamiljen, ofta uppfattad som "primitiv" till en mindre familjegrupp ur vilken individen successivt framträder. I själva verket ser man från slutet av 900-talet en utveckling från relativt lösa familjestrukturer till en mycket stelar struktur som lämnar mindre plats åt individen.²⁴ Utvecklingen och förändringarna i familjestrukturerna och familjens roll under 1000- 1100- och 1200-talen har studerats på regional nivå av flera författare.²⁵ Dessa studier har visat att man vanligen inte kan spåra en ätt längre tillbaka än sekelskiftet 800-900. Detta visar enligt Duby att det var just vid denna tid som familjestrukturen blev patrilineär, d.v.s. byggde på relationen mellan far och son.²⁶ Man kan betrakta denna förstärkning av den patrilineära strukturen som typisk för det feodala

²⁴ G. Duby, "Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord, XIe-XIIe siècles", *Mélanges J. F. Niermeyer*, Groninge 1967.

²⁵ Se t.ex. R. Fossier, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Louvain, 1969, K. Schmid, "Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie, beim mittelalterliche Adel", *Zeitschrift für die Geschichte der Oberrheins*, Nr 105, 1957 och G. Duby, "Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord, XI-XIIe siècles", *Mélanges J. F. Niermeyer*, Groninge 1967.

²⁶ G. Duby, "Structures familiales dans le Moyen Âge occidental" i *Måle Moyen Âge*, s. 131-132.

samhället. Förmodligen finns också ett samband med kungamaktens försvagade ställning i Frankrike under 900-talet. Fr. o. m. 1000-talet begränsades antalet ”nya adelsfamiljer” bildade genom förgreningar av de gamla familjerna. Antalet adliga familjer var år 1100 inte större än på slutet av 900-talet. Samäganderätt mellan bröder blev allt vanligare. En fjärdedel av urkunderna från 900-talets andra hälft, en tredjedel av urkunderna från 1000-talets första hälft och hälften av urkunderna från 1000-talets andra hälft avser samäganderätt mellan bröder. Från mitten av 1000-talet krävdes ättens samtycke till avyttrande av en del av fädernearvet, *laudatio parentum*. Vid samma tid begränsades kvinnans arvsrätt.²⁷ De gifta kvinnornas rätt till familjens egendom begränsades till hemgiften och de ogifta fick endast det nödvändiga för ståndsmässig utstyrsel och begravning, vilket vanligen togs från deras mors hemgift.²⁸ Ätterna blev alltså från 1000-talet exklusivt patrilineära från att tidigare ha varit bilineära.²⁹ Emellertid var det först på slutet av 1000-talet som äldste sonen började favoriseras. Detta skedde framför allt genom begränsningen av giftermål, vilket ledde till uppdelningen i *seniores*, de gifta, förvaltare av familjens rikedomar och *juvenes*, ogifta och ekonomiskt beroende. Brundage anser att denna mer restriktiva giftermålspolitik hos adeln delvis var en följd av att kyrkan insisterade på äktenskapets oupplöslighet och trohet inom äktenskapet. Det blev svårare att avsluta ett icke tillfredsställande äktenskap och barn födda utom äktenskapet hade inte samma möjligheter som tidigare att accepteras som en del av släkten.³⁰

²⁷ För kvinnans roll i de feodala samhället och försämringarna efter 1030-talet se B. Bligny, "L'église et le siècle", *Cahier de Civilisation médiévale*, nr 20, 1977.

²⁸ Georges Duby, "Structures familiales dans le Moyen Âge occidental" i *Mâle Moyen Âge*, Paris 1988, s. 134.

²⁹ Det bör nämnas att en patrilineär och bilateral struktur mycket väl kan existera sida vid sida och att övergången kanske var mindre skarp än Duby hävdar. Se Jack Goody, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge 1983, s. 225-241.

Strävan efter att behålla och om möjligt utöka sina egendomar ledde till att familjerna försökte gifta alla sina döttrar men hålla alla sönerna, utom den äldste, ogifta. Detta ledde till ett överskott av flickor på "äktenskapsmarknaden", vilket i sin tur gjorde det möjligt för familjerna att finna en flicka av högre rang åt äldste sonen. Sålunda uppstod i de adliga familjerna mönstret att hustrun vanligen var av en rikare och "finare" ätt än mannen, vilket i sin tur inverkade på föreställningar och beteenden.³¹ Enligt Duby kan det feodala samhället inte betraktas som strikt monogamt. Det tillät visserligen inte mer än en hustru åt gången men det vägrade inte mannen, eller snarare familjegruppen, att upplösa ett ingått äktenskap för att söka ett bättre parti.³² Förlovningar, som kunde ingås när de blivande makarna fortfarande var barn, upplöstes och ingicks samtidigt som allianserna mellan olika familjer förändrades

I *Historia Comitum Ghisnensium* av Lambert d'Ardres ges en beskrivning av hur ett adligt äktenskap kunde gå till.³³ Arnoud, greven av Guines äldsta son har efter många år som *joven* äntligen funnit ett lämpligt parti. Flickan var arvtagerska till den domän som gränsade till Arnouds. Detta verkar vara hennes främsta företrädare. Till sammans med de fyra bröder, som genom samäganderätten har lika stort intresse av ett fördelaktigt äktenskap som Arnoud själv, har Arnouds far efter långa diskussioner kommit överens med flickans far. Sedan Arnouds tidigare förlovning i ett mindre fördelaktigt parti brutits, en historia med en förfördelad änka klarats upp och de båda familjerna kommit överens om hemgiftens storlek, kan giftermålet äga rum.

³⁰ James A. Brundage, *Law, sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago 1987, s. 227.

³¹ Georges Duby, "Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord. XIe-XIIe siècle" i *Mélanges J. F. Niermeyer*, Groningen, 1967.

³² Georges Duby, "Le mariage dans le haut Moyen Âge" i *Måle Moyen Âge*.

³³ *Historia comitum Ghisnensium* skrevs under 1200-talets första år och giftermålet som beskrivs ägde rum 1194.

Under 1200-talet försvagades de feodala strukturerna och den rigida familjestrukturen började uppluckras. Studier angående 1200-talets adelshus visar hur gamla familjegrupper splittrades och hur nya "hus" växte fram. Robert Fossier har i sin studie *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin de XIIIe siècle* visat hur antalet handlingar som undertecknades av stora familjegrupper minskade efter 1175 för att ersättas av handlingar undertecknade av par.³⁴ Även inom aristokratin började ätten lämna mer och mer plats åt det äkta paret, en utveckling som dock leddes av kyrka, borgare och bönder. Den tekniska utvecklingen och de stora nyodlingarna mellan 1000 och 1200-talen bidrog till en relativ frihet i familjestrukturen bland bönderna. I städerna, framför allt i de nyare kvarteren, ledde invandringen och det förhållandet att rikedomerna främst grundades på stadsfastigheter och inte landegendomar till friare familjestrukturer än någon annanstans och till att familjen ofta begränsades till "kärnfamiljen". Det feodala samhällets familjestruktur var emellertid långt mer seglivad inom den jordägande adeln.

KYRKAN

Under den karolingiska perioden hade kyrkan och kungamakten i hög grad smält samman och kyrkan drabbades därför hårt när det karolingiska väldet föll samman. Kyrkan var helt inlemmad i det feodala systemet. De kyrkliga dignitärernas enorma landegendomar gjorde att de kyrkliga ämbetena vanligen gick i arv istället för att tillsättas av kyrkan och nya ämbeten tillsattes ofta av kungen eller lokala herremän. Det var framför allt den s. k. investiturstriden, där kyrkan sökte återta kontrollen över tillsättandet av kyrkliga ämbetsmän, som framkallade den gregorianska reformen. Genom den gregorianska reformen sökte kyrkan skilja den världsliga makten från den andliga, öka kyrkans inflytande, samt förstärka påvens makt. Förstärkningen

³⁴ R. Fossier, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Louvain, 1969, s. 262-273.

av påvens roll har sin parallell inom det sekulära rättsväsendet, där den kungliga rättsskipningen från 1200-talet mer och mer började ersätta den feodala sedvanerätten.

En genomgripande reform kan genomföras bara om den bygger på ett ideal, en doktrin eller en ideologi. Den gregorianska reformen var inget undantag. Från att tidigare främst ha strävat efter att påverka den privata moralen insisterade kyrkan nu på att en gudomlig lag skulle reglera hela samhällsordningen. I detta kristna "samhällsbygge" inspirerades kyrkan bl. a. av Augustinus' *De Civitate Dei*: Kyrkan ville skapa en *Ordo rerum*, en världsordning med *Ordines* som gav var sak sin rätta plats, och på så sätt, enligt de teologiska argumenten, hindrade att världen åter försjönk i det tillstånd av kaos och förvirring ur vilket Gud dragit upp den. Samtidigt påverkades naturligtvis kyrkans syn på samhällsordningen av den ordning som faktiskt existerade. Den välkända tredelningen i det feodala samhället med *bellatores*, *laboratores* och *oratores* (krigare, arbetare och präster) upptogs av kyrkan.³⁵ Den kyrkliga tredelningen utvecklades ur en tolkning av tre bibliska gestalter ur Hezekiel: Job, Daniel och Noak.³⁶ Var och en fick stå som modell för ett av kyrkans stånd; Job stod för de gifta, Daniel för de avhållsamma (munkar och nunnor) och Noak för prästerskapet. Denna uppdelning gjorde att gifta präster uppfattades som stridande mot ordningen, eftersom de tillhörde två stånd samtidigt. På samma sätt uppfattades en ogift lekman och i allra högsta grad en ogift kung som stridande mot ordningen:

Vi har lärt av Herren att det, för de som vill leva i dygd och ära, finns tre stånd: de giftas, de avhållsammans och präster-

³⁵ För tredelningen i det feodala samhället, se Georges Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, 1978. Även om triaderna existerade i den himmelska ordningen var det först strax innan 1000-talet som kyrkan liknade de himmelska hierarkierna vid det feodala samhällets traditionella tripartituppdelning. Den förste som beskrev de tre stånden i ett teologiskt verk var den brittiske kyrkomannen Aelfric i en predikan om maccabéerna från 995. *Ibid.* s. 130-132.

³⁶ Hezekiel 14:14

*skapets. Den som ej tillhör någon av dessa tre stånd kommer framför den eviga domens tribunal att mista sitt eviga arv.*³⁷

Denna ordning användes till en början framför allt mot de gifta prästerna "nicolaïterna", men även lekmännens giftermål kom mer och mer i kyrkans blickfång.

Äktenskapet som livstillstånd, Yves de Chartres

En av de viktigaste reformatörerna i det kristna samhällsbygget var Yves de Chartres, biskop i Chartres mellan 1091 och 1116. Yves de Chartres gick i lära i l'abbaye du Bec under Lanfranc tillsammans med bl.a. Anselme. Han valdes till biskop i Chartres av påven Urban II mot ärkebiskopens vilja och behöll mycket starka band med Rom. Yves de Chartres kan uppfattas som en nästan symbolisk figur i striden mellan den frankiska adeln och Rom.

I den mycket omtalade affären angående kung Philippe I:s giftermål visar Yves de Chartres prov på en hårdhet som kan tyckas förvånande. Philippe I av Frankrike gifte sig 1072 med Berthe de Frise, greven av Flanderns dotter. Äktenskapet var förmodligen ett sätt att markera slutet på den konflikt som separerat kungen och hans vassall.³⁸ Först efter nio år föddes en son, som emellertid ansågs vara en alltför klen försäkran om släktens fortbestånd. Efter tjugo års äktenskap skickade Philippe iväg Berthe för att i stället förena sig med

³⁷ *Cum enim bene viventium tres professiones Domino docente didicerimus, conjugatorum videlicet, continentium et rectorum ecclesiasticorum, quicumque in aliqua harum professionum repertus non fuerit, ante tribunal aeterni Judicis proscriptus aeterna haereditate carebit.* Yves de Chartres, Brev till Louis VI för att uppmuntra honom till giftermål. PL 162, kol. 246. Svensk övers. S. Votinius.

³⁸ För konflikten mellan kung Philippe I och greven av Flandern se Augustin Fliche, *Le règne de Philippe I, Roi de France 1060 - 1108*, Paris 1912, s. 36-37.

³⁹ Åsikterna angående greven av Anjous reaktion på äktenskapet mellan kung Philippe och Bertrade går isär. Enligt Duby som jag här stöder mig på reagerade greven av Anjou först efter att Yves de Chartres fördömt äktenskapet.

Bertrade, greven av Anjou's hustru. Greven av Anjou verkar till en början inte ha motsatt sig detta arrangemang, som förmodligen ordnades direkt mellan honom och kungen.³⁹ För att försäkra sig om erkända arvingar insisterade Philippe på ett regelrätt giftermål med Bertrade krönt som drottning.⁴⁰ Även om Philippes nya giftermål förvånade verkar det i adliga kretsar inte ha gett upphov till någon motvilja. För Yves de Chartres däremot, nyligen tillsatt av påven i ett nordfranskt biskopsdöme där man från början varit kritisk mot hans utnämmande, var detta ett utmärkt tillfälle att ta upp striden. Han vägrade att närvara vid ceremonin och uppmanade andra kyrkomän att inte heller besmutsa sig genom närvaro vid detta giftermål som inte kunde vara ett giftermål.⁴¹

... jag vill inte, jag kan inte närvara vid den bröllopsceremoni, till vilken ni bjudit mig, om jag inte först får veta att ett allmänt kyrkomöte deklarerat en laglig skilsmässa

Georges Duby, *Le chevalier, la femme et le prêtre*, s. 13 och 15-16. Augustin Fliche däremot menar att greven av Anjou direkt reagerade med "stor indignation". Augustin Fliche, *Le règne de Philippe I, Roi de France* 1060 - 1108, s. 45.

⁴⁰ Vilka motiv Kung Philippe hade kan vi omöjligt veta med säkerhet men önskan efter legitima arvingar verkar vara den troligaste orsaken till att han insisterade på regelrätt giftermål. Enligt vissa av tidens historiker spelade Bertrade själv en långt ifrån passiv roll: Enligt Orderic Vital var det hon som tog initiativet av rädsla för att bli övergiven av sin man, Guillaume de Malmesbury och Guillaume de Tyr menar också att Bertrade var initiativtagaren men av makt-politiska skäl. Augustin Fliche, *Le règne de Philippe I, Roi de France* 1060 - 1108, s. 43-45.

⁴¹ I sitt brev till kung Philippe 1092 skriver Yves de Chartres; *Nunc vero quia absolute vocor ut parisium cum uxore vaestra veniam, de qua nescio utrum possit esse uxor*. Men nu kallar ni mig utan villkor till Paris med er hustru som jag inte vet om hon kan kallas er hustru". (Yves de Chartres, ep. 15, i Yves de Chartres, *Lettres*, J. Leclercq, s. 62) Som Duby lagt märke till använder Yves de Chartres ändå termen *uxor* "hustru" om Bertrade vilket visar att det för honom rörde sig om ett äktenskap även om det inte borde sanktioneras av kyrkan. Georges Duby, *Le chevalier, la femme et le prêtre*, s. 13.

*mellan er och er hustru och att ni kan ingå ett lagligt äktenskap med den som ni vill taga till hustru.*⁴²

Efter denna vägran att närvara vid det kungliga bröllopet fängslades Yves de Chartres av Hugues, vicomte av Chartres och Philippes vasall. Yves de Chartres ingripande ledde emellertid till att Philippe exkommunicerades vid kyrkomötet i Autun 1094.⁴³ Detta och att Yves, så snart han befriats genom Urban II:s ingripande, åter tog upp kampen visar hur mycket starkare och mer beslutsam kyrkan blivit. Konflikten mellan Yves de Chartres och Philippe kan ses som ett typiskt exempel på kampen mellan Rom och det feodala samhället i början av den gregorianska reformen.

För kyrkan var Philippes fall allvarligt. Philippe hade tagit en annans hustru och skickat iväg sin egen och sålunda brutit mot kravet på äktenskapets oupplöslighet. Han hade även brutit mot kyrkans incestlagar.⁴⁴ Greven av Anjou var nämligen en avlägsen kusin till Philippe och incestförbudet innefattade också grevens hustru Bertrade. Både kyrkans handlande, att exkommunicera en kung - ingen tidigare frankisk kung hade varit föremål för ett sådant fördömande från kyrkans sida - och det faktum att Philippe i så hög grad insisterade på en kyrklig sanktion av äktenskapet visar hur makten hade förskjutits från den frankiska kungamakten till Rom.

Yves de Chartres kanske viktigaste insats var emellertid att återknyta till den romerska lagen som tidigare påverkat så många av kyrkofädernas skrifter. Mellan 500- och 1000-talen hade den romerska

⁴² ...,quia huic nuptiarum solemnitati ad quam me vocatis interesse nec volo nec valeo, nisi prius generalis concilii diffinitione decretum esse cognoscam inter vos et uxorem vestram legitimum intevenisse divortium et cum ista quam ducere vultis legitimum vos posse inire matrimonium. Yves de Chartres, Ep. 15, i Yves de Chartres, *Lettres*, J. Leclercq, s. 62.

⁴³ För detta kyrkomöte se Odette Pontal, *Les conciles de la France capétienne jusqu'en 1215*, Paris 1995.

⁴⁴ Enligt Duby var denna "incest" den viktigaste anledningen till kyrkans fördömande. Georges Duby, *Le chevalier, la femme et le prêtre*, s.10.

rättens principer nästan försvunnit ur den västeuropeiska lagstiftningen. Yves de Chartres var en av de första som återupptäckte de romerska lagsamlingarna som senare skulle få en framträdande plats i kanonisternas och teologernas arbeten under den gregorianska reformen. Både Yves de Chartres skriftsamlingar och brev är fyllda av citat och hänvisningar till den theodosiska och den Justinianska lagen.⁴⁵ I *decretum*, 1, VIII inleds den kanon som behandlar äktenskapet med definitionen av äktenskapet i Justinianus' *Institutes*:

*Bröllopet eller giftermålet är föreningen mellan en man och en kvinna vilken för båda parterna innebär ett gemensamt liv.*⁴⁶

Denna definition innebar att äktenskapet sågs som ett "livstillstånd" och inte endast som en förening mellan två legitima parter. Yves accentuerade det som brukar kallas den "personalistiska" uppfattningen av äktenskapet. Istället för att framför allt betona äktenskaps samhällesreglerande funktion uppfattade Yves de Chartres och hans efterföljare makarnas relation till varandra som grunden för äktenskapet. På det rättsliga planet ledde detta till att det var parternas och inte längre släktens samtycke som konstituerade äktenskaps giltighet.

I den äktenskapliga föreningen som skall göra två till en enda kropp måste på samma sätt en själarnas förening existera. Allt som fadern bestämt utan flickans vetskap, är ogiltigt i

⁴⁵ Yves de Chartres använder framför allt *Digestum Vetus* i den justinianska lagen. Vanligen refererar han till *leges* "lagarna" utan närmare precision men texterna är intelligent använda på mycket varierande områden. När det gäller äktenskapet använder sig Yves de Chartres av dessa lagar i flera brev som stöd för sin uppfattning om vikten av makarnas ömsesidiga samtycke: Ep. 99 (D. 23, 1, 7); Ep. 134 (D. 23, 1, 7, 1 och 23, 1, 13); Ep. 112 (IJ. 1, 8, 2). Jean Gaudemet, "L'apport du droit romain aux institutions ecclésiastiques" i *Droit de l'église et vie sociale au Moyen Âge*, Northampton 1989, s. 185.

⁴⁶ *Nuptiae autem sive matrimonium est viri mulieris conjunctio, individuum consuetudinem vitae continens*, Detta citat återfinns senare ständigt i kanonisk lag och ingår även i 1917 års kanoniska lag.

*lagens ögon om flickan, när hon uppnått förnuftets ålder, ej samtycker.*⁴⁷

Uppfattningen av äktenskapet som en personlig pakt mellan parterna stred fullständigt med den feodala uppfattningen av äktenskapet som en klanangelägenhet där släktens fortbestånd var det viktigaste.

Strukturerna i det feodala samhället som gjorde förlovningar och giftermål till det vanliga sättet att forma allianser eller, som i fallet kung Philippe och Berthe av Frisen, avsluta tvister hade till följd att förlovningar ofta ingicks mycket tidigt. Dessa mycket tidiga förlovningar accepterades av kyrkan under förutsättning att de blivande makarna var åtminstone sju år gamla och alltså kunde förutsättas förstå innebörden i löftet.

*Påven Nicolaus säger att det är samtycket och inte den köttsliga föreningen som skapar äktenskapet unionen ... Därför kan förlovningar ingås från den yngsta ålder om det som gäller kan förstås av båda parterna, d.v.s. om de är åtminstone sju år gamla. När förlovningen kommit till stånd med båda parternas samtycke får de namnet förenade.*⁴⁸

Den betydelse som parternas samtycke fick hos den gregorianska reformens teologer inspirerades av den romerska rättens *consensus facit nuptias*.⁴⁹ Till skillnad från den romerska uppfattningen av

⁴⁷ *...quia quorum per conjugalem copulam unum debet fieri corpus, eorundem pariter animorum debet esse consensus. Quidquid ergo pater, nesciete virgine, juraverit, cum ad annos rationales perducta est, nisi ipsa virgo consentiat, etiam vivente patre secundum leges irritum erit.* Yves de Chartres, Ep. 234, PL, 162, kol. 143.

⁴⁸ *Papa Nicolaus dicit (epist. 243. 1, VII et XI, d. De sponsalibus): "Matrimonium facit consensus, non coitus. ...quapropter a primordio aetatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligitur, id est, si non sint minores quam septem annis. Postquam vero sponsalia utriusque personae consensu contracta sunt, conjugii nomen acceperunt.* Yves de Chartres, Ep. 99, PL 162, kol. 119.

⁴⁹ *Consensus facit nuptias*, "Samtycket gör äktenskapet", var den fras som van-

äktenskapet, enligt vilken äktenskapet vilade på makarnas samtycke och kunde upplösas om detta samtycke upphörde att existera, var emellertid den äktenskapliga unionen enligt kyrkan sluten för evigt genom parternas samtycke vid bröllopsceremonin.⁵⁰

En konsekvens av uppfattningen av äktenskapet som en själar-nas förening var kravet på makarnas "jämlighet". Ett krav som teo-loger ofta tar upp. Även om kvinnan i allmänhet inte åtnjöt någon större uppskattning i kanonisternas och teologernas arbeten så gällde jämlikhetsprincipen inom den del av äktenskapet som kyrkan sökte reglera.⁵¹ Vad gällde hur äktenskapet ingicks, de äktenskapliga plik-terna och anledningarna till separation gör ingen av texterna i *Corpus juris canonici* någon skillnad på mäns och kvinnors rättigheter och skyldigheter - utom när det gäller att särskilt framhäva kvinnans rätt till fritt samtycke.⁵² Kravet på jämlikhet tog sig också ett annat uttryck, nämligen förbudet att gifta sig mellan alltför skilda socialgrup-

ligen användes i den romerska rätten för att beskriva äktenskapet. Samma fras användes även av kyrkofäderna vilka ofta var i hög grad påverkade av den romerska rättens syn på äktenskapet.

⁵⁰ Under den kejsrerliga perioden var den term som vanligen användes för att beteckna det äktenskapliga samtycket (till ett gemensamt liv) snarare *affectio maritalis* än *consensus*. Susan Dixon, *The Roman Family*, John Hopkins University Press, 1992, s. 83-90.

⁵¹ Exempler är legio men det kan vara intressant att konstatera att kvinnans underlägsenhet i allmänhet var helt självklar för en av den gregorianska reformens främsta kanonister, Gratianus, en av de viktigaste personerna bakom den giftermålsskod som utvecklades i *Corpus iuris canonici*. *Vir est caput mulieris* "Mannen är kvinnans huvud" och *Mulier (est) corpus viri*, "kvinnan är man-nens kropp" skriver Gratianus i *Decretum*. Denna inställning påverkade alltså inte reglerna kring äktenskapets ingående, samtyckets fullständiga parallellitet eller de äktenskapliga plikterna. Inom andra områden i kanonisk lag, och just i Gratianus dekret, intar kvinnan däremot en klart underlägsen ställning. René Metz, "Recherche sur la condition de la femme selon Gratien" *Studia Gratiana*; nr 12, s. 377-396.

⁵² Jean Gaudemet "Statut de la femme" i *La femme et l'enfant dans le droit canonique médiéval*, London 1985, s. 86-87.

per. Ett sådant förbud fanns även i både romersk och germansk lagstiftning.⁵³

Uppfattade då Yves de Chartres och hans samtida äktenskapet som ett sakrament? Frågan kom egentligen först att diskuteras under det följande århundradet. Jämförelserna som görs i brev 155 mellan sätten att inträda i prästståndet och de giftas stånd, *sacramentum ordinationis* och *sacramentum conjugii*, kan ses som uttryck för uppfattningen av att äktenskapet är ett sakrament enligt den definition som senare utvecklades. Man bör emellertid lägga märke till att det äktenskapliga sakramentet nämns efter en diskussion som inte ger någon förklaring eller anledning till det. Från förutsättningarna för att inträda i de olika stånden kommer man genom en analogi från vad som gäller för prästvigningen fram till att det äktenskapliga sakramentet kan jämföras med prästvigningen, *sacramentum ordinationis*.

*På samma sätt som prästvigningssakramentet en gång mottaget, även om det givits av någon som olagligen tillvällat sig rätten att viga, gäller för evigt hos de som vigits, så bliver det äktenskapliga sakramentet, även om det givits av olydiga präster, hos makarna, därför att inte ens inkräktarnas fördärv kan förstöra sakramentets kraft.*⁵⁴

Den viktigaste anledningen till att äktenskapet började betraktas

⁵³ Därom vittnar t.ex. Yves de Chartres brev 242 till Ouen, biskop av Evreux: Som svar på frågan om ett äktenkap mellan en livegen och en friboren borde annulleras citerar Yves Justinianus *Novelles*: (nov. 12, *De nuptiis*, c. 2§ *Si vero*, et c. 2, extra. *De conjug. Serv.*) *Inter liberum enim et ancillan, servum et liberam mulierem nuptiae non possunt.* "Giftermål kan ej ingås mellan en fri man och en livegen kvinna eller mellan en livegen man och en fri kvinna", *PL*, 162, kol. 249-250.

⁵⁴ *Sicut enim sacramentum ordinationis, quamvis ab ordinatoribus ordinationem illicite usurpantibus semel acceptum, manet in ordinatis, sic sacramentum conjugii, quamvis ab inobedientibus presbyteris impositum, manet in conjugatis, quia virtutem sacramentorum cassare non possunt prava merita usurpatorum.* Yves de Chartres, brev 155 till Odon av Orléans, *PL* 162, kol. 160.

som ett sakrament var emellertid att det gav ett teologiskt argument för kravet på oupplöslighet. Redan Augustinus hade närmat sig denna argumentation i *De bono conjugali* och tanken utvecklades av den gregorianska reformens senare teologer, framför allt Peter Lombardus.⁵⁵

Äktenskapet förde in lekmännen i de giftas stånd, *coniugati*, som hörde under prästerskapets auktoritet. För att föra över äktenskapet till kyrkans sfär var det nödvändigt att göra det till ett sakrament, vilket krävde en grundläggande reflexion kring vad äktenskapet egentligen innebar.

I många frågor hade 1100-talets teologer skilda uppfattningar men på vissa grundläggande punkter rådde konsensus. Alla tidens tänkare följde den Augustinska tanken att äktenskapet existerade före syndafallet och att äktenskapet efter syndafallet skulle tjäna som botemedel mot synden. Ännu viktigare för kyrkans doktrin var äktenskapets absoluta oupplöslighet vilken inte ifrågasattes. Vidare rådde en viss konsensus vad gällde äktenskapshinder. Alla teologer och kanonister var ense om att tidigare löften om inträde i kloster eller prästämbete utgjorde ett hinder för äktenskap. Incestuösa äktenskap fördömdes även om man inte alltid var helt ense om hur dessa hinder skulle behandlas i praktiken. Den fråga som framförallt skapade debatt var vad som gjorde att makarnas union kunde betraktas som ett sakrament.

Äktenskapet och frälsningen, Hugues de Saint-Victor

Teologen Hugues de Saint Victor placerade från början äktenskapet som en del av vägen till personlig frälsning, väl att märka för lekmännen. Detta förstärkte den "personalisation" av synen på äktenskapet som var märkbar redan hos Yves de Chartres.

⁵⁵ *Usque adeo foedus illud initum nuptiale cuiusdam sacramenti res est, ut nec ipsa separatione irritum fiat*, "Det äktenskapliga kontraktet är så heligt att inte ens en separation kan bryta det" Augustinus, *De bono conjugali*, Sec. 1, Dem 3. Gustave Combes, *Le bien du mariage*, Paris 1948, s. 36-37.

För Hugues de Saint-Victor var äktenskapet det enda sakramentet som existerade i sig själv före syndafallet. Det kunde alltså inte endast uppfattas som ett skydd mot synden.⁵⁶ Äktenskapet instiftades av Gud som en symbol för inkarnationen och hade en dubbel mening; det var samtidigt ett band mellan makarna, *coniugium*, och, genom barnafödandet, ett verk, *officium*.

*Av alla sakrament som instiftats för att vara ett botemedel för människan är det äktenskapliga sakramentet det enda som instiftats före syndafallet. Det instiftades alltså inte på grund av synden utan för att vara samtidigt ett sakrament och ett verk. Ett sakrament genom lärandet och ett verk genom praktiken.*⁵⁷

Hugues de Saint-Victor jämför det andliga bandet mellan makarna med den osynliga unionen mellan själen och Gud. Själen skall mottagas i Gud och på så sätt förverkliga sig själv. Äktenskapet uppfattades som symbolen för bandet mellan skaparen och den mänskliga själen. Genom denna symbolik kunde äktenskapet uppfattas som ett sakrament, ett synligt tecken på en osynlig nåd.⁵⁸

⁵⁶ Uppfattningen av äktenskapet som ett "mindre ont" eller ett skydd mot värre synder var fast förankrad i den kristna tanken sedan Paulus berömda fras "det är bättre att gifta sig än att brinna av åtrå". (1 Kor. 7:9) Tanken vidareutvecklas av de första århundradenas asketiska kristna tänkare, framför allt Tertullianus.

⁵⁷ *Sacramentum conjugii solum ex omnibus sacramentis quae ad remedium hominis instituta sunt, ante peccatum hominis legitur institutum; non tamen propter peccatum, sed ad sacramentum solum et ad officium. Ad sacramentum propter eruditionem, et ad officium propter exercitationem.* Hugues de Saint-Victor, *De Sacramentis*, L.I, pars VIII, c. 13, PL 176, kol. 314.

⁵⁸ Hugues de Saint-Victor utvecklade denna Augustinska definition av sakramentet i allmänhet. Sakramentet definierades enligt Hugues som en symbol för ett heligt ting vars synliga form liknar den osynliga. Sakramentet innehåller den nåd det symboliserar och förmedlar, genom dess synliga, materiella form, den samtidigt till mottagaren och hjälper honom sålunda på vägen mot frälsning. Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, vol. 2, Leiden, 1994, s. 523.

"Mannen lämnar sin far och sin mor, han förenar sig med sin hustru och de två blir ett kött" för att å ena sidan detta andliga band skall vara det osynliga sakrament som verkar mellan Gud och själen; och att å andra sidan den köttsliga unionen skall vara sakramentet för den förening, också osynlig, som sker mellan Kristus och Kyrkan i inkarnationen.⁵⁹

Liksom Augustinus ser Hugues i den första synden en obalans mellan människans visdom och sensualitet. Först frestades kvinnan som i sin tur avledde mannen från den kontemplativa jämvikt han borde behållit. Från detta ögonblick förlorade människan kontrollen över sin sensualitet och sexualiteten blev en synd. Därför är det äktenskapliga verket inte endast till för barnafödandet, det är också ett sätt för den mänskliga sexualiteten att återgå till sitt ursprungliga ordnade tillstånd. Inom det äktenskapliga bandet *coniugium* får den köttsliga föreningen sin mening som symbol för unionen mellan Kristus och kyrkan. Hugues nöjde sig inte med att betrakta äktenskapet som ett sakrament enligt den augustinska definitionen: Det andliga bandet mellan makarna som symboliserar föreningen mellan Gud och själen och det köttsliga bandet som symboliserar inkarnationen mellan Kristus och kyrkan gör äktenskapet till ett "större sakrament", *majus sacramentum*.

Även om äktenskapet för Hugues de Saint-Victor bestod både av den andliga och den köttsliga föreningen var det den förstnämnda som han betraktade som viktigast. Äktenskapets grund var enligt Hugues den *societas* som bildades mellan makarna genom deras fria val.

⁵⁹ *Relinquet homo patrem suum et matrem suam, et adhaerebit uxori-suae, et erunt duo in carne una, ut in eo quod adhaeret uxori suae sacramentum sit invisibilis societatis, quae in spiritu facienda est inter Deum et animam; in eo autem quod duo sint in carne una, sacramentum sit invisibilis participationis quae in carne facto est inter Christum et Ecclesiam.* Hugues de Saint-Victor, *De virginitate Beatae Mariae Virginis*, PL 176, kol. 864.

Därför älskar varje man sin far och sin mor och från dem har han en gång för alla fått livet; men han älskar än mer sin hustru därför att han har valt att alltid leva med henne. Det är förvisso ett gudomligt sakrament och djupt mysterium: vackert och beundransvärt drag i människans situation.⁶⁰

Teorin om makarnas fria val som grunden för äktenskapet var den verkliga nyheten i den kristna äktenskapsteori som utvecklades under den gregorianska reformen. Det mest revolutionerande draget i utvecklingen av den kanoniska äktenskapslagstiftningen var förmodligen att faderns samtycke till dotterns giftermål gradvis misste betydelse och från slutet av 1100-talet enligt kanonisk lag ej längre var nödvändigt.

Det fria valet, Petrus Lombardus

Peter Lombardus föddes i Novarre och studerade först i Reims och sedan i Paris. Saint Bernard rekommenderade honom hos Hugues de Saint-Victor där han fortsatte sina studier till *chanoine*. Lombardus blev snart berömd; 1148 gav påven Eugene III honom uppdraget att bedöma en annan teologs, Gilbert de Porée, arbeten och 1158 utnämndes han till biskop av Paris. Vad som skapade Peter Lombardus berömmelse för eftervärlden varemellertid boken *Sententiarum* som han lämnade efter sig vid sin död 1159. Peter Lombardus verk var indelat i fyra delar varav den fjärde - *De sacramentis in genere; de septem sacramentis in specie. De novissimis* - behandlar äktenskapet i *distinctio* 26-42.

Peter Lombardus hyste inte något tvivel om äktenskapets sakramentala karaktär. Äktenskapet efter syndafallet beskrivs inte endast

⁶⁰ *Diligit itaque homo patrem suum et matrem suam, et de ipsis semel vitam accepit; sed plus uxorem suam diligit; quia cum ipsa semper vivere elegit divinum prorsus sacramentum et profundum mysterium, pulchrumque et admirandum humanae conditionis exemplum.* Hugues de Saint-Victor, *De virginitate Beatae Mariae Virginis*, PL 176, kol. 863.

Quidam foris est maritus. Tec
 eaiquadi muliere. et postea
 filius nescis patris sit in stuprauit
 eandem. Quid cum patre in foris de se filio
 q; confessus est. Statuit in melius ee
 ut talis lapsus cum digna pniale
 sita in a pniale. et omnia q; forte d
 tenus et in qua sit fornicaria. aut
 sine se conuictum in ead.

Uero in uir mortali
 to e sua. aliam sibi
 matrimonio copula
 uit. et uxor de fine et
 q; to q; duo si q; uir
 uir. aut se et alia in ead. cognationis
 ad se habet p; t; ead. in q; uir. si ead.
 si se p; t; s. accit. ut p; ead. in se p; t; ead.
 te et d; t; igno; t; iam. **H**ic p; uir. q; si
 liceat. al; q; ead. in ead. cognatione d; uir.
 uxor. et ead. in ead. in q; uir. et uxor
 us. al; q; a p; t; si iunge; dua. **T**ero

Miniatyr ur Gratianus
 dekret. Causa trigesima
 quinta "De cognatione
 et affinitate". (Studia
 Gratiana, n:o 4, s. 93)

som en eftergift åt människans syndiga natur utan som ett ”skydd för naturen”.⁶¹ Äktenskapet var inte bara tolererat som ett skydd mot värre synder utan det var i sig själv ett gott ting, *res bona*.

Äktenskapet symboliserade unionen mellan Kristus och kyrkan. Lombardus var i sin behandling av äktenskapet i hög grad influerad av Hugues de Saint-Victors teorier, men till skillnad från denne, som i äktenskapet såg en symbol både för unionen mellan Gud och själen och unionen mellan Kristus och kyrkan, symboliserade äktenskapet för Lombardus endast det sistnämnda men på två olika sätt: På samma sätt som Kristus var förenad med kyrkan både genom vilja och natur, *voluntate et natura* så var äktenskapet ett band både ”enligt själarnas samtycke och enligt kropparnas union”.⁶² Trots att Lombardus var den främsta företrädaren för den konsensualistiska skolan gav han även den sexuella unionen en sakramental innebörd. Själar-
nas samtycke var emellertid grunden och den kroppsliga unionen snarast ett (synligt) tecken på den andliga unionen.⁶³

*För äktenskapet är tecknet på det andliga bandet och på kärleken som förenar själarna, varför makarna bör förenas i köttet.*⁶⁴

På detta sätt lyckades Lombardus finna ett sätt att presentera en konsensualistisk teori som kunde vara acceptabel även för anhängarna av den konsummationistiska skolan, d.v.s. den skola som hävdade att det var den köttsliga föreningen och inte samtycket som skapade äktenskapet. Påven Alexander III, som tidigt slutit sig till Lombardus teori om äktenskapet införde den kompromiss som fortfarande gäller i kanonisk lag.⁶⁵ Äktenskapet är ratificerat (*ratum*) genom samtycket men fullbordat (*perfectum*) och alltså fullständigt ouplös-

⁶¹ Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, del 2, s. 650.

⁶² *Secundum consensum animorem et secundum permixtione corporum*. Peter Lombardus, *Sent.* IV, dist. 26. c. 6, 2. *PL* 192. Citerad av Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, del 2, s. 651.

⁶³ Jfr. det andliga bandet mellan Kristus och kyrkan och inkarnationen hos Hugues de Saint-Victor.

ligt först efter den sexuella unionen. Lombardus gör en strikt åtskillnad mellan *desponsatio de futuro*, åtagande inför framtiden, och *desponsatio de praesenti*, åtagande för nuet.

*Desponsatio existerar om det finns ett löfte mellan en man och en kvinna som vill gifta sig. Detta är inte ett samtycke för det nuvarande. Det finns däremot ett desponsatio som innebär ett samtycke för det nuvarande, d.v.s. ett åtagande som skapar själva äktenskapet.... Det är p.g.a. denna skillnad mellan olika former för desponsatio som de lärda talar på olika sätt om makar.*⁶⁶

För Peter Lombardus innebar *desponsatio de futuro* visserligen ett löfte, ett förtroende, men det var inte bindande.⁶⁷ *Desponsatio de praesenti* däremot representerade inte endast ett löfte till giftermål utan själva giftermålet. För de kanonister som, liksom Gratianus, försvarade den konsummationistiska teorin (att det var den köttsliga föreningen och inte samtycket som skapade äktenskapet) omvandlades *desponsatio de futuro* om det följdes av en köttslig förening till ett giftermål.⁶⁸

⁶⁴ *Est etiam coniugum signum spiritualis coniunctionis et dilectionis animorum, qua inter se coniugis uniri debent.* Peter Lombardus, *Sent.* IV, dist 27, c. 3. 1, 2. PL 192.

⁶⁵ *Dictionnaire de droit canonique*, R. Naz, Paris 1957, kol. 741.

⁶⁶ *Fit aliquando desponsatio, ubi est comprommissio viri et mulieris de contrahendo matrimonio; non est autem ibi consensus de praesenti. Est et desponsatio habens consensum de praesenti, id est, pactionem conjugalem, quae sola facit conjugium.... Secundum hanc distinctionem desponsationis, de sponsis varie loquuntur doctores.* Peter Lombardus, *Sent* IV dist 27; 9, PL 192, kol. 912-913.

⁶⁷ Det franska ordet för förlovad, *fiancé*, kommer från gammelfranskans *fiance*, "förtroende". J. Bonnard, *Lexique de l'ancien français*, Paris 1994.

⁶⁸ De olika reglerna kring giftermålets ingående var komplicerade och ibland motstridiga till del därför att den kanoniska lagen speglade både det konsummationistiska och det konsensualistiska synsättet. Frederik Pedersen har i sin artikel "Did the medieval laity know the canon law rules on marriage?"

Enligt Peter Lombardus var makarnas uttalade, fritt givna samtycke den direkta och tillräckliga anledningen till äktenskapet.⁶⁹ Lombardus insisterade på att samtycket skulle ges fritt av båda parterna utan påverkan utifrån.⁷⁰ Liksom för prästlöfte eller klosterlöfte gällde att samtycket var ogiltigt om någon form för yttre tvång kunde bevisas. Den fundamentala vikt Lombardus lägger vid det fria samtycket gällde också i andra riktningen. Ett hemligt äktenskap, ingått utan familjens vetskap eller mot deras vilja var, även om det knappast kunde betraktas som önskvärt, fullständigt giltigt. Även om vittnen var önskvärda så kunde ingåendet av ett äktenskap, enligt Lombardus, fastställas utan annan bevisning än makarnas eget vittnesmål.⁷¹ Peter Lombardus teorier fick en stor betydelse för utformandet av den kanoniska rättens principer för äktenskapet, framför allt när det gällde försvagandet av föräldrarnas auktoritet. I detta sammanhang var det faktum att han accepterade ”hemliga” äktenskap som giltiga kanske viktigare än att han insisterade på makarnas uttalade, frivilliga löfte under själva bröllopsceremonin.

Den kanoniska rätt som utvecklades efter Lombardus, till stor del under inflytande av Alexander III, innebar ett brott med tidigare seder och regler kring äktenskapet. Dottern befriades från faderns auktoritet: hon kunde ingå ett giltigt äktenskap även mot föräldrar-

Some evidence from fourteenth century York cause papers” studerat olika tvistemål angående äktenskapslöften och hur *desponsatio de futuro* och *desponsatio de praesenti* kunde uppfattas av lekmän och domstolar. Frederik Pedersen, ”Did the medieval laity know the canon law rules on marriage? Some evidence from fourteenth century York cause papers”, *Medieval Studies* 56, 1994

⁶⁹ *Efficiens autem causa matrimonii est consensus, non quilibet, sed per verba expressus; nec de futuro, sed de praesenti.* Peter Lombardus, *Sent.* IV, dist 27, c. 3. 1, 2. *PL* 192, kol 910.

⁷⁰ Lombardus behandlade t.o.m. möjligheten att makarna inte kunde tala; i så fall skulle det uttalade löftet ersättas med något annat tecken av makarna som visade deras ömsesidiga samtycke. Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, del 2, s. 650.

⁷¹ Peter Lombardus, *Sent.* IV, dist 28, c. 2, 2. *PL* 192, kol 915.

nas vilja.⁷² Den kanoniska rätten krävde endast parternas samtycke. Visserligen rekommenderade den fortfarande respekt för föräldrarnas önskemål i en så viktig handling som giftermålet, men den gjorde inte längre faderns samtycke obligatoriskt för ett giltigt giftermål.⁷³

Liturgi

Det föregående visar hur synen på äktenskapet förändrades hos teologerna och kanonisterna. En annan viktig aspekt är hur ceremonierna kring äktenskapet, den kristna giftermålsliturgin, förändrades och hur denna utveckling förhöll sig till utvecklingen inom den kanoniska lagstiftningen. I förändringarna i giftermålsritualen under 1100- och 1200-talen framträder en utveckling från faderns bortgivande av bruden som börjar med prästens övertagande av denna roll och slutar med makarnas ömsesidiga givande. Samtidigt med denna utveckling blev makarna allt mer aktiva i bröllopsceremonin. Jean Molin och Protais Mutembe har i *Le rituel du mariage en France* presenterat en samling medeltida *ordines* för giftermålet från olika regioner som belyser denna utveckling.⁷⁴

Fram till slutet av 1000-talet skedde bröllopsritualen huvudsakligen i hemmet. Den viktigaste delen av ritualen var faderns bortgivande av bruden till brudgummen, åtföljt av gåvor. Efter bortgivandet av bruden följde parets inträdande i brudkammaren; den enda del av ritualen där prästen vanligen var närvarande. Prästens roll i bröllopsceremonin utvidgades gradvis och redan i den engelska skriften *Be wifmannes beweddunge* förmodligen från 1000-talets första hälft ingår följande föreskrift:

⁷² Det bör noteras att det var genom doktrin och inte genom lagstiftning som denna nya uppfattning vann insteg i den kanoniska rätten. Den kom endast långsamt att påverka de faktiska förhållandena. J. Dauvillier, *Le mariage dans le droit classique de l'église depuis le Décret de Gratien jusqu'à la mort de Clément V (1140-1314)*, Paris 1933, s. 194.

⁷³ Denna personalistiska uppfattning av äktenskapet krävde nya regler kring giftermålets utformning. Om det ömsesidiga samtycket var det enda som kräv-

*Vid detta bortgivande (av bruden) bör prästen, som skall binda deras åtagande genom Guds välsignelse, vara närvarande.*⁷⁵

Under 1000- och 1100-talen utvidgades prästens (d.v.s. kyrkans) roll i bröllopsceremonin på familjens bekostnad. Ett av de tydligaste tecknen på denna utveckling var att bröllopsceremonin undan för undan förflyttades från hemmet till kyrkan. Denna utveckling började med beslutet att själva giftermålet skulle föregås av en "kanonisk undersökning" för att kontrollera att det inte existerade något förbjudet släktband mellan makarna och för att verifiera det fria samtycket.⁷⁶ Fram till 1100-talet begränsades prästens roll till att välsigna makarna även om denna välsignelse ofta fann städ i kyrkan och inte, som tidigare, i brudkammaren.

*Efter att kvinnan givits i giftermål till mannen och har mottagit sin hemgift enligt lagen kan hon inträda i kyrkan tillsammans med sin make (för välsignelsen och mässan).*⁷⁷

des undergrävdades inte endast familjens kontroll, utan även kyrkans. Detta problem sökte kyrkan senare lösa genom att vid Laterankonciliet 1215 införa obligatorisk lysning.

⁷⁴ Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, Paris 1974.

⁷⁵ *Huic dationi (mulieris) debet interesse presbiter, qui cum Dei benedictione debet eorum consortium adunare.* Karl Ritzer, *Le mariage dans les églises chrétiennes*, Paris 1978, s. 322 och 325.

⁷⁶ Jag har i en tidigare uppsats "Germanskt inflytande på kristen äktenskaps-teori" (Filosofiska inst. avd. för idé- och lärdomshistoria, Lund) behandlat de ytterst hårda regler mot incest som kyrkan införde under den tidiga medeltiden. När giftermålet under 1000- till 1200-talet verkligen övergick till kyrkans jurisdiktion uppmjukades dessa regler. Vid fjärde konciliet i Latran 1215 bestämdes att giftermål endast var förbjudet upp till fjärde led och inte, som tidigare varit fallet upp till sjätte och ibland sjunde led. "Vidare skall förbudet mot äktenskap i framtiden inte gå längre än fjärde led eftersom förbudet nu ej allmänt kan följas för följande led utan stora problem". *Prohibitio quoque copulae coniugalis quartum cansanguinitatis et affinitatis gradum de caetero non*

På början av 1100-talet ser man de första exemplen på en liturgisk rit som föregår själva giftermålet och som senare utvecklades till att bli den kyrkliga giftermålsceremonin. Denna rit förflyttade giftermålsceremonin från hemmet till kyrkporten. Traditionen uppstod i den anglonormandiska världen och de första skrifter som visar en liturgisk rit framför kyrkporten före själva giftermålet är engelska eller normandiska. En mässbok från Bayeux från början av 1100-talet föreskriver en rad böner innan bröllopet; en engelsk mässbok (Bury-Saint-Edmund 1125-1135) beskriver en nästan fullständig bröllopsceremoni framför kyrkporten, likaså en *ordo* (liturgikalender) från Avranches från ungefär samma period.⁷⁸

Även om prästens roll utvidgades genom dessa ceremonier framför kyrkporten verkar det framför allt ha rört sig om en preliminär utfrågning; det verkliga giftermålet ingicks fortfarande enligt mönstret att fadern gav bruden till brudgummen och att makarna sedan välsignades av prästen. Bortgivandet av bruden skedde genom att fadern lade brudens högra hand i brudgummens högra hand. Denna form för givande kvarstod även när prästen övertog faderns roll.

I en mässbok från Rennes, förmodligen från första hälften av 1100-talet nämns en preliminär utfrågning av prästen innan fadern ger bruden till brudgummen. I en något senare mässbok från Evreux

excedat, quoniam i ulterioribus gradibus iam non potest absque gravi dispendio huiusmodi prohibitio generaliter observari. Concilium Lateranense IV - 1215, *Decrees of the ecumenical councils*, Norman Tanner, Georgetown University Press, 1990, s.257.

⁷⁷ *Postquam fuerit mulier viro desponsata et legaliter dotata, introeat cum marito ecclesiam.* Bröllopsritual från Cambrai-Arras, slutet av 1000-talet. Karl Ritzer, *Le mariage dans les églises chrétiennes*, Paris 1978, s. 445.

⁷⁸ Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, s. 33-34. För ovanstående och andra exempel på anglonormandiska *ordos* som föreskriver en ritual framför kyrkporten före själva giftermålet se i *Annexes*, *ordos* I-V s. 283-291.

beskrivs de tre aktiva parternas agerande tydligare. Först gör prästen en förfrågan om båda parternas samtycke, sedan ger fadern bort bruden och slutligen mottager mannen bruden.⁷⁹ Det var först på 1200-talet som prästen började överta faderns roll som *iunctor*, den som förenar brudparet, i norra Frankrike. Övergången skedde emellertid inte direkt; i en *ordo* från 1200-talets första hälft från Rouen har rollen som *iunctor* delats mellan familjens företrädare och prästen.

Efter detta, att brudens närmaste släkting överlämnar henne åt mannen. Sedan att prästen mottager henne från mannen som han nämner till namnet och att han säger till honom: Vill du verkligen mottaga denna A som din hustru? Att han frågar kvinnan samma sak. Att prästen återlämnar kvinnan till mannen med orden: På detta villkor ger jag henne åt dig.⁸⁰

Man kan se denna ceremoni som ett slags mellanform; mannen har redan mottagit bruden från dennas familj när han överlämnar henne till prästen som då utövar sin roll som jurist. Det traditionsenliga bortgivandet av bruden har inte upphävts men har frångåtits sitt självständiga lagliga värde. Det är först när prästen återlämnar bruden till brudgummen efter att ha verifierat deras ömsesidiga samtycke som äktenskapet är giltigt. Från att endast ha varit föremål för en preliminär förfrågan från prästens sida blir makarnas samtycke genom denna ceremoni ett villkor för att äktenskapet skall betraktas som giltigt: *hac conditione do eam tibi* (på detta villkor ger jag henne

⁷⁹ Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, s. 80-81 och 286-287.

⁸⁰ *Postea det eam marito ille qui propinquior est mulieri. Deinde accipiat eam sacerdos de manu viri, vocando eum nomine suo, et dicat: Vis tu reapse in uxorem istam A (...) similiter queratur a mulieri. Tunc sacerdos tradat viro mulierem, dicens: Hac conditione do eam tibi.* Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, s. 93 och 294.

⁸¹ *Tunc accipiens manus utriusque, ponit manum mulieris intra manum viri, dicens: Et ego trado eum tibi in maritum et sponsum, ut custodias eum sanum*

åt dig). Steget är inte långt till ett fullständigt upphävande av faderns överlämnade av bruden. På slutet av 1200-talet finner man flera exempel på *ordines* där faderns roll helt övertagits av prästen. I en ceremoni från Meaux (c:a 1280) nämns överhuvudtaget ingen inblandning från familjens sida. Efter förfrågan om båda parternas samtycke är det prästen som överlämnar makarna åt varandra.

*(Prästen) tager nu de bådass händer, lägger kvinnans hand i mannens, säger: och jag ger henne åt dig som hustru, i din vård i hälsa och i sjukdom, att du troget tjänar henne enligt kyrkans regler. På samma sätt lägger han mannens hand i kvinnans och säger: (samma ord).*⁸¹

I ovanstående ceremoni understryks det ömsesidiga samtyckets vikt genom att makarna båda g r samma gest. Den ritual som innebar att makarna själva uttalade hela löftet i en aktiv dialog, som Molin och Mutembe kallar *donation active*, uppstod emellertid först under 1400-talet.⁸²

Naturligtvis kan man av förändringarna i bröllopsceremonin inte dra några slutsatser om vilken roll familjen i praktiken spelade vid val av  ktenskapspartner. Däremot visar bröllopsceremonin vad som ansågs vara äktenskapets juridiska och framför allt sakramentala grund.

et infirmum, et fidem ei serves secundum precepta ecclesie (...) Item ponit manum viri intra manum mulieris. Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, s. 92-93 och 296.

⁸² (prästen) N. *Di après moy: M. Je te preing en ma fame et en m'esponse, et si te fiance de la foy de mon corps, que je te porteray foy et loyauté de mon corps et de mes biens, et si te gardera saine et malade et en quelque estat qu'il pleira à nostre seigneur que tu soies, ne pour pieur ne pour meilleur je ne te changeray jusque la fin.* (Prästen) N. S g efter mig: M. Jag tager dig till min kvinna och hustru, och lovar med hela min tro, att jag ger dig tro och lojalitet i mig själv och mina egendomar, och behåller dig frisk eller sjuk eller som det beh gar Herren att du skall vara, varken i motgång eller i medg ng byter jag dig ända till slutet." Ritual från Barbeau i Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, s. 106 och 305-306.

Kärleken

Trots de olika teorierna kring hur äktenskapet skulle utformas och grunden till dess sakramentala karaktär var man ense om att äktenskapet var oupplösligt, att relationen mellan makarna utgjorde dess grund och att det var denna relation som gjorde äktenskapet till ett sakrament. Det fria samtycket som grund till äktenskapet förutsätter det fria valet: man väljer fritt för att kunna älska den man väljer. Kärleken mellan makarna kom därför under denna tid att ingå som en del av kyrkans äktensskapsdoktrin.⁸³

Kärleken till Gud och den känslomässiga relationen mellan Skaparen och den han skapat till sin avbild blev under 1100-talet ett av teologernas främsta ämnen. Detta var speciellt tydligt i norra Frankrike. I Paris, Saint-Victor och Clairvaux ägnade sig teologer som Hugues de Saint-Victor och Saint Bernard åt detta ämne. Teologernas tankar om kärlekens väsen kom snart, mycket genom de metaforer som användes i läsandet av de heliga skrifterna, att utvecklas till en reflexion kring äktenskapet och relationen mellan makarna. Detta var speciellt framträdande i tolkningarna av Höga visan.

I de allegoriska tolkningarna av Höga visan var den tränad som beskrivs identifierad med den andliga kärleken, *amor spiritualis*, för vilken det enda rätta föremålet är Gud.⁸⁴ Endast Gud kunde passa

⁸³ Se Jean Leclerc, *Le mariage vu par les moines*, Paris 1983, fr. a. Kap 2, "L'amour dans le mariage: un thème doctrinal".

⁸⁴ Tolkningarna av Höga visan var inte något nytt fenomen under medeltiden; bland de mest kända tolkningarna finner man Origenes' *Commentarium Cantica Canticorum* som också i hög grad påverkade 1200-talets mystiska tolkningar. Origenes, *Commentaire sur le cantique des cantiques*, ed. Luc Brésard och Henri Crouzel, SC 375 och 376, Paris 1991.

⁸⁵ Se Johan Chydenius analys av den medeltida uppfattningen om den osjälviska och den själviska kärleken; Aristoteles *Philia* och Platons *Eros* i "The Symbolism of Love in Medieval Thought", *Commentationes Humanarum Litterarum*, Societas Scientiarum fennica, vol. 44, Nr 1, Helsinki, 1970

den beskrivning som bruden gör av brudgummen, endast Gud kunde ge kärleken en sådan fullkomning som Höga visan framställer.

Ett annat sätt att tolka Höga visan, som mera närmade sig det ideala äktenskapet, var att helt enkelt se den som en dialog mellan två människor som älskar varandra. Enligt denna tolkning är det viktigaste draget i bruden och brudgummens dialog den rena välviljan och kärlekens fullständiga ömsesidighet. Brudens och brudgummens dialog karaktäriseras av en fullständig symmetri och parallellitet. För 1100-talets munkförfattare var kärleken mellan bruden och brudgummen med dess fullständiga osjälviskhet och ömsesidighet ur bilden för den rena kärleken.⁸⁵ Enligt Saint Bernard representerade bruden som ber brudgummen om en kyss den högsta formen för kärlek mellan människor.

*Slaven fruktar, den hyrde arbetaren hoppas, eleven lyssnar,
sonen ärar men endast bruden älskar.*⁸⁶

Dessa tolkningar ledde Saint Bernard och även andra teologer till en idealiserad bild av den äktenskapliga kärleken som den högsta formen för kärlek mellan människor. Samtidigt som den mänskliga kärleken mystifierades och förändligades tog skildringarna av den gudomliga kärleken en allt mer "jordisk" form.

Enligt Guillaume de Saint-Thierry är människan visserligen en andlig varelse men hon har också en kropp och det är den köttsliga kärlekens fröjder som först är naturliga för henne.⁸⁷ Därför har den Helige Ande klätt sitt andliga budskap i bilder tagna från den kött-

⁸⁶ *Si servus est, timet a facie domine; si mercenarius, sperat de manu domine; si discipulus, aurem parat magistro; si filius, honorat patrem: quae vero osculum postulat, amat.* Bernard de Clairvaux, *Serm. in Cant.* 7, 2, 2. PL 183 kol. 807.

⁸⁷ ... *et quamvis spiritualis homo, tamen carnalis amoris naturales suas pro participatione carnis delicias.* Guillaume de Saint-Thierry, *In Cant.* 24, SC. 82, s. 100

⁸⁸ Johan Chydenius, "The Symbolism of Love in Medieval Thought", *Commentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum fennica*, vol 44, Nr 1, Helsinki, 1970. s. 24

liga kärleken.⁸⁸ För Saint Bernard måste all kärlek börja som en köttlig kärlek, *amor carnalis*, eftersom människan är född köttlig.

*Eftersom vi är köttliga varelser och födda av köttets begärelse måste även vår egen åtrå och kärlek härleda sig från det köttliga. Om vår kärlek kan ledas in i rätta banor kommer den dock under nådens ledning att höja sig steg för steg för att med Andens bistånd slutligen fullkomnas. Ty från början finns inte det andliga utan det djuriska och först efteråt tillkommer det andliga. För den skull älskar människan till en början sig själv för sin egen skull. Hon är ju av köttet och kan inte ha sinne för något, som ligger utanför henne själv.*⁸⁹

Bernard delar in kärleken i fyra olika grader vilka han beskriver i *De diligendo Deo*. I den första graden älskar människan sig själv för sin egen skull i den andra graden älskar människan Gud för sin egen skull, i den tredje graden älskar hon Gud för Guds skull och i den fjärde, högsta graden, älskar människan sig själv för Guds skull.⁹⁰ Ett typiskt exempel på denna gradering av kärleken (som också existerade i den sekulära diktningen) finner man hos munken Richard de Saint-Victor (d. 1173) i *De IV gradibus violentae caritatis* "Den passionerade kärlekens fyra grader". Det huvudsakliga temat är hur subjektet, människan, fullständigt absorberas av kärleken.⁹¹ Richards

⁸⁹ *Verumtamen, quia carnales sumus, et de carnis concupiscentia nascimur, necesse est ut cupiditas vel amor noster a carne incipiat, quae si recto ordine dirigitur, quibusdam suis gradibus duce gratia proficiens, spiritu tandem consummabitur, quia non prius quod spirituale, sed quod animale, deinde quod spirituale. Et prius necesse est portemus imaginem terrestres, deinde caelestis. In primis ergo diligit seipsum homo propter se: caro quippe est, et nil sapero valet praeter se.* Bernard de Clairvaux, *De diligendo. Deo* 15, 39. Svensk övers i *Bernhard av Clairvaux, Skrifter*, E. Nylén, Stehag 1994, s. 27. PL 182, kol. 998.

⁹⁰ Bernard de Clairvaux, *Traité de l'amour de Dieu*, F. Callerot, M-I. Huille, J. Christophe, P. Verdeyen, Paris 1993. s. 37-46 och 119-137.

⁹¹ Gervais Dumeige, *Richard de Saint-Victor et l'idée chrétienne de l'amour*, Paris, 1952, s. 133.

beskrivning av kärleken påminner i vissa delar om den man finner i den samtida kärleksdiktningen.

Kärleken smärtar mig.⁹² Kärleken uppmanar mig att tala om kärleken. Med hela mitt hjärta skyndar jag till dess tjänst, ty det är ljuvt och ojämförligt behagligt att tala om kärlek. Det är ett ämne fyllt av behag och i sin rikedom kan det varken tråka ut den som skriver eller trötta ut läsaren ... Stor är kärlekens kraft; förvånande är kärlekens makt.⁹³

Enligt Richard var det endast den första graden av passionerad kärlek, *Caritas vulnerans*, som kunde betraktas som god mellan människor. Richard gav den äktenskapliga kärleken som exempel på denna typ av kärlek.

Är det inte denna känsla av ömsesidig tillgivenhet som gör detta oupplösliga band, skapat för evigheten, angenämt och fullt av behag?⁹⁴

Men även denna kärlekens första grad kunde vara nog så passionerad:

Denna passion bränner henne, hennes vilja sjuder, uppplammad flämtar hon och utstöter djupa jämrande och långa

⁹² Denna första mening tagen ur Höga visan (IV, 9) anger tonen i resten av verket. Kärlekens smärta och det försmäktande som följer. Se Jean Leclerc, *Le mariage vu par les moines*, Paris 1983, s. 49.

⁹³ *Vulnerata charitate ego sum. Urget charitas de charitate loqui, libenter me impendo charitatis obsequio, et dulce quidem, et omnino delectabile de dilectione loqui. Jucunda materia, et satis copiosa, et quae omnino generare non possit vel taedium scribenti, vel fastidium legenti (...)* Magna vis dilectionis, miranda virtus charitatis. Richard de Saint-Victor, *De IV gradibus violentae caritatis*, G. Dumeige, Paris 1955, PL 196, kol. 1207 C.

⁹⁴ *Mutuus namque intimi amoris affectus inter foederatus pacis vincula astringit, et indissolubilem, illam perpetuandamque societatem gratam et jucundam reddit.* Richard de Saint-Victor, *De IV gradibus violentae caritatis*, PL 196, kol. 1214 B, Gervais Dumeige, *Richard de Saint-Victor et l'idée chrétienne de l'amour*, Paris, 1952, s. 132.

*suckar. Ett säkert tecken på en smärtad själ, dessa jämrande och suckar, detta bleka, förvridna ansikte.*⁹⁵

Denna första gradens kärlek lämnar emellertid en viss frihet åt människan; Richard liknade den vid en återkommande feber.⁹⁶ I de följande tre graderna, *Caritas ligans* "den bindande kärleken", *Caritas languens* "den försmäktande kärleken" och *Caritas deficiens* "den utlämnande kärleken", när kärleken intensifieras för att nå den fjärde gradens extas, är den endast god när den riktas mot Gud. Men för att kärleken skall riktas mot Gud krävs en medveten ansträngning. Sedan syndafallet är människan ej längre vänd mot Gud. Genom ett gradvis förändligande kan emellertid den mänskliga själen höja sig för att slutligen uppfyllas av kärleken till Gud.

I den fjärde gradens kärlek har själen fullständigt lämnat sig själv men inte för att åtrå utan för att ge. När Richard talar om *Caritas deficiens* mellan människor handlar det däremot om dess olyckliga konsekvenser:

*De hos vilka tidigare kärleken verkade så passionerad förföljer nu varandra med ett lika våldsamt hat. Och, än mer förvånande, samtidigt som de är fyllda av hat brinner de av åtrå och fyllda av kärlek upphör de ej att förfölja varandra med hat.*⁹⁷

⁹⁵ *Desiderio ardet, fervet affectu, aestuat, anhelat, profunde ingemiscens et longa suspira trahens, haec tibi animae vulneratae certa sint signai gemitus atque suspira, vultus pallens atque tabescens.* Richard de Saint-Victor, *De IV gradibus violentae caritatis*, PL 196, kol. 1209 C. Gervais Dumeige, *Richard de Saint-Victor et l'idée chrétienne de l'amour*, s. 136.

⁹⁶ *Ibid.* s. 137.

⁹⁷ *Ut quo se prius ardentius diligere videbantur, eo se postmodum vehementiori odio persequerentur, immo quod magis mirum est, sepe sub uno eodemque tempore sic odiunt ut tamen per desiderium estuare non desinant et sic diligunt ut tamen velut ex odio persequi non desistant.* Richard de saint-Victor, *De IV grad. viol. Car.*, PL 196, kol. 1218.

I denna behandling av kärleken märker man likheter med Saint Bernards *De diligendo Deo*. I Bernards verk rör det sig emellertid mer om den teologiska dimensionen, medan Richard snarast gör en moralisk tolkning av ett känslomässigt fenomen. Hos båda dessa författare blandas emellertid den religiösa aspekten och den jordiska kärleken på ett sällsamt sätt.

Även om dessa teorier kring kärlekens väsen, framför allt tolkningarna av Höga visan, kunde leda till ett idealiserande av äktenskapet så kunde de även leda till rakt motsatt resultat.

Det tydligaste exemplet är kanske Héloïses andra brev till Abélard där hon avisar giftermål eftersom det skulle förstöra kärlekens fullständiga osjälviskhet. Kärlekshistorien mellan Abélard och Héloïse, som blivit en del av västerlandets kärleksmytologi, började när Abélard, ung lärd adelsman, träffade Héloïse i hennes farbrors, *chanoine* Fulberts hus. Héloïse var med Abélards ord "inte ful att se på, men framför allt den mest lärda av dem alla".⁹⁸ Efter att först ha anställts som Héloïses lärare blev Abélard snart hennes älskare. Fulbert upptäckte vad som pågick och Abélard blev tvungen att fly huset. Men Héloïse var gravid och Abélard hämtade henne och förde henne till sin systers hus i Bretagne där deras son Astralabe föddes. Det var efter detta som Abélard friade och som Héloïse lade fram sina teologiska argument mot äktenskapet.⁹⁹ Enligt Héloïse andra brev existerar tre olika motiv för kärlek mellan en man och en kvinna. Det första är de materiella eller sociala fördelar man kan vinna (gäller främst äktenskapet), det andra är den sinnliga tillfredsställelsen, *voluptates*, som de älskande upplever. Det tredje däremot är inte någon fördel eller njutning utan endast den älskade personen i sig själv.

⁹⁸ *Que cum per faciem non esset infirma, per habundantiam litterarum erat suprema*. Abélard, *Historia calamitatum*, Eric Hicks, *La vie et les epistres Pierre Abaelart et Heloys sa fame*, Genève, 1991 s. 10.

⁹⁹ Enligt Duby var Abélards frieri främst en överenskommelse med Fulbert. Georges Duby, *Dames du XIIe siècle*, Paris 1995 s. 85.

*Gud vet att jag aldrig sökt något annat i dig än dig själv.
Endast dig, inte det du äger eller representerar. Jag väntade
mig inte äktenskap, ej heller materiella fördelar, jag tänkte
varken på mina önskningar eller njutningar, jag sökte, det
vet du väl, endast tillfredsställa dina.*¹⁰⁰

Äktheten av Héloïse brev har ofta diskuterats, så även frågan om man bör tolka dessa brev som ett personligt vittnesmål eller snarare som en filosofisk skrift om kärleken och äktenskapet.¹⁰¹

Abélard lämnade ett dubbelt bidrag till 1200-talets tankar om kärleken och äktenskapet. Under sin tid i Paris framstår han snarast som en *trouvère* och de sånger han skrev till Héloïse på början av 1200-talet bidrog till att göra deras kärlekshistoria till en västerländsk "myt". "Du spred mitt namn på kort tid i många trakter"¹⁰² skriver Héloïse i sitt andra brev. I de tankar som munken Abélard senare utvecklade angående äktenskapet framstår han emellertid som en av de tidens mest antiäktenskapliga teologer. För Abélard var äktenskapet endast en eftergift åt människans sorgligt köttsliga natur. Med stöd av Hieronymus antiäktenskapliga skrift *Adversus Jovinianum* hävdar Abélard att den vise mannen bör undvika äktenskapet.¹⁰³ Samtidigt, vilket kan tyckas ologiskt, menar han att äktenskapet är ett

¹⁰⁰ *Concupiscentia te michi potius quam amicitia sociavit; libidinis ardor potius quam amor. Ubi igitur quod desiderabas cessavit, quicquid oripter hoc exhibebas pariter evanuit.* Héloïse, Ep 2 till Abélard. Eric Hicks, *La vie et les epistres Pierre Abaelart et Heloys sa fame*, Genève, 1991 s. 51. Paul Zumthor, *Abélard Héloïse, Correspondance*, Paris 1979, s. 131.

¹⁰¹ Enligt Duby är brevväxlingens äkthet högst tvekelaktig; de tidigaste kända manuskripten skrevs 150 år efter händelsen och texten är uppbyggd som en roman. Om man skall betrakta breven som äkta så ger de genom dess enorma mängd lärda citat och virtuosa stil snarare intrycket av att ha skrivits för att läsas som en lärd essay än som ett personligt brev. Georges Duby, *Dames du XIIe siècle*, Paris 1995 s. 90-95. De flesta forskare anser emellertid att Etienne Gilson i *Héloïse et Abélard* (Paris 1960) faststälde brevens äkthet på ett tillfredställande sätt. Dock kvarstår den intressanta frågan om breven bör läsas som ett personligt vittnesmål eller som en av de essayer om kärleken som skrevs under 1100- och 1200-talen.

sakrament, trots att han inte kan finna något i det som stämmer med hans egen definition av ett sakrament.¹⁰⁴ För de flesta teologer förklarar Abélards inställning till äktenskapet genom hans kärleksaffär med Héloïse. Man jämför gärna med Augustinus kärleksaffär och dess (negativa) inverkan på hans syn på äktenskapet.¹⁰⁵

Munkförfattarnas teorier om kärleken förblev inte instängda i klostren eller katedralskolorna. De nära kontakter mellan prästerskap och lekmän som utvecklades i adelshusen, den sammansmältning mellan de båda högreståndskulturerna, den ridderliga och den kyrkliga, ledde till att de nya idéerna impregnerade hela den adliga världen.¹⁰⁶ Kyrkans medvetna ansträngningar att uppfostra lekmännen bidrog även de till de nya idéerna spridning.

¹⁰² *Multis me regionibus brevi tempore nunciavit*, Héloïse, Ep 2 till Abélard. Eric Hicks, *La vie et les epistres Pierre Abaelart et Heloys sa fame*, Genève, 1991 s. 51. Se även Georges Duby, *Dames du XIIe siècle*, del 1, s. 104-105.

¹⁰³ Abélard, *Sic et non*, c. 130, *PL*, 178, 1560. För Hieronymus inverkan på Abélards syn på äktenskapet se P. Delhay, "Le dossier antimatrimonial de l'Adversus Iovinianum et son influence sur quelques écrits latins du XIIe siècle", *Medieval Studies*, 13, 1953. För inflytandet på Héloïses argument för att vägra giftermål se densamma s. 74.

¹⁰⁴ Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, del 2, s. 641

¹⁰⁵ Man får kanske betrakta Abélards kärlekshistoria som mer skadlig än Augustinus. Efter Héloïses graviditet upptäckts kastrederades Abélard av hennes släktingar. Det var efter detta som Abélard och Héloïse tog klosterlöften. För jämförelsen med Augustinus se Jean Leclercq, *Le mariage vu par les moines*, s. 33-34

¹⁰⁶ Georges Duby, "Que sait-on de l'amour en France au XIIe siècle?" i *Féodalité*, Paris 1996.

ROMANER OCH ROMANSER

”Litterära verk, vilka de än är (romaner, farcer eller fabliaux t.ex.) ger en ytterst deformerad bild av samhället”. Med dessa ord inleder J. Heers sin studie *Le clan familial au Moyen Âge* från 1974.¹⁰⁷ De senaste decenniernas studier av det medeltida samhället har emellertid visat den vikt som både den religiösa och den profana litteraturen har, dels som vittnesbörd om hur det medeltida samhället såg ut men också som en av de faktorer som skapade samhället.¹⁰⁸ Mer prosaiskt har kanske bristen på andra ”mer tillförlitliga källor” om sociala fenomen under medeltiden gjort användandet av litterära källor nödvändigt. Christian Gellinek använder litterära källor för att bevisa att konsensusäktenskap (*Friedelehe* eller *Neigungsehe*) existerade även före 1100- och 1200-talens kanoniska lag.¹⁰⁹ I *Littérature, politique et société dans la France du Moyen Âge* söker Dominique Boutet och Armand Strubel visa hur litteraturen själv påverkar historien antingen genom att fly samhällets realiteter eller genom ett aktivt engagemang i dem.¹¹⁰ Georges Duby har i stor utsträckning använt sig av litterära källor i sina verk om kvinnan och äktenskapet i det feodala samhället.

Erich Köhler beskriver i *l'Aventure chevaleresque, idéal et réalité dans le roman courtois* hur Chrétien de Troyes romaner från slutet av 1100-talet visar ”de inneboende motsättningarna i den feodala adeln”, spänningarna mellan hög och lågadel och deras tvetydiga inställning till kungamakten symboliserad av Arthur. Den bild som

¹⁰⁷ J. Heers, *Le clan familial au Moyen Âge*, Paris 1974, s. 5.

¹⁰⁸ Sylvette Rouillan-Castex i ”L'amour et la société féodale”, *Revue Historique*, Nr 552, Oct.-Déc. 1984.

¹⁰⁹ Christian Gellinek, ”Marriage by Consent in Literary sources of Germany”, *Studia Gratiana*, nr 12, Rom, 1967.

¹¹⁰ Dominique Boutet och Armand Strubel, *Littérature, politique et société dans la France du Moyen Âge*, Paris 1979.

framträder i romanerna av ett traditionellt samhälle oroat av framväxten av ett nytt samhälle, stadssamhället, och ambivalent i förhållande till kungen, mellan viljan att tjäna honom och rädslan för den ökade kungamakten.

Den kärlek man kallar hövisk

L'amour courtois, "den höviska kärleken" är ett relativt nytt uttryck. Under 1200-talet användes däremot ofta termerna *courtoisie* och *fin'amors*. *La courtoisie* (*curitalis*, *cortezia*) var från början adelns och hovfolkets attribut.¹¹¹ Det utvecklades senare till att betyda hövlighet, artighet ibland rent av dygd men behöll sin klassmässiga betydelse; en *vilain* utanför herresätenas värld kunde inte vara *courtois*. Det var i denna miljö som den höviska diktningen uppstod under 1080-1090-talet. Den utövades av poeter som antingen genom födsel eller en mecenat tillhörde den aristokratiska världen.¹¹² Man vet inte mycket om de cirka 200 diktare (varav ett tjugotal kvinnor, *troubaritz*) som skapade den höviska diktningen. De flesta verkar ha tillhört lågadeln och vanligen var de hov de var anknutna till inte kungliga.¹¹³ Dessa poeter fick namnet *troubadours* och senare, när stilen spreds från

¹¹¹ Benämningen *courtoisie* kommer från *court* "hov". Pierres-Yves Badel, *Introduction à la vie littéraire du Moyen Âge*, Paris 1969, s. 76.

¹¹² Det kan tyckas underligt att den första skrivna lyriken på romanskt språk ligger så långt från den folkliga sångtradition som man genom indirekta källor vet existerade redan på 500-talet. (Denna folkliga sångtradition är framför allt känd genom kyrkans fördömande av den, Cesarius av Arles oroade sig för dess omoraliska innehåll redan på början av 500-talet och senare koncilier fördömde den). Den första skrivna diktningen var elitistisk och aristokratisk, full av förakt för de enkla själar, *vilains*, som ej kunde uppskatta dess elegans och upphöjda innehåll. Michel Zink, *Littérature française du Moyen Âge*, Paris, 1992, s. 101-102.

¹¹³ Jean Leclercq, *Le mariage vu par les moines*, s. 93.

Occitanien till Frankrike, *trouvères*.¹¹⁴ Trubadurdiktningens ursprung är ett klassiskt problem. Man har talat om ett latinskt ursprung, ett liturgiskt ursprung, ett arabiskt ursprung etc. På senare tid har emellertid många forskare börjat tala om ett socialt snarare än ett litterärt ursprung. Man menar att trubadurdiktningen framför allt är en spegling av det feodala samhället och dess inneboende spänningar¹¹⁵

Trubadurernas och trouverernas litterära inflytande märks främst på tre punkter: De bidrog till att utveckla en smak för sofistikerade nöjen inom aristokratin. De utvecklade en form för tonsatt poesi på talspråk och - vilket är särskilt viktigt i min kontext - de bidrog till att sprida en ny uppfattning av kärleken; *fin'amor*. Det finns paralleller mellan trubadurdiktningen och de teorier om kärleken som utvecklades av 1100-talets munkförfattare. Enligt Jean Deroy var både de teman och den terminologi som Saint Bernard använde i *Sermones super Cantica canticorum* ganska lika de som utvecklades i den samtida höviska diktningen. Samme författare citerar en passage i *Sermones super Cantica canticorum* där Saint Bernard använder sig av ett språk som är långt mer realistiskt och explicit än trubadurernas.¹¹⁶ Men medan Saint Bernards "erotiska allegori" tjänade som

¹¹⁴ Vissa skillnader uppstod mellan den meridionala modellens *troubadours* och dess efterföljare i Frankrike *trouvères* (med Frankrike menar jag norra Frankrike till skilnad från Occitanien som grovt sett betecknar dagens södra Frankrike). Trouvèrernas diktning verkar ofta mer reserverad och t.o.m. pryd. Det virtuosa användandet av versmått och retorik kan ge ett abstrakt och konventionellt intryck. Michel Zink, *Littérature française du Moyen Âge*, Paris 1992 s. 121-122. Minnesangstraditionen, som uppstod något senare i det tyskspråkiga Europa, följde trubadurdiktningens mönster men främjades som sång i stället för som dikt.

¹¹⁵ Erich Köhler, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours" i *Cahiers de Civilisation médiévale*, Jan-Mars 1964, s. 28.

¹¹⁶ Jean Deroy, "Thèmes et termes de la fin'amors dans les Sermones super Cantica canticorum de saint Bernard de Clairvaux", *Actes du XIIIe Congrès international de Linguistique et Philologie romanes*, Québec, 1976 s. 855.

grund till ett teologiskt resonemang stannade trubadurerna vid kärleken som ett mål i sig.

Det kanske mest framträdande draget i trubadurdiktningens kärlek är att objektet alltid är en gift, och alltså oåtkomlig, dam.¹¹⁷ Den höviska kärlekens främste teoretiker, André de Chapelain, skriver i sin *De Amore* att den höviska kärleken och i själva verket all äkta kärlek mellan män och kvinnor endast kan existera utom äktenskapet.

Om *De Amore* skrevs kring 1185 och inte 1220 som man tidigare hävdade så innehåller den den första tripartituppdelningen av kärleken. Författaren lånar element både från Chrétien de Troyes verk och trubadurdiktningen, och från den aristoteliska uppfattningen av vänskapen. Den högsta kärleken är *amor purus*, "den rena kärleken", som existerar i "själens begrundande och hjärtats känsla".¹¹⁸ Dock handlar det inte om en rent andlig vänskap utan om kärlek mellan en man och en kvinna så "definierade att könsakten uteslöts".¹¹⁹ Därefter kommer *amor mixtus* "den blandade kärleken" som vilar på den köttliga åtrån och som "tar slut med Venus sista verk".¹²⁰ Sist placerar André de Chapelain "den fala kärleken" *amor per pecuniam acquisitus* som är karaktäristisk för utsvävningar och äktenskap. Den kyska kärleken står alltså högst enligt André de Chapelains uppdelning men kärleken för nöje och njutning, *amor mixtus*, står högre än

¹¹⁷ Ett exempel på damens gifta ställning som förutsättning för den höviska kärleken finner man i R. Vidal de Besalus novell, *Le jugement d'amour*, där en flicka lover en riddare att bli hans Dam så snart hon hittat en make. Sylvette Rouillan-Castex, "L'amour et la société féodale", *Revue Historique*, Nr 552, Oct.-Déc. 1984, s. 301.

¹¹⁸ André de Chapelain, *De Amore*, övers. Claude Buridant, Paris, 1974, s. 182.

¹¹⁹ René Nelli, *L'érotique des troubadours*, Toulouse 1967, s. 253: Kyrkan missog sig inte när den vid förbudet av *De Amore* 1277 hävdade att även *amor purus* var anstötlig, det rörde sig om en utomäktenskaplig relation där allt var tillåtet utom själva könsakten.

¹²⁰ *in extremo Veneris opere terminatur*, André de Chapelain, *De Amore*, s. 185.

äktenskapet, som för André de Chapelain endast vilar på materiella eller sociala fördelar och därför moraliskt är likvärdig med utsvävningar. Den "renande" kärleken var för André de Chapelain den i och för sig sensuella men aldrig tillfredställda kärleken. Detta är också den höviska kärlekens grund. Duby betraktar *De Amore* som en uppfostrande skolbok i den höviska kärlekens spel; detta understryks av den vikt som författaren lägger vid de sociala klasskillnaderna.¹²¹ Den höviska kärleken var alltid en förbjuden kärlek. Detta förbud underströks genom den sociala skillnaden mellan trubaduren och hans Dam. Damen tillhörde som slottsherrens fru klassen av *seniores* medan den höviske beundraren vanligen tillhörde klassen *juvenes*, d.v.s. inte bara ung utan även ogift och i beroendeställning. Diskretion var en av den höviska kärlekens främsta dygder. Men inte endast diskretion; den höviska kärleken var av nödvändighet steril. I det feodala samhället, där arvingarna och överförandet av familjeegendomarna hade så stor betydelse, kunde en gift kvinna inte inlåta sig på ett verkligt äktenskapsbrott.¹²² Den höviska kärleken var både avhållsam och sensuell; steril, otillfredsställd, men långt ifrån platonisk. Kärleken förevigades i och genom en ständigt otillfredsställd åtrå för att slutligen identifieras med själva åtrån istället för objektet.

För den perfekta kärleken - det ska ni veta -

*Är inget annat än åtrån, den ständiga åtrån.*¹²³

Dessa verser illustrerar det som J. Sédat kallar "kärlek till kärleken själv, ett vidhållande vid själva känslan av kärlek som till slut avleder från kärleken och mötet med den andra"¹²⁴ I dess allra mest ex-

¹²¹ Georges Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris, 1978 s. 404-412.

¹²² Georges Duby, "À propos de l'amour qu'on dit courtois" i *Mâle Moyen Âge*, s. 74.

¹²³ *Que fin'amors - so sapchatz - / Non es als, mas voluntatz*, Aimeric de Belenoi.

¹²⁴ J. Sedat, "Autour de l'amour courtois", *Topiques*, nr. 5, 1975, s. Se även René Nelli och René Lavaud, *Les troubadours*, t. II, Paris 1966, 148-51.

trema form framgår denna ouppnåelighet i dikter på temat "Damen långt borta" som diktaren i vissa fall kanske inte ens sett.¹²⁵

*Ty ingen glädje behagar mig så mycket
Som njutningen av en kärlek långt borta*¹²⁶

Den höviska kärleken var sammanflätad med det feodala samhällets sociala realiteter. Dess uppkomst sammanföll med en familjemodell som endast tillät en del av männen att gifta sig och därmed att äga och förvalta de jordegendomar som utgjorde grunden till både politisk och ekonomisk makt. De ogifta, *jovenes*, var dömda till en evig beroendeställning i förhållande till de gifta, *seniores*. Trubadurdiktningen uppstod samtidigt som de feodala strukturerna, som i södra Frankrike varit mindre kompletta än i norra Frankrike, konsoliderades på slutet av 1000-talet.¹²⁷ René Nelli understryker i sin avhandling *L'érotique des troubadours* den höviska kärlekens sociala karaktär.¹²⁸ Enligt flera författare var den höviska kärleken i själva verket ett överförande av den generositet, trohet och lydnad som band vasallen vid hans herre. Enligt Erich Köhler rörde det sig om ett försök att skapa en samhörighet mellan lågadeln och den jordägande högadeln. Enligt Köhlers tes var den höviska kärleken ett sätt att neutralisera den spänning som existerade mellan den äldre jordägande adeln och riddarna; genom ett gemensamt ideal skulle en känsla av

¹²⁵ Erich Köhler skriver om denna kärlek på avstånd "Kärleken på avstånd är egentligen inget annat än bilden av lågadelns sociala och materiella situation". Erich Köhler, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours", *Cahiers de Civilisation médiévale*, Jan.-Mars, 1964, s. 37.

¹²⁶ *Car nulls autres joys tan no.m play / Cum jauzimens d'amor lonh*. Chanson I, A. Jeanroy, *Les chansons de Jaufre Rudel*, Paris 1924.

¹²⁷ Trots att dessa sociala förklaringar säkert ofta kan ha varit ett underliggande motiv i diktningen får man inte glömma att den höviska kärleksdiktningen inte endast utövades av lågadeln eller ens av *jovenes* i beroendeställning; den förste kände poeten var Guillaume IX, greve av Poitiers och hertig av Aquitaine (1071-1126).

¹²⁸ René Nelli, *L'érotique des troubadours*, Toulouse 1967.

samhörighet utvecklas.¹²⁹ Den höviska kärleken kan också uppfattas som ett sätt för *jovenes* att på något plan visa sig överlägsna *seniores* och kompensera sin maktlöshet på andra plan. Samtidigt var det ett sätt att få utlopp för bitterheten mot senioren/älskaren; "På grund av älskande äkta män förtorkar ungdomen".¹³⁰ Flera av trubadurerna understryker skillnaden mellan *seniores* grova kärlek och deras egna rena och generösa känslor.

Flera författare har i trubadurens kärleksförklaring till sin Dam sett en spegling av vasallens "kärleksförklaring" till sin herre. Något som stöder denna tes är att den vokabulär som användes i den höviska diktningen ofta var direkt hämtad från den vokabulär som användes i relationen mellan vasallen och hans herre. Paul Ourliac har i *Troubadours et juristes* studerat hur de juridiska termer som användes mellan vasallen och herren ofta direkt övertogs i trubadurdiktningen.¹³¹

Jag ger mig och överlämnar mig åt henne

*Så fullständigt att hon kan skriva in mig i sitt kontrakt*¹³²

De olika etapper som måste genomgå för att slutligen accepteras som en Dams regelrätta "beundrare" var fastställda och kodifierade: från stadiet beundrare, *fenhador*, då kärleken ännu ej var avslöjad, till bedjare, *pregador*, då han vågat avslöja sin kärlek. Han kan sedan bli erkänd av Damen, *entendador*, och hans band till Damen symboliseras av en gåva (ett band eller en ring) Det sista steget var när

¹²⁹ Erich Köhler, "Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours", *Cahiers de Civilisation médiévale*, 1964.

¹³⁰ *Pels drutz maritz vey tornar sec jovens*. Allegret, citerad i Sylvette Rouillan-Castex i "L'amour et la société féodale", *Revue Historique*, Nr 552, Oct.-Déc. 1984, s. 308.

¹³¹ Paul Ourliac, "Troubadours et juristes" *Cahiers de Civilisation médiévale*, Poitiers, 1965.

¹³² *Qu'ans mi rent a lieys e.m liure / Qu'en sa carta.m pot escriure*, Guillaume IX, Chanson VIII, citerad i Paul Ourliac, "Troubadours et juristes" *Cahiers de Civilisation médiévale*, Poitiers, 1965. s. 162.

Relief från 1100-talet. Mannen visar genom sin passiva attityd och sitt böjda huvud, iklädd kapuchong, en symbolisk underkastelse. (H. I. Marrou, Les Troubadours, Paris 1971, s.164)

Damen genom en kyss visade att hon accepterat honom som "älskande", *druz*.¹³³

Flera forskare har lagt märke till den "hedrande maskulinisation" som trubadurernas Damer var föremål för. Damerna var med ytterst få undantag aldrig nämnda vid namn utan poeterna använde "kodnamn", *senhal*, vilka nästan alltid var maskulina; t.ex. *Bel Archer*, "Vackre Bågskytt", *Mon Compagnon*, "Min Följeslagare" eller t.o.m. *Mi Dons* "Min Herre".¹³⁴ Denna maskulinisation av Damen, som alltid var den dominerande, kan ses i ljuset av den höviska kärleken som en uppfostran och teknik för lydnad och självbehärskning. I "À propos de l'amour que l'on dit courtois" beskriver Georges Duby den höviska kärleken som ett uppfostrande spel genom vilket de "unga", lärde sig disciplin och lydnad.

Länge har jag tjänat

Ödmjuk, ärlig, betjänande och lojal

Kärleken.¹³⁵

Spellet var speciellt effektivt eftersom det krävde lydnad och underkastelse i förhållande till en kvinna, en av naturen underlägsen varelse.¹³⁶ För Duby var den höviska kärleken egentligen ett spel mellan män som tjänade den sociala ordningen genom att uppfostra och hålla ordning på de unga egendomslösa adelsmännen. Den oundvikliga konflikten mellan *juvenes* och *seniores* löstes med en känslö-

¹³³ Sylvette Rouillan-Castex i "L'amour et la société féodale", *Revue Historique*, Nr 552, Oct.-Déc. 1984, s. 306. För en jämförelse mellan damens och suveränens kyss (det feodala *osculum*) se Dominique Boutet och Armand Strubel, *Littérature, politique et société dans la France du Moyen Âge*, Paris 1979, s. 71.

¹³⁴ Sylvette Rouillan-Castex i "L'amour et la société féodale", *Revue Historique*, Nr 552, Oct.-Déc. 1984, s. 314.

¹³⁵ *Servit aurai longamen / Humils, francs, sers e leial / Amor*. Uc de Saint-Circ, citerad i Paul Ourliac, "Troubadours et juristes" *Cahiers de Civilisation médiévale*, Poitiers, 1965. s. 164.

¹³⁶ Georges Duby, "À propos de l'amour qu'on dit courtois" i *Måle Moyen Âge*, s. 74-82.

mässig fantasi. "Detta spel är ett spel för män. Ledaren är slottsherren själv, som låtsas utlämna sin hustru men som använder sig av henne som ett lockbete. Den tävling hon är föremål för tillåter honom att behålla kontrollen över den grupp av "unga" som utgör hans hus stolthet".¹³⁷ I detta spel kunde diktarens relation till sin Dam ibland närma sig den livegnes snarare än vasallens.

*Med hopknäppta händer betyga sin vördnad
som en tjänare bör göra inför sin herre.*¹³⁸

Den höviska kärleken mönster var beroende av det feodala samhällets struktur. Dess upphöjande av den utomäktenskapliga kärleken innebar samtidigt ett accepterande av äktenskapet som en rent samhällsreglerande institution. I trubadurdiktningen fanns ingen koppling mellan kärleken och äktenskapet, de ansågs rent av som oförenliga. De nya idéer om kärleken och äktenskapet som utvecklades under 1100 och 1200-talen var oförenliga med trubadurdiktningens ideal. Förändringen av värderingarna märks tydligt i de tredelningar av kärleken som följde André de Chapelains *De Amore*. Enligt Guiraut de Calansons tripartituppdelning i sången *Celeis cui am de cor e de saber* från 1204-1205 står kärleken till Gud överst. Sedan följer den rena kärleken mellan man och kvinna och slutligen den "blandade kärleken" *amor mixtus* mellan män och kvinnor.¹³⁹ Guiraut de Calanson fördömer emellertid ingen av dessa olika former av kärlek såsom André de Chapelain fördömde äktenskapet och utsvävningarna. Ännu ett steg i värderingsförändringen framgår av munken Giraut Riquiers tredelning från början av 1200-talet. Liksom Giraut de Calanson placerar han kärleken till Gud först men därefter följer den äktenskapliga kärleken. Giraut Riquier fördömer däremot den blandade kärleken som han likställer med utsvävningar.

¹³⁷ Georges Duby, "La femme, l'amour et le chevalier", *Histoire*, nr 1, s. 13.

¹³⁸ *Mas juntas far homenes / Cum sers a senhor deu far*. Paul Ourliac, "Troubadours et juristes", *Cahiers de Civilisation médiévale*, Poitiers, 1965s. 163.

¹³⁹ A. Jeanroy, *Anthologie des troubadours*, s. 50.

Detta är ett enormt steg från André de Chapelain som inte ens betraktade den äktenskapliga kärleken som kärlek; liksom utsvävningarna var den helt enkelt ett själviskt sökande efter fördelar.

Det var när kyrkan ersatte den gifta damen med den unga flickan som kärleksobjekt och gjorde giftermålet till uppvaktningens mål, som trubadurdiktningen försvann.

*Trots allt, om någon inte är gift
kan han väl hängiva sig åt Kärleken
älska som en Dam
en ungmö utan man,
bara han älskar henne med en lojal kärlek
sådan att han ej söker galenskap,
men vill och planerar
gifta sig med henne.¹⁴⁰*

Enligt Nelli inträffar denna förändring på slutet av 1200-talet. Ovanstående citat från 1330 visar samtidigt att Dam-idealet fortfarande levde kvar som referens. Inom romankonsten finner man emellertid långt tidigare exempel på hur den äktenskapliga kärleken framhävs.

Kärleken och äktenskapet i 1100- och 1200-talens romankonst

Kärleken hade en mycket framträdande plats även i den romankonst som utvecklades i norra Frankrike på 1100-talet.¹⁴¹ Vissa teman från

¹⁴⁰ *Pero si non es molheratz, / be pot esser enamoratz / aman, ab que be l'amor guit / donn' o donzela ses marit, / ab que l'am de lial amor, / si que non dezire folor, / mas que dezir' et entenda / que per espoza la prenda.* Maître Ermengaut, *Breviaire d'Amour* v.27341-27348, *Le breviari d'amor de matfre Ermengaud*, Peter T. Ricketts, Leiden, 1976, s. 38.

¹⁴¹ Många av dessa romaner nådde även Norden. De nordiska versionerna av *Yvain och Floire et Blancheflor* finns i *Samlingar utgivna av Svenska fornskriftssällskapet*. Herr Ivan. *Lejonriddaren*, vol 5-6, Stockholm 1845. *Flores och Blanzeflor*, vol 61, Lund 1956.

trubadurdiktningen framträder även här men bilden av kärleken och äktenskapet är långt ifrån så ensidig som den som utvecklades i den hårt kodifierade höviska diktningen.¹⁴²

Den legend som kanske främst inspirerat de medeltida författarna är Tristan och Isolde. När och hur denna legend uppstod är osäkert men historien var känd redan före mitten av 1100-talet, före Chrétien och Wace.¹⁴³ En irländsk saga, *Diarmaid och Grainne*, som är känd i vart fall sedan 800-talet visar stora likheter med Tristan och Isolde. Trots att legenden var extremt populär verkar de första franska verken på temat ha varit offer för en förbannelse; två har helt försvunnit, andra är fragmentariska, antingen därför att författaren valt att endast behandla en del av historien (*Chèvrefeuille* av Marie de France, de två versionerna av *Folie Tristan*) eller därför att endast delar bevarats. Detta är fallet med de två första romanerna på temat Tristan och Isolde; den av Béroul och den av Thomas.¹⁴⁴

För de medeltida författarna var Tristan och Isolde ett tvetydigt verk. De såg i den tragiska kärlekshistorien både en bild av det perfekta kärleksparet och en avskräckande skildring för det perfekta paret. I Bérouls version av romanen har rädslan en långt större plats än kärleken. De båda älskandes jagade tillvaro i Moroisskogen är knappast någon idyll även om kärleken får dem att stå ut med alla li-

¹⁴² J. Frappier, *Amour courtois et table ronde*, Genève, 1973.

¹⁴³ Bernard de Ventadour skriver t.ex. på början av 1100-talet *Tristans, ges non aurret de me*, "Tristan, ni får inget av mig". Han hänvisar här till de ordlekar på temat triste-Tristan-tristesse som visar att trubadurerna kände väl till legenden om Tristan och Isolde. Michel Zink, *Littérature française du Moyen Âge*, Paris 1992 s. 152.

¹⁴⁴ För att finna mer fullständiga versioner av legenden får man använda de tyska versioner av romanen som inspirerats av de franska versionerna; Den av Eilhart von Oberg (slutet av 1100-talet) eller den av Gottfried von Strassbourg (början av 1200-talet). Även dessa är emellertid fragmentariska och den första version som fullständigt bevarats är prosaversion av Thomas roman som skrevs 1226 av Robert för den norske kungen Haakon V; *Tristramssaga*.

danden.¹⁴⁵ I Tristan och Isolde beskrivs kärleken som en destruktiv kraft som man är tvungen att underkasta sig men som inte endast sätter den sociala ordningen på spel utan även drar med sig de älskandes undergång. Tristan och Isoldes kärlek är inte vald utan påtvingad av Ödet;

*Tristan säger honom: "Herre, i sanning,
om hon ärligen älskar mig
förstår ni inte varför.
Det är på grund av drycken
jag kan inte lämna henne
och hon kan inte lämna mig".*¹⁴⁶

Chrétien de Troyes underlåter inte att nämna detta avsteg från de ideal som från slutet av 1100-talet börjar sammankoppla kärleken med "en högre form för förnuft".¹⁴⁷

I *Lancelot* (v. 360-377) är hjälten kluven mellan Kärleken och Förnuftet, sitt hjärta och sin ära. Emellertid visar fortsättningen att Chrétien med detta inte vill beskriva kärleken som en galenskap. När Lancelot kastar sig i ärelöshetens vagn innebär det endast att han offrar ett lägre stående förnuft för ett högre som sammanfaller med kärleken. Trots att kärleken alltså kan jämföras med en högre form för förnuft kvarstår dess grundläggande asociala karaktär. I *Lancelot* vinner Lancelot visserligen Guenièvres kärlek genom att till skillnad från Gauvain vågat stiga i ärelöshetens vagn men deras kärlek kan aldrig vara annat än brottslig. Kärleken är hjärtats känsla, motsatsen till den sociala verklighet som gör äktenskapet till ett spel mellan familjer.

¹⁴⁵ Bérout, *Le roman de Tristan*, Herman Braet, Louvain, 1983, v. 1364-1366. Joseph Coppin, *Amour et mariage dans la littérature de la France du nord au Moyen âge*, Paris 1961 s. 65.

¹⁴⁶ *Tristan* li dit: "Sire, par foi, / Qu' ele m'aime en bone foi, / Vos n'entendez pas la raison. / Qu'el m'aime, c'est par la poison. / Ge ne me pus de lié partir, / N'ele de moi, Bérout, v. 1355-1360.

¹⁴⁷ Chrétien de Troyes, *Cligès*. Det bör nämnas att Thomas i sin version av Tristan och Isolde gör kärleken och förnuftet till två synonymmer trots att kärleken inte varit vald (v. 589-622).

Kärleken kan endast fly dessa samhälleliga regler genom hemligheten och t.o.m. lögnen.¹⁴⁸

Efter 1160 däremot, blir den äktenskapliga kärleken ett ämne även för romanförfattarna. Detta är tydligt i vissa av Chrétien de Troyes verk, där den äktenskapliga kärleken och dess problem står i centrum.¹⁴⁹ I *Érec et Énide* är parets förhållande till kärleken och hjältemodet romanens egentliga tema. Érec får den sköna Énide efter att ha vunnit en turnering mot en övermodig riddare. Efter giftermålet börjar Érec emellertid försumma sina plikter som riddare och man förebrår honom hans alltför heta kärlek till Énide. "Jag har hört att han blivit en vekling, denne herre av vapen och riddardåd".¹⁵⁰ När Érec får veta detta rider han iväg ensam med Énide framför sig på sadeln efter att ha förbjudit henne att säga något till honom. Efter en mängd äventyr, då Énide haft modet att vara olydig mot sin man genom att varna honom för faror och på så vis bevisat sin kärlek, återvänder paret, uppfyllda av en stillsammare kärlek, till kung Arthurs hov.¹⁵¹ Även om *Érec et Énide* ofta ses som det typiska exemplet på en beskrivning av den äktenskapliga kärleken bör det noteras att Énide ingalunda valde Érec. Érec ber Énides far om Énide som pris för att han vunnit turneringen mot den övermodige Yder.¹⁵²

¹⁴⁸ För lögnen som kärlekens ofrånkomliga följeslagare se Jean Batany, *Scènes et coulisses du Roman de Renart*, Paris 1989, s. 233-234.

¹⁴⁹ Dubys påstående att den "profana ideologi" som satte den äktenskapliga kärleken i centrum framträder i alla Chrétien de Troyes romaner som kommit eftervärlden till del vilket emellertid måste betraktas som litet överdrivet. Georges Duby, "Le mariage dans le haut Moyen Âge" i *Mâle Moyen Âge* s. 31.

¹⁵⁰ "... oï antredire que recreant aloit, ses sire d'armes et de chevalerie, Chrétien de Troyes, *Érec et Énide*, bearb. Jean-Marie Fritz, Paris 1992.

¹⁵¹ Z. P. Zaddy menar att det är äran som "vinner" över kärleken i *Érec et Énide*. Z. P. Zaddy, "Pourquoi Érec se décide-t-il à partir en voyage avec Énide?", *Cahiers de Civilisation médiévale*, Avril-Juin 1964.

¹⁵² Jean-Guy Gouttebroze, "Le statut sociologique du mariage d'Érec et d'Énide", *Actes du XIVe Congrès international arthurien*, Rennes, 1985, vol. 1 s. 241-56.

*Kan er dotter komma med mig
i morgon till kungens hov;
där vill jag taga henne till hustru.*¹⁵³

Fadern tvekar inte ett ögonblick; ”Se här, jag ger henne åt er”. Giftermålet i *Érec et Énide* är en överenskommelse mellan fadern och den blivande brudgummen och inte ett fritt ömsesidigt val.

I *Cligès* pläderar Chrétien för äktenskapet av kärlek genom Alexanders och Soredamors giftermål. Romanens huvudperson, Cligès, är däremot tvungen att använda magi för att i hemlighet kunna leva tillsammans med Fénice¹⁵⁴.

I en annan roman *Yvain* eller *Le chevalier au lion* tar Chrétien åter upp konflikten mellan kärleken och hjältemodet. Efter sitt giftermål med Laudine vill Yvain återuppta sitt riddarliv.

*Han vill ha tillstånd nu
herren Yvain, att tåga med
kungen, och fara på turnering
att man inte kallar honom en vekling.*¹⁵⁵

¹⁵³ *Demain an vandra avoec moi / vostre fille a la cort le roi / la la voldrai a fame prandre*, v 1309-1311. Chrétien de Troyes, *Érec et Énide*, Mario Roques, Paris 1952.

¹⁵⁴ Alexander, son till kejsaren av Konstantinopel kommer till Arthurs hov där han träffar Soredamor. De gifter sig och får en son, Cligès. När Alexander dör lämnar han tronen i Konstantinopel åt sin yngre bror, Alis, på villkor att denne inte gifter sig för att försäkra sig om sin sons rättigheter. Alis bryter emellertid löftet och gifter sig med Fénice, den tyske kejsarens dotter. Fénice och Cligès förälskar sig i varandra och Fénice, som inte vill uppleva samma situation som Isolde, lyckas genom en drog få sin man att älska henne endast i drömmen. Efter att genom magi ha kunnat leva tillsammans i hemlighet upptäcks deras kärlek och de flyr till Kung Arthurs hov.

¹⁵⁵ *Congié maintenant li requiert / mes sire Yvains, de convoier / le roi, et d'aler tornoier, / que l'an ne l'apialt recreant*. v. 2560-2563. Chrétien de Troyes, *Le chevalier au lion* (*Yvain*), Mario Roques, Paris 1960. När den skottske kungen i La Manekine ber henne om samma sak; *Que vous m'octroüés une voie dont je vous prie pour m'onneur faire* slutar det med katastrof. Se kapitlet ”Jehan et Blonde”.

När han inte kommit tillbaka efter det år som Laudine givit honom är han tvungen att utföra en rad stordåd för att återvinna hennes kärlek. Trots att det är den äktenskapliga kärleken som står i centrum av dessa romaner verkar det vara svårt att förena riddarlivet och det äktenskapliga livet; man måste dela sin tid, antingen *donoier* eller *tournoyer*.

En helt annan syn på kärleken presenteras i de s.k. idylliska romanerna. Dessa mycket populära romanser handlar om kärlek som slutligen blir till äktenskap men på ett så oskuldsfullt sätt att de snarare måste ses som en flykt från samhället till en annan lycklig och oskyldig värld än en beskrivning av kärlek och äktenskap som de kunde upplevas i denna värld.¹⁵⁶ Temat är alltid detsamma i dessa idyler. En adlig familj ger som lekkamrat åt arvtagaren ett barn vars ursprung är oklart. Kärleken spirar mellan de båda barnen så naturligt att de knappast själva är medvetna om den. När de nått giftasvuxen ålder skiljer familjen dem åt för att undvika en messallians. Efter en mängd äventyr återfinner de varandra och man upptäcker att lekkamraten av oklar börd i själva verket är adlig, eller rent av kunglig, och de båda älskande kan gifta sig. Detta är temat i romaner som *Aucassin, l'Escoufle*, *Galeran* och *Guillaume de Palerne*.¹⁵⁷ I dessa romaner är kärlekstemat emellertid ibland behandlat på ett nästan

¹⁵⁶ Denna form för romaner var så populär att Matthieu de Vendôme introducerar temat av den barnsliga, oskuldsfulla kärleken t.o.m. i en så dyster legend som *Pyramus et Thisbé*.

¹⁵⁷ *Aucassin et Nicolette* från omkring 1200 brukar kallas en *chante-fable* d.v.s. en blandning av sång och prosa och behandlar på ett närmast parodiskt sätt den idylliska romanens tema. *L'Escoufle* (1200-1202) och *Galeran* (kring 1220) skrevs inte båda av Jean Renart trots att Lucien Follet publicerat båda under detta namn; *Galeran* skrevs av en viss Renaut som man för övrigt inte vet så mycket om. *Guillaume de Palerne* som skrevs kring 1205 av anglonormanden Huon de Rotelande hör till den s.k. byzantinska romanen som söker sin inspiration långt borta och har många sagolika inslag (t.ex. den unge prinsen av Sicilien bortrövad av en varulv). Detta gör den idyll som beskrivs än mer otrolig och sagolik.

ironiskt sätt (*Aucassin*) eller utgör endast en bakgrund till de ridderliga stordåd som utgör romanens verkliga handling. Det är endast i *Floire et Blancheflore* som den idylliska kärleken utgör romanens kärna. De båda hjältarnas oskuldsfullhet, deras fullständiga fysiska och andliga likhet och den orientaliska dekoren gör att deras kärlek framstår som nästan paradisisk; Badel liknar dem vid Adam och Eva innan syndafallet.¹⁵⁸ Den berömda, ständigt återkommande refrängen citeras ofta av andra medeltida författare som ett exempel på den okomplicerade, tidlösa kärlek utanför världen.

Går tillsammans, kommer tillsammans

*Och kärlekens lycka behåller.*¹⁵⁹

I de idylliska romanerna är det familjens motstånd som är hindret för de älskande och orsaken till alla deras äventyr. Samtidigt undviker man en grundläggande konflikt med den samtida etiken genom att lekkamraten av oklar börd alltid till slut visar sig vara adlig eller kunglig och alltså i själva verket mycket lämplig även ur familjens synpunkt. Trots detta kan man betrakta den idylliska romanen som ett försök att undandra sig samhällets krav. "Återfinna, utanför samhällets traditionella regler, en lycklig, oskyldig värld som endast följer naturens lagar, återupprätta kärleken, bejaka dess godhet och undandra den från den allmänna moralens bedömning".¹⁶⁰

Ett exempel på en kärleksroman som inte ens försöker vara något annat än en dröm är Guillaume de Lorris berömda *Roman de la Rose*. Romanen skrevs i två omgångar: En första oavslutad del av Guillaume de Lorris från omkring 1230 om vilken Duby skriver "Den första delen av *Roman de la Rose* beskriver en mans dröm, ... Rosen är en fantasi, endast en spegling av kärleken, d.v.s. den manliga

¹⁵⁸ Jean-Yves Badel, *Introduction à la vie littéraire du Moyen Âge*, Paris 1969 s. 87.

¹⁵⁹ *Ensemble vont, ensemble vienent / Et la joie d'amours maintiennent.* (v. 214-215)

¹⁶⁰ Jean-Yves Badel, *Introduction à la vie littéraire du Moyen Âge*, Paris 1969 s. 87.

åtrån".¹⁶¹ Romanen avslutades i en långt mindre drömlig stil av Jean de Meun omkring 1270.¹⁶² 40 år skilljer de båda delarna av romanen. Medan den första delen kan ses som den höviska kärlekens mest perfekta uttryck, vänder sig den andra delen mot denna klassiska höviskhet. Kärleken, hjärtats kärlek, kroppens kärlek, behöver inte tillgjordhet, parader eller kavaljerens låtsade underkastelse, inte heller åtråns undertryckande eller den försmäktande passionen. Kärleken bör vara en naturlig hänförelse, befriad både från sofistikerat spel och puritanska regler. Kärleken bör vara ömsesidig.¹⁶³ Detta är Dubys analys av Jean de Meuns fortsättning av *Roman de la Rose*, som tidigare ofta beskrivits som en vulgarisering och brutalisering av den finstämda drömmen i romanens första del.¹⁶⁴ Jag menar emellertid att de båda uttrycker en ensidig känsla, i båda delarna är man långt ifrån det ideal av ömsesidighet som utvecklades inom den samtida teologin.

Under början av 1200-talet utvecklades den s.k. "realistiska romanen". Realistisk innebär i detta sammanhang inte alltid det vi brukar mena, ofta verkar det vara tillräckligt att utesluta det övernaturliga som var så vanligt i de "bretonska" romanerna för att ett verk skulle betraktas som realistiskt. Vad som var viktigt var det som under den klassiska franska epoken kallades *vraisemblance* "sannolik-

¹⁶¹ Georges Duby, "Roman de la Rose" i *Mâle Moyen Âge*, s. 94.

¹⁶² Det existerar även en annan *Roman de la Rose* av Jean Renart (1210-12 eller 1228) som man, för att skillja den från dess mer kända namne, vanligen kallar *de Guillaume de Dole*. För en jämförelse mellan de båda se Michel Zink, *Roman rose et rose rouge. Le roman de la rose ou de Guillaume de Dole de Jean Renart*. Paris, 1979.

¹⁶³ Georges Duby, "Roman de la Rose" i *Mâle Moyen Âge*, s. 115.

¹⁶⁴ Se t.ex. G. Paré, *Le "Roman de la Rose" et la scolastique courtoise*, Paris-Ottawa, 1941. För den motsatta ståndpunkten se Jean-Charles Payen, *La Rose et l'utopie. Révolution sexuelle et communisme nostalgique chez Jean de Meun*, Paris, 1976.

het". Gautier d'Arras, en föregångare till de realistiska författarna uttrycker det på följande sätt:¹⁶⁵

Viktigt är i Ille et Galeron

Inget spöke förlänger berättelsen

Man finner där ingen lögn.

Det finns lais, där åhöraren

Känner sig som om

*Han sovit och drömt.*¹⁶⁶

De tidigaste realistiska romanerna handlade fortfarande om mytologiska gestalter men karaktäriseras av en vilja att aidealisera de mytiska inslagen och placera dem i ett mänskligt sammanhang.¹⁶⁷ Detta ledde till en konflikt mellan fantasin och viljan att hålla sig till det reella. Denna vilja att hålla sig mellan fabeln och historien, mellan lögnen och sanningen uttrycks av Wace i *Roman de Brut* med orden; "Säger ingen lögn, säger ingen sanning".¹⁶⁸

De romaner som verkligen tillhör den realistiska genren har vissa karaktäristiska drag gemensamt. De präglas av en strävan efter sannolikhet eller t.o.m. realism i valet av ämne. Beskrivningarna är mer precisa både av personerna och deras vanor och av den dekor och de

¹⁶⁵ Gautier d'Arras skrev mellan 1159 och 1184 två romaner *Ille et Galeron* och *Eracle*. Dessa båda romaner kan betraktas som liggande mellan den "antika romanen" och hagiografen. Gautier d'Arras var samtida med Chrétien de Troyes och det är med hänvisning till sin berömde rival som han framhäver att man i hans romaner varken finner spöken eller lögnar.

¹⁶⁶ *Grant cose est d'Ille et Galeron: / n'i a fantome ne alonge / ne ja troverés mençonge. / Tex lais i a, qui les entent, / se li sanlent tot ensement / com s'eüst dormi et songié.* Gautier d'Arras, *Ille et Galeron*, Yves Lefèvre, Paris 1988, v. 931-936.

¹⁶⁷ Detta är fallet i *Tristan* av Thomas av England och *Cligès* av Chrétien de Troyes (båda skrivna mellan 1172 och 1176) som brukar betraktas som föregångare till den realistiska romanen.

¹⁶⁸ *Ne tut mençunge, ne tut veir.* Citerad av Jacques Le Goff i "Naissance du roman historique au XIIe siècle?" i *Nouvelle Revue française*, 238, 1972, s. 163-173.

objekt som omger dem. De geografiska förhållandena är mer exakt beskrivna.¹⁶⁹ Hjäalten är ofta en pseudohistorisk gestalt och man refererar ofta till tidens kända personligheter.¹⁷⁰ Philippe de Rémis' *Jehan et Blonde* är ett typiskt exempel på denna realistiska genre.

JEHAN ET BLONDE

Romanen *Jehan et Blonde* visar tydligt hur synen på äktenskapet som en personlig union, grundad på makarnas ömsesidiga kärlek och fria val, vann insteg i det allmänna medvetandet, inte som ett ouppnåeligt, utan som ett "realistiskt" ideal. Till skillnad från andra romaner från samma tid, där den ömsesidiga kärleken, när den inte skildras som direkt omöjlig, framstår som en naiv, utomvärldsig idyll, ger *Jehan et Blonde* bilden av en, med Sylvie Lécuyers ord, "förborgerligad" kärlek mellan ansvarsfulla individer.¹⁷¹ Phillippe de Rémi använder visserligen traditionella teman från den romantiska litteraturen: hjälten döende av kärlek, ingående beskrivningar av den älskade, sentimentala monologer och upprepade svimningar. Men skildringen tempereras av en realism som ibland blir nästan trivial. Jehan och Blonde väljer varandra mot familjens vilja, men de väljer inte blint eller utan att vara medvetna om de svårigheter som deras val innebär. Detta tillsammans med romanens (förhållandevis) realistiska ton gör

¹⁶⁹ Detta är mycket tydligt om man jämför beskrivningen av Jehans resa till England i *Jehan et Blonde* där alla etapperna är minutiöst beskrivna med den ytterst fantasifulla geografiska beskrivningen i t.ex. *Floire et Blancheflore*. Se även Rita Lejeune "Le roman de Guillaume de Dole et la principauté de Liège", *Cahiers de Civilisation médiévale*, vol. 18, 1974, s. 1-24.

¹⁷⁰ Michel Zink beskriver i *Roman rose et rose rouge. Le roman de la rose ou de Guillaume de Dole de Jean Renart* hur Jean Renart beskriver och nämner till namn en lång rad samtida personligheter ur den nordfranska adeln. Michel Zink, *Roman rose et rose rouge. Le roman de la rose ou de Guillaume de Dole de Jean Renart*, Paris, 1979, s. 39-40.

¹⁷¹ *Idylle embourgeoisée*, Sylvie Lécuyer i förordet till den nyfranska upplagan av *Jehan et Blonde*. Paris 1987, s. 13.

att man som Jean-Guy Gouttebroze kan betrakta *Jehan et Blonde* som en beskrivning av en ny äktenskapsstrategi.¹⁷²

Jehan et Blonde har inte varit föremål för något större intresse bland mediehistoriker eller litteraturhistoriker. Den version från 1984, följd av översättningen till nyfranska 1987, som jag använder mig av är den första sedan 1800-talet.¹⁷³ Romanen är emellertid ytterst intressant för den som vill studera konflikterna mellan den feodala etiken och den mer individualistiska etik som växte fram under 1100- och 1200-talen. Philippe de Rémi tillhörde själv den fattiga adel vars sociala framgång han beskriver genom Jehans äventyr. Som så många ur denna klass blev han kunglig ämbetsman och ansvarade som *bailli* för den kungliga rättsskipningen i sin domän. Författaren till *Jehan et Blonde* var alltså i allra högsta grad del av det samhälle han beskriver. För att bedöma verkets betydelse som källmaterial är det även viktigt att lägga märke till den spridning verket faktiskt fick; dels genom kopier av själva manuskriptet, dels genom andra romaner som inspirerades av tematiken i *Jehan et Blonde*.¹⁷⁴

Romanen *Jehan et Blonde* är med Dufournets ord "genomsyrad av situationer på gränsen till det acceptabla".¹⁷⁵ Enligt min uppfattning är det emellertid inte främst konflikten mellan samhälle och

¹⁷² Jean-Guy Gouttebroze, "De la stratégie matrimoniale comme principe organisateur du récit romanesque: Jehan et Blonde" i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Rémy (XIIIe siècle)*, Paris 1991, s. 101-120.

¹⁷³ *Jehan et Blonde de Philippe de Rémi, Roman du XIIIe siècle*, Sylvie Lécuyer, Paris 1984. Philippe de Rémi, *Le roman de Jehan et Blonde*, övers. till modern franska, Sylvie Lécuyer, Paris, 1987. Den tidigare versionen finner man i H.L. Bordier, *Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, jurisconsulte et poète national du Beauvaisis*, Paris 1862, H. Suchier, *Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, œuvres poétiques*, Paris 1884-85 och M. Le Roux de Lincy, *The romance of Blonde of Oxford and Jehan de Dammartin, by Philippe de Reimes a trouvere of the thirteenth century, from the unique ms. In the Imperial library in Paris, for the Camden Society* 1858.

¹⁷⁴ Främst "Jehan de Paris" från början av 1300-talet men även den tyska 1200-talsromanen "Willehalm von Orlens".

individ i *Jehan et Blonde* som är intressant, utan det faktum att konflikten löses på ett för alla så fördelaktigt sätt. Kärleken mellan Jehan och Blonde, inte ens deras hemliga äktenskap, får några olyckliga följder. Allt ordnar sig och Jehan och Blonde kan vid romanens slut installera sig i en respektabel idyll. *Jehan et Blonde* visar ett beteende på gränsen till det acceptabla men Philippe de Rémi är samtidigt nogga med att visa hur detta beteende till slut är till fördel för alla. *Jehan et Blonde* ger en poetisk skildring av kärleken, som samtidigt presenteras som grund för en "realistisk äktenskapsstrategi".

Författaren och hans verk

Jehan et Blonde tillskrevs tidigare juristen Philippe de Beaumanoir, författaren till de berömda *Coutumes et usages de Beauvoisis* (1283). Vid seminariet i Beauvais 1983 kom man emellertid fram till att det måste röra sig om två olika författare, far och son.¹⁷⁶ Enligt den tidigare hypotesen skrevs *Jehan et Blonde* först på slutet av 1270-talet och den yngre Philippe var då inte mer än ungefär 20 år. Detta stämmer inte med romanens innehåll som "vittnar om en avancerad litterär teknik och om en stor politisk och social mognad".¹⁷⁷ Bernard Gicquel anser att de historiska, filologiska och stilistiska argumenten "använda för att försvara antingen en sen datering av *Jehan et Blonde*

¹⁷⁵ Jean Dufournet i inledningen till *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, s. 28. För Philippe de Rémis professionella och sociala miljö se L. Carolus-Barre "Origines, milieu familial et carrière de Ph. de Beaumanoir", i *Actes du Colloque International Philippe de Beaumanoir et les Coutumes de Beauvaisis (1283-1983)*, Beauvais 1983 s. 19-37.

¹⁷⁶ "Paradoxalt nog är det inte en Beaumanoir, men två, som verkar ligga bakom dessa lärda arbeten, fadern, författaren Philippe de Rémi och hans son, juristen Philippe de Beaumanoir". Philippe Bonnet-Laborderie i förordet till *Actes du Colloque International Philippe de Beaumanoir et les Coutumes de Beauvaisis (1283-1983)*.

¹⁷⁷ Sylvie Lécuyer i förordet till *Le roman de Jehan et Blonde*. s. 12-13.

eller - vilket i grunden är samma sak - tillskriva Philippe de Beaumanoir verket inte håller ens för början av en kritisk analys".¹⁷⁸ Det främsta argumentet för att romanen är faderns verk är emellertid att det existerar en tysk text från 1242 av Rudolf von Ems, *Willehalm von Orlens*, som verkar vara en direkt anpassning till tyska förhållanden av *Jehan et Blonde*.¹⁷⁹ Enligt denna nya datering skrevs *Jehan et Blonde* mellan 1230 och 1240, vilket gör den äktenskapliga strategi som presenteras än mer intressant.¹⁸⁰

Namnet Rémi kommer från den by något norr om Paris där familjens jordegendomar var samlade. De första kända dokumentet angående familjen Rémi är från början av 1200-talet: De rör riddaren Pierre de Rémi som utmärkte sig vid slaget i Bouvines 1214 och som nämns i olika texter från denna tid.¹⁸¹ Han dör 1239 och lämnar sin

¹⁷⁸ Bernard Gicquel, "Le Jehan et Blonde de Philippe de Rémi peut-il être une source du Willehalm von Orlens?", *Romania*, t. 102, 1981, s. 310.

¹⁷⁹ Bernard Gicquel, "Rudolf von Ems, adaptateur de Philippe de Rémi" *Actes du Colloque International Philippe de Beaumanoir et les Coutumes de Beauvaisis (1283-1983)*, s. 117-128. Vidare verkar beskrivningen av turneringen i Curnoy och Reschum i *Willehalm von Orlens* vara en kopia av den i Gournay och Ressons som den beskrivs i Philippe de Rémis första roman *La Manekine*.

¹⁸⁰ Den främsta motståndaren till denna nya datering är M. Shepherd som i *Tradition and Re-creation in Thirteenth Century Romance: "La Manekine" and "Jehan et Blonde" by Philippe de Rémi* stöder tesen att romanerna var ett ungdomsverk av juristen Philippe de Rémi. Som bevis för denna tes pekar Shepherd dels på att det tidigast kända manuskript som innehåller båda romanerna, från början av 1300-talet, även innehåller *Roman de Hem* som beskriver en turnering som ägde rum 1278. Som främsta "interna" bevis framhåller Shepherd den individualistiska moral och realism i beskrivningarna som framträder åtminstone i *Jehan et Blonde*. M. Shepherd, *Tradition and Re-creation in Thirteenth Century Romance: "La Manekine" and "Jehan et Blonde" by Philippe de Rémi*, Amsterdam och Atlanta, 1990.

¹⁸¹ Guillaume le Breton t.ex. beskriver i *Gesta Philippi Augusti* hur Pierre de Rémi under slaget vid Bouvines lyckades tillfångata Gauthier de Ghistelle och Jean Buridan, två av fiendesidans viktigaste riddare. Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, Paris 1973, s. 60.

förläning i arv åt sonen Philippe de Rémi, författaren till bl.a. *Jehan et Blonde*. Enligt en av de akter som finns samlade i Bordiers' *Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, jurisconsulte et poète national du Beauvaisis*, utnämndes Philippe till *bailli* för området Gâtinais i maj 1249.¹⁸² Som kunglig *bailli* ansvarade Philippe de Rémi, liksom senare hans son, för den kungliga administrationen i länet. Hans plikter var att sköta kungens finanser och krigsmakt, och framför allt att utöva den kungliga rättsskipningen. Dessa *baillies*, som vanligen rekryterades ur den fattiga adeln, spelade en ytterst viktig roll i övergången mellan den feodala och den administrativa monarkin. Den större frihet för individen som kungamaktens förstärkning medförde märks tydligt i *Jehan et Blonde* och man kan finna paralleller till individualismen i sonens juridiska arbete *Coutumes de Beauvoisis*.

Philippe de Rémis verk finns i två manuskript i Bibliothèque Nationale i Paris; större delen i manuskript 1588 och återstoden i manuskript 24406. Romanen *La Manekine* är Philippe de Rémis första verk och skrevs förmodligen på början av 1230-talet. Verket skiljer sig från *Jehan et Blonde* så till vida att det har en starkt religiös prägel och inte alls är lika realistiskt. Trots dessa uppenbara olikheter återfinns vissa teman i *Jehan et Blonde* varför jag presenteraren kort resumé av romanen som kan ligga till grund för senare jämförelser:

Kungen av Ungern, som mist sin hustru, bestämmer att han skall gifta om sig med den kvinna i världen som mest liknar henne. Det är hans egen dotter, Joïe, och för att undgå incesten skär Joïe av sig sin vänstra hand och slänger den i floden; därav namnet "la Manekine". Kungen dömmar då sin dotter att brännas på bål men fångvaktarna, som tycker synd om henne, sätter henne i en båt utan åror som slutligen strandar på Skottlands kust. Där träffar La Manekine den skotske kungen som gifter sig med henne trots sin mors mot-

¹⁸² Bilaga 5 i H.L. Bordier, *Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, jurisconsulte et poète national du Beauvaisis*, Paris 1862. Ämbetet *Bailli* innefattade att för kungens räkning sköta finanser, krigsmakt och rättsskipning i det område han hade ansvar för. Beugnot i förordet till *Philippe de Beaumanoir, Coutumes de Beauvoisis*, s. vij-ix.

stånd. När kungen reser iväg till Frankrike på turnering föder la Manekine en vacker son, men svärmodern lyckas i brev övertyga kungen att la Manekine fött ett monster. La Manekine blir åter dömd till bålet men lyckas åter fly med båt. Denna gång strandar hon på Tiberns stränder där en rik senator hittar henne och lovar henne en värdig tillvaro. Samtidigt kommer kungen av Ungern, la Manekines far, till Rom för att bekänna sina synder för påven och kungen av Skottland som söker sin hustru kommer också av en slump till Rom. Romanens alla personer träffas alltså i Rom där de alla försonas. La Manekines vänstra hand fiskas upp i en fontän nära Peterskyrkan och påven utför ett mirakel och lyckas fästa handen vid handleden.¹⁸³

La Manekine kan beskrivas som en version av den folkliga diktningens "flickan utan hand" men med klart religiösa övertoner.¹⁸⁴ Philippe de Rémi skrev vidare ett antal höviska dikter varav de mest kända är *Li salus d'Amours* och *Le Lai d'Amours*. Två andra höviska dikter tillsammans med 11 sånger ingår också, enligt Jeanroy, i författarens verk.¹⁸⁵ Philippe de Rémi har även skrivit en religiös dikt, *Ave Maria*, vidare en fabliaux *Le Conte de fole larguece* på temat sparsamhet och arbete.¹⁸⁶ Bland Philippe de Rémis mest intressanta verk rent litterärt bör nog räknas *Oiseuses* (ung. 1137) och *Fatrasies* (efter 1155) där han uppfinner "poesin utan mening" *La poesie du non-sens*.¹⁸⁷

¹⁸³ Christiane Marchello-Nizia, *Philippe de Beaumanoir, La Manekine, roman du XIIIe siècle*, Paris, 1980. Marchello-Nizza använder namnet "Philippe de Beaumanoir" eftersom man 1980 fortfarande antog att författaren var fadern, Philippe de Rémi.

¹⁸⁴ Handlingen i *La Manekine* stämmer ytterst väl med den typ som Stith Thompson beskriver under beteckningen "The Maiden without Hands". Stith Thompson och Anti Aarne, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961, s. 240-241. Parallellerna till *Jehan et Blonde* kommer att behandlas senare, framför allt i kapitlet "Social och regional öppenhet".

¹⁸⁵ A. Jeanroy, "Les Chansons de Philippe de Beaumanoir", *Romania*, t. 26, 1897, s. 517-536.

Romanen "Jehan et Blonde"

Jehan et Blonde är liksom *La Manekine* och *Le conte de la fole largeue* skriven på åttastavig vers med parvis växlande rim. I de verser jag översatt har jag stött mig på Sylvie Lécuyers nyfranska prosa-version från 1987. För att göra en jämförelse med den gammalfranska texten lättare för svenska läsare har jag emellertid försökt återge, om inte rytmen, så åtminstone originalets versindelning.

Men först en resumé av romanens handling som kan ligga till grund för den senare analysen:

Jehan är äldste son till Herren av Dammartin, en gammal man, respekterad av alla men djupt skuldsatt efter riddarturneringar i ungdomen. Romanen börjar när Jehan, tjugo år gammal, tar avsked av sina föräldrar för att söka sin lycka i England med sin tjänare Robin som enda sällskap. På vägen till London träffar han greven av Oxford och får tjänst som dennes väpnare.

Efter ett kort besök i London, där greven av Oxford sitter i parlamentet, följer Jehan greven till Oxford. Grevens dotter Blonde, som är enda barnet, saknar just en väpnare och Jehan placeras i hennes tjänst. Här följer tre sidor där Philippe de Rémi beskriver Blondes skönhet och behagliga sätt (v. 249-372). Jehan sköter sin tjänst så väl att alla uppskattar honom, speciellt damerna som han roar med schackspel och fransklektioner. Allt är frid och fröjd och skulle så förbli om inte Kärleken kom emellan.

¹⁸⁶ Genren *fabliaux* uppstod på slutet av 1100-talet och definieras av Zumthor på följande sätt: "Kort berättelse på vers, där personerna är människor, och som relaterar en händelse som är antingen roande eller kan fungera som exempel" Paul Zumthor, *Histoire littéraire de la France médiévale*, Paris, 1954, s. 138.

¹⁸⁷ Själva namnen på dessa dikter visar vad det rör sig om; *Oiseuses* ung. "futtigheter" och *Fatrasies* som helt enkelt är namnet på en form för diktning som inte betydde någonting. För detta se Paul Zumthor, "Fatrasie et coq-à-l'âne. De Beaumanoir à Clément Marot" i *Mélanges Robert Guitte*, Anvers, 1961, s. 6-18.

En dag vid bordet lyfter Jehan blicken mot Blonde och blir så slagen av hennes skönhet att han glömmar sina plikter. När Blonde påminner honom, blir han så förvirrad att han skär sig. Skamsen drar han sig tillbaka till sitt rum där han tvingas erkänna för sig själv att han blivit förälskad i Blonde. Men hur kan han, fattig väpnare, avslöja sin kärlek till greven av Oxfords enda dotter?

Hemligheten är så tung att Jehan blir svårt sjuk. När Blonde besöker honom vid sjukbädden avslöjar han sin kärlek. Blonde lovar att vara hans väninna om han snart blir frisk. Lättad av detta löfte blir Jehan snart frisk igen till allas glädje. Han återtar sin tjänst vid Blondes bord och väntar på att hon ska minnas sitt löfte. Men Blonde förhåller sig reserverad och likgiltig. På Jehans direkta fråga ger Blonde ett klart och entydigt svar; Jehan måste förstå att skillnaden i rang dem emellan är alltför stor för att hon skall kunna vara hans käresta. Om hon lovade någonting var det bara för att han skulle bli frisk.

Jehans sorg är så djup att hans liv är i fara och Blonde förstår att hon håller hans liv i sina händer. Under en sömlös natt slåss Stolheten och Kärleken i hennes hjärta och naturligtvis segrar Kärleken. Hon skyndar till Jehan, som ligger för döden, och återger honom liv och hälsa med en kyss. Detta är början till en idyllisk period av hemlig, ömsesidig kärlek, som varar i två år.

Men Slumpen, alltid avundsjuk på människors lycka, gör slut på denna lyckliga tid. Jehan får meddelande att hans far är döende och att han måste resa till Frankrike för att ta hand om arvet. Långt mer än faderns död är det skilsmässan från Blonde som plågar honom. Följande natt träffas de båda älskande i trädgården under "det vackraste päronträdet i världen". Jehan är vanmäktig av sorg och det är Blonde som tar initiativet till ett beslut: Jehan skall resa till Frankrike, ta reda på sitt arv och betyga kungen sin vördnad. Om precis ett år skall de åter träffas på samma ställe under "det vackraste päronträdet i världen". Hon lovar att vänta troget och när Jehan kommer tillbaka skall hon följa honom till Frankrike, där hon accepterar att endast vara Dam av Dammartin. Jehan återvänder till Frankrike, där han av kärlek till Blonde använder all sin energi till att återställa fädernesar-

vet. Han blir väl mottagen av kungen och placerar sina tre bröder i dennes tjänst. Han vinner aktning och sympati av alla genom sin generositet. När tiden att återvända till England är inne, utrustar Jehan med största omsorg den häst som Blonde skall använda och reser, åter med den trogne tjänaren Robin som enda sällskap, tillbaka till England.

Samtidigt har emellertid problem uppstått i Oxford: Blondes mor har dött och hennes far har lovat bort henne till den rikaste mannen i England, greven av Gloucester. Det enda Blonde lyckas med, under förevändning av sorgen efter moderns död, är att flytta fram datum för giftermålet till den dag då Jehan skall återvända. På vägen tillbaka till Oxford träffar Jehan greven av Gloucester och får veta att denne också är på väg till Oxford för att hämta sin brud - som är Blonde. För att få veta mer slår Jehan följe med greven och hans män. Under hela resan utsätter Jehan greven för skämt han inte förstår, ett vanligt motiv i 1200-talets romankonst.

Samtidigt har Blonde lyckats dra sig undan sina tjänarinnors uppmärksamhet och väntar oroligt under "det vackraste päronträdet i världen". Till slut kommer Jehan och tillsammans rider de iväg under nattens skydd. I greven av Oxfords hus söker man Blonde överallt. När greven av Gloucester berättar om sin franske följeslagare förstår Blondes far sammanhanget. När man inte hittar Blonde visar Greven av Gloucester högljutt sin vrede. Blondes far tillåter honom att förfölja de flyende efter att tålmodigt ha förklarat innebörden av de skämt som greven av Gloucester endast tagit för den "idiotiska fransmannens" dumheter. Förödmjukad och bestämd att hämnas ger sig greven av Gloucester iväg nästa morgon.

De båda älskande har kommit fram till Dover. Jehan misstänker att greven av Gloucester förföljer dem och skickar iväg Robin för att undersöka läget. Jehan och Blonde väntar i skogen där de återupplever något av den tidlösa idyll de upplevt i Oxford. Robin upptäcker snart att Jehans farhågor varit riktiga. Han söker då upp den sjöman som seglade över Jehan från Frankrike och som lovat att segla dem tillbaka. När Jehan får veta att greven av Gloucester och hans män är

honom på spåren bereder han sig på strid. Blonde försöker övertyga honom om att låta bli, men Jehan vill visa sin käresta att hon ej givit sin tro åt en *recreant*, en feg stackare. Striden förs på ytterst ojämna villkor. Jehan, hjälpt av Robin, den gode sjömannen och även Blonde, har emot sig greven och alla hans män. Men Jehan gör underverk, fienden flyr och greven av Gloucester får maktlös åse hur Blonde ger sig av.

I Dammartin förbereder man sig på att välkomna Jehan och hans väninna, vars skönhet, dygd och klokhets Robin, som ridit i förväg, redan berättat om. Giftermålet firas i Dammartins kapell dagen efter deras ankomst. Trots denna perfekta lycka, glömmer Jehan inte sina plikter som adelsman. Han reser till Paris för att be kungen själv att skicka en budbärare till Blondes far för att be om förlåtelse. Kung Louis tar med välvilja emot Jehans bön. Inte bara skickar han en kunglig budbärare med brev till greven av Oxford. Han ger även Jehan titeln greve av Dammartin och gör honom äran att själv komma till Dammartin för att dubba honom och hans bröder till riddare. Blondes far kan inte annat än förlåta och reser själv till Dammartin där han närvarar vid dubbningsceremonin. I Dammartin har man rustat för att bäst möjligt ta emot de berömda gästerna. På pingstdagen samlas alla romanens personer som i en operafinal. Robin har tagit med sig den trogne sjömannen och även Jehans bröder och systar är närvarande. Kungen och han följe anländer och slutligen även greven av Oxford, Blondes far. Alla visar välvilja och generositet. Jehan och Blonde faller på knä och ber greven av Oxford om förlåtelse, vilket han genast ger dem.

Jehan och Blonde kan från och med denna stund njuta sin lycka utan samvetsqual. Djupt fästa vid varandra, aktade och beundrade av alla, omger de sig med frukterna av sina goda verk och lever resten av sina dagar i den lycka de så väl förtjänat.

Etiken

Phillipe de Rémi använder sig i *Jehan et Blonde* av två traditionella teman i 1100- och 1200-talens romankonst; Den unge hjälten som far iväg för att vinna ära och rikedom och kärleksidyllen. Men även om tematiken är traditionell är Philippe de Rémis sätt att behandla den det inte. Samtidigt försvaras den med en sådan kraft att man kan tala om en verklig apologi och en roman avsedd att fungera som *exemplum*.¹⁸⁸

Redan på de första raderna lägger Philippe de Rémi fram det första temats moral. Akta er för lättja och bekvämlighet när ni kan nå framgång; "För att lyckas är viljan tillräcklig".¹⁸⁹

*Vissa män stannar hemma
Och har knappt salt till brödet
Trots att de mycket väl utomlands
Skulle kunna vinna
Ära, rikedom och vänner
Den som av lättja mister detta
Förtjänar ingen aktning
Men hederligt folks förakt.*¹⁹⁰

Det är genom talang men framför allt ansträngningar som Jehan vinner lycka och rikedom. Philippe de Rémi varnar för lathet även i romanens sista del, där moralen summeras.

*Av romanen kan man lära
Alla de vars hjärtan dras
Mot äran och från skammen bort*

¹⁸⁸ Sylvie Lécuyer i förordet till *Le roman de Jehan et Blonde*. s. 13.

¹⁸⁹ *Qui honeur cace honeur ataint* (v. 2).

¹⁹⁰ *Tex hom demeure a son hostel / Qui a grant paine a du sel / Que, s'il aloit en autre tere / Il savroit assés pour aquerre / Honneur et amis et richece / Et ki ce pert par sa parece / Il en doit estre mains prisiés/ Et des preudommes desprisiés.* (v. 9-16).

Att de måste anstränga sig
Och arbeta med kropp och själ
Om de vill höja sig.¹⁹¹

Denna moral finner man även i sonens råd till en god fogde, lik-
som - nästan ordagrant - i en annan text av Philippe de Rémi, *Le
Conte de fole larguece*.¹⁹² Det är alltså fråga om en moral som grun-
dar sig på den personliga ansträngningen och viljan att så långt som
möjligt utnyttja sina egna resurser. Men denna personliga ambition
förenas med den kristna etiken. Philippe de Rémi lägger i *Jehan et
Blonde* tydligt fram den kristna moralens krav. Man skall vinna rike-
dom för att kunna ge, *aquerre* för att *despendre*.¹⁹³ Gud ger till män-
niskan talanger som hon skall utnyttja i största möjliga mån. Genom
att sedan dela med sig av de rikedomar hon vinner till den som ej har
samma möjligheter som hon, ger hon tillbaka till Gud och försäkrar
sig samtidigt om sin egen frälsning.¹⁹⁴ Trots den individualistiska prä-
gel som framträder både i *Jehan et Blonde* och *Contumes de Beau-
vaisis* är den slutsats som dras verkligen inte subversiv. Man bör leva
i fred med Gud och med människorna:

¹⁹¹ *Par ce romans poront entendre / Tuit cil qui lor cuer vaurront tendre / A
honeur et honte laissier / Que cascuns se devroit plaissier / et travailler et cors et
cuer / A çou que vigne en haut fuer.* (v. 6181-6186).

¹⁹² Det femte rådet som Philippe de Beaumanoir ger till den gode fogden är att
”han bör vara uthållig och energisk, utan någon lättja”, *qu’il doit estre hardis et
viguerieux, sana nul parece*. Philippe de Beaumanoir, *Contumes de Beauvoisis*,
kap 1 ”De l’office as baillis” s.20-21. Hela den korta historien *Le Conte de fole
larguece* ”Sagan om galen givmildhet” är en eloge till arbetet: Medan mannen
arbetar hela dagen i saltgruvan ger hustrun bort saltet till grannar och väninnor.
När pengarna tar slut belutar sig mannen för att ge hustrun en läxa: hon får följa
med och arbeta i saltgruvan en dag vilket effektivt tar bort lusten till överdri-
ven generositet och paret blir tillräckligt rika för att köpa två hästar. Nora Scott,
Contes pour rire? Fabliaux des XIIIe et XIVe siècles, Paris, 1977, s. 77-84.

¹⁹³ Denna moral är inte riktigt den som den lilla fabliaux, *Le Conte de fole
larguece*, som presenterades ovan ger. Se även H.L. Bordier, *Philippe de Rémi,
Sire de Beaumanoir...* s. 215-216.

*Och efter att länge funderat över detta ämne, synes det oss
att vi inte bör söka något hellre än hållbar fred, ty de som
har freden fast förankrad i hjärtat är med rätta herre i seklet
och Guds följeslagare.*¹⁹⁵

I *Jehan et Blonde* finner man bland de sista raderna prov på en
mycket liknande moral. Philippe de Rémi förespråkar visserligen en
handlingsmoral där var och en bör försöka höja sig efter sin förmåga
men lika viktigt är att leva i fred med resten av samhället.

*Var och en bör sin lycka söka
Men ej för att undertrycka andra
Utan för att vara herre över sig själv*

...
*Att vara hövlig och mild
Och komma överens med alla.*¹⁹⁶

Feodalismen

Enligt Robert Fossiers arbeten var Beauvaisis-regionen på 1200-ta-
let överbefolkad både på landsbygden och i städerna.¹⁹⁷ Redan detta
skapade problem vid uppdelningen av jordlotterna. Samtidigt bör-
jade familjebanden upplösas och klanens rätt att bestämma över

¹⁹⁴ Sylvie Lécuyer i förordet till *Le roman de Jehan et Blonde*. s. 29.

¹⁹⁵ *Et quant nous eumes mout pensé seur ceste matere, il nous sembla qu'il n'est
riens que nus doie convoitier tant comme ferme pes, car cil qui ferme pes a
fermee en son cuer est droitement sires du siecle et compais de Dieu.* Philippe de
Beumanoir, *Coutumes de Beauvoisis*. Beugnot, Paris 1842, s. 505.

¹⁹⁶ *J'entens que cascuns honeur quiere / Je n'entenc pas usurer, / Mais par son
sens amesurer / ... / Et a estre courtois et dous / Et a savoir estre avoec tous.* (v.
6188-6238)

¹⁹⁷ Förutom den mer generella behandlingen i Robert Fossiers avhandling *La
terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, se även hans ar-
tikel "Aperçus sur la société du Beauvaisis au XIIIe siècle", *Actes du Colloque
international Philippe de Beumanoir et les Coutumes de Beauvaisis*, s. 39-40.

fädernearvet begränsas. Aristokratin bestod av små herrar, som inte hade avslutat sitt sociala avancemang. Ett exempel är just familjen de Rémi. Det saknades stora klaner med många förgreningar och det fanns många små adelsmän som inte lyckats skaffa tillräckligt med pengar för att dubbas till riddare. Philippe de Rémi kritiserar det feodala samhället, men skriver samtidigt med utgångspunkt från många av detta samhälles värderingar.

I ett hierarkiskt samhälle som det feodala ledde familjenyttans roll i äktenskapet till två tendenser som kan tyckas motstridiga, de blivande makarnas lika ställning och strävan att gifta sig över sin ställning, hypogamin.¹⁹⁸ Philippe de Rémi är mycket medveten om dessa element. De formar bakgrunden i *Jehan et Blonde*: Ytterst noggrant beskrivs de bådas sociala situation och skillnaden i rang verkar vara ett närmast oöverstigligt hinder för äktenskap. Jehan är visserligen adlig men han är tvungen att resa utomlands eftersom han inte kan leva på inkomsterna från familjens skuldtvingda egendomar.

Han hade väl 500 livres jord

om allt vart befriat

från skulder och hypotek

Han hade skuldsatt sig i sin ungdom

*genom att delta i turneringar.*¹⁹⁹

Blonde, däremot, är den mäktige greven av Oxfords enda arvtagare och alltså extremt rik.²⁰⁰ Hon är också vacker och har moraliska kvaliteter. Jehan är ytterst medveten om denna skillnad och det är

¹⁹⁸ För rollen av dessa båda tendenser i Chrétien de Troyes verk, se Jean-Guy Gouttebroze, "Famille et structure de la parenté dans l'œuvre de Chrétien de Troyes" i *Chrétien de Troyes*, Paris, 1982.

¹⁹⁹ *Tere avoit bien cinc cens livrees / Se toutes fuissent delivrees / De detes et assenements. / En sa joneche a fait despens / Pour les tournois k'il maintenoit.* (v. 59-63).

²⁰⁰ Redan i vers 193 får vi genom Blondes mor veta att hon är enda barnet; *Car nous n'avons plus d'enfants*, "För vi har inga andra barn" är bland det första hon säger när Jehan skall engageras som väpnare till Blonde.

kring denna som hans klagan centreras när han blir medveten om sin kärlek till Blonde.

*De kommer att ta mig för en stackars drömmare
Bannlysa mig med hot om hängning
Och det är sant de ej kan göra annorlunda
Ty med en sådan galenskap
Har aldrig någon älskat.*²⁰¹

Även Blonde är medveten om sin sociala överlägsenhet gentemot Jehan och det är denna skillnad i rang som är anledningen till att hon inte håller sitt löfte att bli Jehans väninna efter dennes första sjukdom.

*Men tro framför allt inte
Att jag kan ge er min kärlek
Det skulle vara att sjunka alltför lågt.*²⁰²

Det är under Jehans andra sjukdom, när han är döende av kärlek, som Medlidande, Ärlighet, Förnuft, Förmaning och slutligen Kärlek tar över Blondes hjärta.²⁰³ Det är just hennes rikedom som gjort henne högmodig och som därmed hotar Jehans liv.

²⁰¹ *Il me tenront a fol musart / Si me banniront sur le hart / Et bien sai qu'il ne poront mais / Car si folement n'ama mais / Nus hom comme je voel amer.* (v. 557-561).

²⁰² *Mais or ne pensés plus pour riens / Que je m'amour donner vous doie, / Trop durement m'abaisseroi.* (v. 895-896). Enligt Jean Guy Gouttebroze är den reserv som Blonde till en början visar gentemot Jehan snarast ett tecken på hennes värde; hon bör vara medveten om sin rang. Jean-Guy Gouttebroze, "De la stratégie matrimoniale comme principe organisateur du récit romanesque Jehan et Blonde". i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, Paris 1991, s. 106.

²⁰³ Den succession av olika tankar personifierade där Kärleken får stöd av Medlidande, Ärlighet, Förnuft och Förmaning som tillsammans tränger ut Stolthet, Hårdhet, Oförnuft, Hat, Falskhet och Grälsjuka återfinns ofta i tidens litteratur. Philippe de Rémi använder samma teknik i den höviska dikten *Li salus d'Amours*. Man kan fråga sig om Blonde någonsinn förtjänat alla dessa epiteter. I detta stycke av texten kan man tycka att Philippe de Rémi snarare närmar sig kvinnoporträtten i *fabliaux* än i den höviska romanen.

*För vore jag ej så rik
Skulle mitt hjärta ej vara så högmodigt
Så att jag vägrade honom hjälp
Min rikedom har gjort honom illa
Och även mig, ty den gjorde mig högmodig.²⁰⁴*

Jehan et Blonde befinner sig mellan den feodala världen och den mer individualistiska uppfattning som börjar växa fram. Huvudpersonernas handlande, som presenteras som ett ideal, strider helt mot det feodala samhällets regler, samtidigt som den typ av belöning Jehan och Blondes handlande får är typisk för ett feodalt ideal. Det hypogama äktenskap, som var alla feodala familjers strävan, genomför Jehan över all förväntan. Vid romanens slut är han inte endast greve av Dammartin utan även, genom försoningen med Blondes far, greve av Oxford. Efter giftermålet föder Blonde honom snart

*Fyra barn, de vackraste i världen
Vilka gav stora framgångar
Och stor ära till deras ätt.²⁰⁵*

Kritiken av det feodala samhället är emellertid tydlig, dels i den sociala öppenhet som Philippe de Rémi ger prov på, dels i hans behandling av riddarklassen och dess symboler, främst turneringarna. Författarens beskrivning av orsaken till Jehans fattigdom, faderns turneringar, innefattar en kritik av det feodala samhället. Samma motvilja mot denna riddarklassens symbol finner man i *La Manekine* där kungens resa till Frankrike för att delta i turneringar får katastrofala följder. Ingen turnering beskrivs i *Jehan et Blonde*, inte ens vid dubbnigen av Jehan och hans bröder, där man skulle kunna vänta sig det. "Det verkar som det i denna roman finns ett ointresse eller en misstänksamhet mot de ridderliga aktiviteterna" skriver Marie-Madeleine Castellani i "Le combat dans *Jehan et Blonde*".

²⁰⁴ *Car se ma richesse ne fust / Mes cuers si orgueilleus ne fust / Que le secours n'eüst eü. / Ma richesse li a neü, / Et moi, car li orguex m'en vint.* (v. 1084-1088).

²⁰⁵ *Quatre enfants, les plus biaux du monde, / Dont il vint puis grant avantage / Et grant honour a leur lignage.* (v. 6132-6134).

Öppenheten

Enligt Jean Dufournet karaktäriseras *Jehan et Blonde* framför allt av en öppenhet mot världen och ett fördömande av social och regional instängdhet.²⁰⁶ Dufournet menar vidare, att hela Philippe de Rémis verk kännetecknas av ett utforskande av gränsituationer, både i valet av ämnen och rent litterärt. Socialt genom Jehans giftermål med Blonde i *Jehan et Blonde*, moraliskt genom incesttemat i *La Manekine*.²⁰⁷ Även litterärt med greven av Gloucesters franko-engelska jargong och än mer framträdande i dikterna *Oiseuses* och *Fatrasies*.

I *Jehan et Blonde* märks denna öppenhet mot omvärlden redan i bokens första rader. Philippe de Rémi fördömer dem som av lättja eller feghet underlåter att söka lyckan någon annanstans än hemma. För att vinna ära, visdom och rikedom måste man lämna sitt hem: en fattig adelsman bör inte stanna i sitt land utan resa ut "för att vinna ära och ryktbarhet".²⁰⁸

För envar visar sin duglighet

Bättre i annat land än sitt eget

*Och vinner snabbare framgång.*²⁰⁹

Det är inte endast fråga om regional öppenhet. Även i sina beskrivningar av de lägre klasserna avlägsnar sig Philippe de Rémi från den medeltida romanens klichéer. Detta är kanske speciellt tydligt i beskrivningen av den gode sjömannen. Sjömännen hade vanligen då-

²⁰⁶ Jean Dufournet i inledningen till *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, s. 25-43.

²⁰⁷ Enligt Dufournet visar incesttemat i *La Manekine* ett extremt exempel på faran av att stänga in sig mot omvärlden. Se även Jean-Guy Gouttebroze, "Structure narrative et structure sociale, note sur *La Manekine*", *Les relations de parenté dans le monde médiéval*, Senefiance, CUERMA, Aix-en-Provence, 1989, s. 201-213.

²⁰⁸ ... *pour preu et pour honnour conquerre* (v. 46)

²⁰⁹ *Car cascuns moustre son savoir / Miex en autre país qu'el sien / Et plus tost en vient a grant bien.* (v. 22-24)

ligt rykte i den medeltida literaturen som exemplet *Sone de Nancy* visar.²¹⁰ I *Jehan et Blonde* däremot beskrivs sjömannen, *le maronier*, som en hederlig och modig vän som efter att till en början lovat att hjälpa för pengar sedan följer Jehan av moraliska skäl. "En hederlig man behöver mig / Jag vill hjälpa honom."²¹¹ I den enda stridsscen som romanen innehåller är mod och lojalitet inte längre riddarklassens privilegium utan förkroppsligas av personer som inte tillhör denna klass. Greven av Gloucester och hans män lider ett svidande nederlag mot en väpnare, en tjänare, en sjöman och hans besättning. Samma tendens till social öppenhet märks i sonens verk, *Coutumes de Beauvaisis*. Philippe de Beaumanoir är i sin behandling av samhället inte fastlåst i det feodala ståndsamhällets kategorier. Detta är speciellt tydligt i hans behandling av städernas fattiga; en grupp som "inte existerade" i den feodala samhällsordningen.²¹²

Romanen har fler exempel på social rörlighet. Jehan är inte den ende som höjer sig socialt. Hans trogne tjänare Robin liksom den gode sjömannen har vid romanens slut uppnått ett solitt borgerligt välstånd genom giftermål med rika kvinnor ur borgarklassen. Giftermålen med dessa två mycket rika kvinnor är den viktigaste delen av Robins och den gode sjömannens belöning för trogna tjänster och det är dessa hypogama äktenskap som framför allt säkrar deras sociala avancemang. Philippe de Rémi beskriver de två borgarflickorna som "rika och behagliga" ägare av "stora jordegendomar och fastigheter".²¹³

²¹⁰ Se Claude Lachets sammanfattning av *Sone de Nancy* i inledningen till *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, s. 37.

²¹¹ *Uns courtois hom a grant mestier / De moi si li vaurrai aidier.* (v. 3893-3894). Shepherd menar att den positiva beskrivningen av sjömannen är ett av tecknen på att romanen skrevs under senare delen av 1200-talet. M. Shepherd, *Tradition and Re-creation in Thirteenth Century Romance: "La Manekine" and "Jehan et Blonde" by Philippe de Rémi.*

²¹² Philippe de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvaisis, Commentaire historique et juridique*, Georges Hubrecht, Paris, 1974.

Samtidigt som Philippe de Rémi vad gäller romanens huvudpersoner förespråkar äktenskapet genom fritt val, faller han i beskrivningen av romanens andra giftermål tillbaka till det vanliga arrangerade äktenskapet. För de som står under Jehans beskydd är giftermålen välvilligt arrangerade. På samma sätt som för Robin och den gode sjömannen arrangerar Jehan lämpliga giftermål åt sina båda systrar.

*Vid årets slut sina båda systrar
Till två adelsmän han gifte
Den äldsta till greven av Saint-Pol
Som hölls för en förnuftig karl
Den yngsta med en bror till greven
På så vis blev hon rikt gift.²¹⁴*

Det handlar hela tiden om exogama äktenskap som visar sig nyttiga ur alla synpunkter. Christiane Marchello-Nizia skriver; ”Inget är alltså bättre än exogamin, ... ett kungligt ingripande avslutar berättelsen, vilket visar att det gäller fasthållandet och förstärkningen av en viss social ordning.”²¹⁵ Det rör sig utan tvekan om förstärkningen av en viss social ordning, men inte om den gamla feudala ordningen utan om en ny ordning, som ger mer frihet och rörlighet åt individen under en förstärkt kungamakts beskydd.

²¹³ *Qui furent rices et courtoises ... Mout grant tere et grant mueble avoient.* (v. 6120 och 6124)

²¹⁴ *Au chief de l'an ses deus sereurs / Maria a deus grans signeurs, / L'ainsnee au conte de Saint-Pol, / Que on ne tenoit mie a fol; / Uns siens freres prist la mainsnee / Qui ricement fu mariee.* (v. 6111-6116). En greve av Saint-Pol, Gauthier de Saint-Pol, samtida med Pierre de Rémi, nämns i ytterst smickrande ordalag av Guillaume le Breton i *Gesta Philippi Augusti*. Georges Duby, *Le Dimanche de Bouvines*, s. 62. Att på detta sätt använda sig av tidens kända personligheter var ett typiskt drag i den realistiska romangenren.

²¹⁵ Christiane Marchello-Nizia, ”Philippe de Rémi romancier” i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, s. 103. Exogami innebär att gifta sig utan för sin egen grupp.

Kärleken

Jehan et Blonde tillhör 1200-talets realistiska romankonst och innehåller samtidigt element från den uppfostrande, den höviska och den romantiska genren. Inspirationen från den romantiska idyllen visar sig enligt Sylvie Lecuyer i "tre essentiella, grundläggande element; de poetiska bildernas fräbör, den oförgängliga kärleken som förenar två unga människor och dess triumf i äktenskapet".²¹⁶ Då och då avbryts den annars lineära handlingen för att ge plats åt den tidlösa kärleksidyll som kännetecknade de idylliska romanerna.

Hela dagarna använde de att kyssas och omfamnas

Och utbyta ömma ord.

Deras kärlek blev än ljuvare

Av grönskan, den milda sången

Av trastar och näktergalar

*Och andra av skogens fåglar.*²¹⁷

I de rader jag valt ut verkar Philippe de Rémi för ett ögonblick ha glömt att Jehan och Blonde enligt bokens handling endast stannar i skogen en dag. Liknande bilder avbryter historien när Blonde besöker Jehan vid hans sjukbädd (v. 1145-57), avskedet under "det vackraste päronträdet i världen" (v. 1807-15) och återseendet på samma ställe (v.2967-78).²¹⁸ I dessa verser finner man något av den tidlösa kärlek utanför världen som de berömda raderna ur *Floire et Blanche-flor* uttrycker.²¹⁹

²¹⁶ Sylvie Lecuyer i förordet till *Le roman de Jehan et Blonde*, s. 14.

²¹⁷ *Toute jour baisent et acolant / Et doucement s'entrepourent; / Avoec chou leur amour envoie / La verdure, la douce noise / des mauvis et des rossignols / Et d'autres oisillons de bos.* (v.3033-3034).

²¹⁸ De ständiga allusionerna till "det vackraste päronträdet i världen" hänvisar förmodligen till romanen *Jouffrois* och visar enligt Sylvie Lecuyer Philippe de Rémis solida kunskaper om den samtida romankonsten. Sylvie Lecuyer i förordet till *Jehan et Blonde de Philippe de Rémi*, s. 27.

²¹⁹ Se fotnot 159 och därtill hörande citat.

Enligt Sylvie Lécuyer blandar Philippe de Rémi två sätt att beskriva kärleken som sinsemellan är oförenliga, den höviska och den idylliska. Det höviska idealet, som det framträder i romankonsten, är grundat på svårigheter, kamp och erövring, medan det idylliska idealet bygger på en oskuldsfull kärlek som från början är delad och varken känner tvivel eller eftertanke. Kärleken och strävan efter ära och rikedom kan enligt dessa båda klassiska modeller inte förenas. Om man släppts in i Rosens trädgård är tankar på världslig framgång nästan en hädelse. Det höviska *otium*, den profana och aristokratiska motsvarigheten till den religiösa kontemplationen, går inte att förena med den handlingsmoral som predikas av Philippe de Rémi redan i inledningen.²²⁰

Jean-Guy Gouttebroze menar att kärleken i *Jehan et Blonde* kan göras till äktenskapets princip därför att den "fråntagits sin blinda asociala karaktär" och gör här en jämförelse med romanen *Érec et Énide*. Kärleken i *Jehan et Blonde* har emellertid inte fråntagits något. Det enda asociala elementet i denna kärlek är att Blondes familj inte tillåter den. Kärleken får inte kärleksparet att glömma sina samhällsliga plikter. Efter giftermålet dröjer sig Jehan inte kvar utan far till Paris för att fullfölja sina plikter mot sig själv och sin familj.

När han varit tillsammans i åtta dagar

Med den han älskar

Säger Jehan att han vill resa

*För att tala med kungen om det behagar henne.*²²¹

Kärleken mellan Jehan och Blonde fungerar snarare som en social drivkraft. Man är långt ifrån Érecs alltför ömma kärlek till Énide som drog honom bort från hans plikter som riddare. Även det faktum att Jehan kan uppleva två år av hemlig kärleksidyll i Oxford som enkel väpnare utan att uppfattas som *récreant* visar i vilken grad Phi-

²²⁰ För det höviska *otium* se J. Batany, "Oieuses et la mystique monacale récupérée par la classe de loisir" i *Études sur le Roman de la Rose*, Paris, 1984.

²²¹ *Quant il eut sejourné uit jours / Avoec cele ou sont ses amours / Si dist Jehans qu'il veut aler / Se il li plect, au Roi parler.* (v. 1901-1904).

lippe de Rémi avlägsnat sig från de ideal som framträder i romaner som *Érec et Énide* och *Le chevalier au Lion*.

Kärleken i *Jehan et Blonde* undandrar sig alltså en beskrivning enligt den medeltida romanens klassiska formler. Inte heller kan *Jehan et Blonde* uppfattas som en ren uppfostringsroman där kärleken inte har någon annan roll än att tjäna Jehans sociala avancemang. Detta är oförenligt med den plats kärleken faktiskt har i romanen och den möda författaren gör sig för att beskriva dess utveckling till fullständig välvilja och ömsesidighet.

Kärleken är mellan dem en delad lek

Där finns ingen avundsjuk rivalitet

Varken vinnare eller förlorare

De håller om varandra

*Mun mot mun, hjärta mot hjärta.*²²²

Denna ömsesidighet understryks av den aktiva roll Blonde har genom hela romanen. Blonde deltar i alla romanens viktiga skeden. I stridscenen fungerar hon som Jehans väpnare vilket påminner om Jehans roll som väpnare i Oxford. Även likheten i de ömma ord de båda utväxlar understryker ömsesidigheten i ”denna kärlek som vi har tillsammans”.²²³ Kärleken i *Jehan et Blonde* är i själva verket enligt det tidiga 1200-talets ideal perfekt. Det är dess förhållande till romanens andra teman som gör att det är svårt att föra in den i någon av den medeltida romanens kategorier.

Valet

Det mest intressanta i *Jehan et Blonde* utifrån temat för denna uppsats är att det rör sig om ett tidigt exempel på att ett äktenskap genom fritt val framställs, inte som ett hot mot samhället utan som ett sätt att

²²² *Mout ont amours jeus paringaus / Ja tant ne feront d'enviaus / Qu'il leur caille li quex gaaint / Des bras se tienent entreçaint, / Bouces baisans, les cuers jointis.* Utdrag ur beskrivningen av bröllopsnatten (v. 4831-4835).

²²³ *cele amour qu'ansamble avons.* Blondes ord i v. 4341.

ingå äktenskap som kan förenas med samhällets krav. Äktenskapet har enligt Jean-Guy Gouttebroze en så viktig plats i Philippe de Rémis verk att man kan uppfatta honom som en "äktenskapsteoretiker".²²⁴

Äktenskapet med Blonde visar sig bli en del av Jehans allmänna väg mot framgång. Ändå var det enligt tidens synsätt faktiskt ett "roväktenskap". Det planerade äktenskapet med greven av Gloucester, däremot, var helt perfekt ur familjesynpunkt även om det inte respekterade individens fria val. Enligt tidigare värderingar var klanäktenskapet i förhållande till det hemliga eller "fria" äktenskapet ett tecken på kultur och moral. I *Jehan et Blonde* däremot verkar greven av Gloucesters pretentioner barbariska i förhållande till de ömma känslor som förenar Jehan och Blonde.²²⁵

Kärleken som äktenskapets "princip" existerade som vi har sett även i tidigare romaner. Det vanliga mönstret i medeltida romaner är emellertid att mannen, för att vinna flickans hand (och halva kungariket) är tvungen att bevisa sitt värde genom olika stordåd inför flickans familj. Här ligger den nya aspekten i Jehan och Blondes äventyr. Paret undandrar sig i sådan grad familjens kontroll att Jehan aldrig är

²²⁴ *Théoricien du mariage* Jean-Guy Goutebroze, "De la stratégie matrimoniale comme principe organisateur du récit romanesque Jehan et Blonde" i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy*, s. 118.

²²⁵ Greven av Gloucesters ovärdighet understryks ytterligare av de *gabs* som Jehan utsätter honom för under resan till Oxford. Sylvie Lécuyer har visat hur dessa *gabs*, obegripliga (för den icke invigda) skämt, som hjärtats utvalde utsätter den officiellt utvalde för var vanliga i den folkliga litteraturen. I *Jehan et Blonde* återfinns fyra sådana *Gabs*. Under 1200-talet finner man ungefär samma typ av skämt i två andra litterära verk: *Gesta Romanorum*, en samling moraliska sagor från slutet av 1300-talet, och i *Roman de Horn* av vilken det existerar en fransk och en engelsk version. Sylvie Lécuyer i förordet till *Le roman de Jehan et Blonde*. s. 18-21. Se även Stith Thompson, *Motiv Index of Folk Literature*, t. III, s. 430. I linje med traditionen kring dessa *gabs* förstår Blondes far dess innebörd till skillnad från greven av Gloucester som endast tror att Jehan är jordens störste idiot: *Onques mais ne fu sot si boens / Comme un Francis qui hui vena / O moi, et mervelles disa.* (v. 3104-3106).

tvungen att visa sitt värde inför Blondes familj. I romanen *Gui de Warewic*, som Sylvie Lecuyer anser vara en av källorna till *Jehan et Blonde*, märks skillnaden mycket tydligt.²²⁶ Huvudpersonen i *Gui de Warewic* är, liksom Jehan, förälskad i greven av Oxfords dotter men för att vinna hennes hand måste han först utföra en hel rad stordåd: Det är flickan själv som kräver det; i vers 617-28 lovar hon att älska honom när han blivit den bäste av riddare.²²⁷ Det är hennes far, greven av Oxford, som dubbar Gui till riddare och först därefter kan det bli tal om giftermål.²²⁸ I *Érec et Énide*, som ofta betraktas som den viktigaste skildringen av den äktenskapliga kärleken i den medeltida romankonsten, får Érec Énide som pris för att ha vunnit en turnering. Det är ingalunda fråga om något val från Énides sida och det är genom att imponera på fadern som Érec vinner sin brud.

I *Jehan et Blonde* triumferar det fritt valda äktenskapet, inte minst genom att Jehan och Blonde, trots att de handlat mot familjens vilja till slut kan njuta alla de fördelar som vanligen förknippades just med klanäktenskapet.

Även det fria äktenskapet måste vinna samhällets gillande om det överhuvudtaget ska kunna räknas som ett äktenskap; annars är det inget annat än en kärlekshistoria. Frågan är vad som bör betraktas som samhällets krav. Genom hela romanen, främst i Jehan och Blondes kärlekshistoria och giftermål, men även i romanens andra teman förespråkar Philippe de Rémi individens rätt att själv söka lycka och framgång. Denna individualism sanktioneras av kyrkan och kungamakten och författaren gör sig möda med att visa i vilken grad Jehan och Blondes äktenskap är nyttigt för samhället.

*De vann kungarnas respekt
Och handlade alltid lojalt mot dem
De var älskade av folket*

²²⁶ Sylvie Lécuyer i förordet till *Jehan et Blonde de Philippe de Rémi*, s. 24-26.

²²⁷ *Gui de Warewic, roman du XIIIe siècle*, Paris 1933, del 1, v. 628-782.

²²⁸ Marie-Madeleine Castellani, "Le combat dans Jehan et Blonde" i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Rémy (XIIIe siècle)*, s. 122.

*Och gjorde sin plikt gentemot dem
De var barmhärtiga mot de fattiga
Och gav dem generösa gåvor.²²⁹*

Den enda roman som Philippe de Rémi direkt hänvisar till i *Jehan et Blonde* är Tristan och Isolde. När Jehan beskriver sin passion är det Tristan han jämför sig med, "Aldrig led Tristan såsom jag",²³⁰ Blondes namn associerar till "Iseut la blonde". Jehans och Blondes hemliga tillvaro i skogen i Dover kan påminna om Tristan och Isoldes liv i Moroisskogen. Men medan Tristan och Isolde levde i en nästan fullständigt fientlig värld, lever Jehan och Blonde snarast behagligt, väl omskötta av Robin i en välkomnande natur.

*Medan de talade om kärlek
Betade deras hästar
Längre ner på ängen
När de båda älskande hade ätit
Pastejer och vin
Som de hade så mycket de ville av
Så vek de ihop duken.²³¹*

Kontrasten med Tristan och Isolde är upplysande. De båda paren sätter sig emot sin sociala miljö men här slutar likheterna. Tristan och Isolde upplever en passion utan hopp medan Jehan och Blonde upplever en kärlekshistoria med tillfälliga förhinder och som av författaren beskrivs inte som en tragisk fatalitet utan som ett lyckat val även om paret har svårigheter att kämpa mot.

²²⁹ *Bien furent des rois dont il tinrent / Loialment vers aus se maintinrent / De tout le commun amé furent, / Vers aus firent çou que il durent. / Pitex furent vers pouvre gent / Del leur donerent largement. (v. 6269-6174).*

²³⁰ *Onques n'en souffri tant Tristans, (v. 423).*

²³¹ *D'amours parolent ambedoi / Et si cheval aval l'erboi / Paissent et empasturé sont. / Quant li dui amant mengié ont / Des pastés et del vin beü / Dont assés avoient eü, / Il ont leur doublier reploüié. (v. 3577-3583).*

Paret, kyrkan och samhället

Det är genom de nya teorierna kring äktenskapet som utvecklades av 1100-talets teologer som paret har möjlighet att på egen hand legalisera sin situation. Utvecklingen inom den kanoniska rätten gör det möjligt för Jehan och Blonde att ingå ett lagligt äktenskap utan familjens samtycke. Philippe de Rémi beskriver själva giftermålet i detalj. Prästen motager Jehan och Blondes ömsesidiga samtycke och kyrkan är den enda auktoritet som tar ansvaret för parets legitimitet.²³²

*Prästen träder i kapellet in
Vid namn han kallar Jehan och Blonde
Frågar sedan var och en
Om de i lagen vill förenas
Om det inte enligt seden var
De båda skulle tycka att det var dumt
Av prästen att ställa denna fråga
Ty inget vill de väl hellre
Eller åtrår mer.*²³³

Ovanstående citat beskriver ett giftermål helt utan familjens medverkan. Varken fadern eller någon annan familjemedlem är närvarande. Man kan fråga sig om Philippe de Rémis beskrivning av

²³² Philippe de Beaumanoir skriver om äktenskapet i *Coutumes de Beauvoisis*; *Li secons cas de quoi le juriditions apartient à sainte Église, c'est de mariage ... Et de toutes les causes qui en poent naistre et devant le mariage et après le mariage, et li quel mariage sont à souffrir et li quel non, apartiennent à l'evesque, ne point ne s'en doit melleier la laie justiche.* "Det andra fallet där jurisdiktionen tillfaller den heliga kyrkan är äktenskapet ... Och alla de fall som kan uppstå innan eller efter äktenskapet tillhör biskopen, den världsliga rättvisan bör ej beblanda sig i detta." Philippe de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvoisis*, vol. 1, s. 158.

²³³ *Le prestre dedens la capele / Par nom Jehan et Blonde apele / Puis demanda chascun par soi / S'il voellent estre ensemble a loy / S'ainsi dire ne convenist, / Cascuns d'eus deus a sot tenist / Le prestre de cel demant faire, / Qu'il n'est riens qui tant leur puist plaire / Ne dont aient tel desirier.* (v. 4739-4747).

giftermålet som varande ”enligt seden” speglar en reell verklighet eller om det handlar om ett ideal för en kunglig ämbetsman som förmodligen också var bevandrad i den kanoniska lagen. Bland de bröllopsordos som presenteras av Molin och Mutembe i *Le rituel de mariage en France* är det först på slutet av 1200-talet som man finner exempel på bröllopsceremonier där faderns roll helt övertagits av prästen.²³⁴ Enligt kanonisk lag var makarnas samtycke det enda nödvändiga redan under denna period. Frågan är hur snabbt denna nya syn vann insteg i giftermålspraktiken. Viktigt i detta sammanhang är att Peter Lombardus och även Hugues de Saint-Victor betraktade ett hemligt äktenskap, utan familjens vetskap och vilja, som fullständigt giltigt. Även om Philippe de Rémi beskrev ett ideal snarare än en verklighet, så hade han i vart fall stöd hos de teologiska auktoriteterna.

Det främsta stödet för Jehan och Blonde kommer emellertid från kungligt håll. Den franska kungen, som imponerats av Jehan och Blondes mod och uthålliga kärlek skänker grevskapet Dammartin åt Jehan.

*Den stad vars namn ni bär, Dammartin
Ni får som gåva,
Av den ni greve vara skall.
Ni Pailli får som er till fördel länder
Och även Monmeliant
Sextusan livres detta ger er, eller mer.*²³⁵

Tack vare det kungliga ingripandet upphävs alltså den sociala skillnad som var anledningen till Jehan och Blondes svårigheter.

Även om Jehans och Blondes äktenskap sanktionerats av både kyrkan och kungen så har detta sociala erkännande inte inneburit

²³⁴ Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel de mariage en France*, s. 92-93 och 294.

²³⁵ *La vile dont portés le non; / Dammartin avrés de mon don, / Or voel que vous en soïes quens. / Pailli avrés, qui vous ert buens, / Et Monmeliant de desus, / Sis mile livres vaut et plus.* (v. 4985-4990).

återförening med familjen. Philippe de Rémi är inte likgiltig för detta svåra brott mot det socialt acceptabla och sista delen av romanen beskriver en total försoning med familjen. Det är åter kungen av Frankrike som, genom att skicka budbärare till greven av Oxford, stöder återföreningen med Blondes familj. I Dammartin, i kungaparets närvaro, får Jehan och Blonde greven av Oxfords förlåtelse. De kan alltså njuta fördelarna både av ett äktenskap genom val och äktenskap genom familjens bortgivande av bruden. Ett par som undandrog sig familjens kontroll kunde vanligen räkna med att mista de fördelar som släkten kunde erbjuda, sociala såväl som materiella. En av de anledningar som författarens son, juristen Philippe de Beaumanoir, anger som tillräcklig för att göra en släkting arvlös är just ett olämpligt äktenskap, ingånget mot arvlåtarens vilja.²³⁶ Detta blir inte Jehan och Blondes öde; efter att ha försonats med Blondes far har Jehan fullständiga rättigheter till grevskapet Oxford, Philippe de Rémi är noga med att informera om att Blonde är enda barnet (v. 193). Författaren har i hela romanen beskrivit de olika element som leder fram till Jehan och Blondes slutliga rikedom och lycka.

Återföreningen och försoningen i Dammartin sker i en festlig atmosfär med kungaparet närvarande och all denna pompa och ståt kan inte annat än övertyga Blondes far om att äktenskapet med Jehan

²³⁶ *...car se je voi mon fils, me fille ou me mere, ou cele qui doit estre mes oirs, mener si deshoneste vie que ce soit escanlles à li et à son lignage, je ai bone reason de li oster de mon testament. ... de mariage desavenant, fet par eles contre me voulement* ”för om jag ser min son, min dotter eller min mor, eller den som skall vara min arvtagare leva ett så ärolöst liv att det skadar honom själv och hans släkt, har jag god anledning att stryka honom ur mitt testamente. ... ett olämpligt giftermål, gjort av dem mot min vilja” Philippe de Beaumanoir, *Coutumes de Beauvoisis*, vol 1; s. 187.

²³⁷ *...un nouvelle cérémonie nuptiale, réparatrice*. Jean-Guy Goutebroze, ”De la stratégie matrimoniale comme principe organisateur du récit romanesque Jehan et Blonde” i *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy*, s. 117.

²³⁸ *Cele nuit fist Jehan de cele / Dame qui estoit demoiselle*. (v. 6035-6036).

i själva verket var en god sak. Jean-Guy Gouttebroze liknar festen i Dammartin vid en ”ny, försonande, bröllopsceremoni”.²³⁷ Om natten som följde efter festen skriver Philippe de Rémi;

Denna natt gjorde Jehan

*Dam av hon som varit ungmö*²³⁸

Men egentligen hade Jehan och Blonde redan fullbordat sitt äktenskap efter den kyrkliga vigseln (v. 4803–4806). Författaren tycks här ha glömt att han redan gett en utförlig beskrivning av den bröllopsnatt som följde på den kyrkliga vigseln och representerade äktenskapet genom val. Bilden av äktenskapet som en klanangelägenhet verkar vara så seglivad att Philippe de Rémi, trots att han i hela romanen pläderar för äktenskapet genom val, beskriver försoningen med Blondes far som ännu ett bröllop.

SLUTORD

Den svenska historieforskningen har i mycket liten utsträckning ägnat sig åt utvecklingen i det kontinentala Europa under 1000-1200-talet. Ändå var det just under denna period som många av det europeiska samhällets grunddrag utvecklades. Många forskare menar t.ex. att individualismen, som man tidigare uppfattade som en renässansskapelse, började utvecklas redan under 1100-1200-talen.²³⁹

Jag har i denna uppsats visat hur den moderna synen på äktenskapet som en union mellan två människor började utvecklas redan på 1100- och 1200-talen. Utvecklingen framträder mycket tydligt i 1100-talets teologi och kanoniska rätt. Den gängse uppfattningen i Sverige tycks emellertid vara att denna nya syn på äktenskapet växte fram först under 1700- och 1800-talen. Så beskrivs utvecklingen i Ronny Ambjörnssons *Familjeporträtt* (1978), som också används som kurslitteratur.²⁴⁰ I vart fall finns här en förhistoria att beakta.

Den nya synen på äktenskapet framträder som sagt mycket tyd-

²³⁹ Se framför allt Colin Morris, *The discovery of the individual, 1050-1200*, Medieval Academy of America 1972.

²⁴⁰ Ronny Ambjörnsson skriver i *Familjeporträtt* att idén om äktenskapet som en personlig frivillig union mellan makarna började utvecklas i Nordeuropas puritanska kretsar under 1700 1800-talen. Den beskrivning han gör av denna "nya" syn på äktenskapet stämmer mycket väl med den utveckling jag menar skedde redan under 1100- och 1200-talen: "Äktenskapet betraktas inte uteslutande som en ekonomisk och sexuell förening, den tänktes också erbjuda andliga värden ... Ett ökat intresse att teoretiskt definiera "kärlekens väsen" kan noteras. Ett ofta upprepat moment i denna är frihet. I den bild av kärleken som växer fram framför allt i skönlitteraturen ses kärleken som en nödvändig, frivillig förutsättning för äktenskapet." Om den tidigare synen på äktenskapet skriver han: "Äktenskapet uppfattades som en ekonomisk förening och på samma gång som ett medel mot synd: Kärlek mellan makarna var varken ett krav eller ett ideal." Ronny Ambjörnsson, *Familjeporträtt*, Lund 1978, s. 21-22.

²⁴¹ För den medeltida romanens spridning se Georges Duby, *Måle Moyen Âge*, s. 31.

²⁴² *Atant a prise la fiance / Cascuns d'aus de ceste aliance* (v. 4751-4752).

ligt inom teologin och kommer också till uttryck i kanonisk lag. Den avspeglas även i utvecklingen av de ritualer som användes vid äktenskapets ingående. Här finns ett rikt historiskt material bestående i mässböcker och liturgikalendrar. Utifrån dessa källor kan man dock inte dra några säkra slutsatser om i vilken utsträckning denna syn på äktenskapet påverkade praktiken så att folk verkligen började gifta sig av fritt val och familjens inflytande över äktenskapet minskade. Några sådana slutsatser har jag heller inte dragit.

Mitt huvudsyfte har varit ett annat, nämligen att visa hur denna nya syn på äktenskapet kunde framträda som ett realistiskt ideal i den profana litteraturen redan på början av 1200-talet. Även om makarnas relation sågs som äktenskapets grund inom teologi och kanonisk rätt är det mer omstritt när och i vilken mån denna syn på äktenskapet började uppfattas som ett ideal i allmänhet. I min analys av romanen *Jehan et Blonde* har jag visat hur det personliga äktenskapet beskrivs som ett realistiskt ideal, väl förenligt med samhällets krav.

Denna roman måste uppfattas som en betydelsefull källa vid bedömningen av hur synen på äktenskapet var på väg att förändras. Philippe de Rémi var i allra högsta grad en del av det samhälle han beskriver, en man ur den uppåstigande fattigadeln, alls ingen outsider med underliga ideer. Få romaner från denna tid finns bevarade i sin helhet; endast det förhållandet att flera kopior finns bevarade visar att romanen måste ha haft en relativt stor spridning.²⁴¹ Det står också klart att tematiken i *Jehan et Blonde* har inspirerat andra romanförfattare.

Jehan et Blonde, liksom alla tidens romaner, skrevs för att behaga aristokratin. Den visar inte hur folk verkligen betedde sig utan vad som betraktades som det idealiska beteendet. Romanen visar inte vad som var äktenskapspraktiken under 1200-talets första hälft, däremot visar den att det "moderna" äktenskapet, grundat på makarnas känslor och fria val, redan då kunde ses som ett ideal.

*Sålunda ger de varandra
Sitt ömsesidiga samtycke* ²⁴²

LITTERATURLISTA

Förkortningar

BN *Bibliothèque Nationale*

PL *Patrologia Latina*, (J.P. Migne)

SC *Sources Chrétiennes*

Källor

Abélard Héloïse, *Correspondance*, Paul Zumthor, Paris 1979

La vie et les epistres Pierre Abaelart et Heloys sa fame, Eric Hicks, Genève 1991

André de Chapelain, *Traité de l'amour courtois*, övers. Claude Buridant, Paris 1974

Augustinus, *De bono conjugali*, övers. Gustave Combes, Paris 1948

Bernard de Clairvaux, *Sermones in Canticorum Cantica*, PL 183

De diligendo Deo, övers. F. Callerot, M-I. Huille, J. Christophe, P. Verdeyen, Paris 1993

Bernhard av Clairvaux, Skrifter, E. Nylén, Stehag 1994

Bérout, *Le roman de Tristan*, Herman Braet, Louvain 1983

Chrétien de Troyes, *Le chevalier au lion (Yvain)*, Mario Roques, Paris 1960

Le Chevalier de la Charrette (Lancelot), Charles Mela, Paris 1991

Érec et Énide, Jean-Marie Fritz, Paris 1992

Decrees of the ecumenical councils, Norman Tanner, Georgetown University Press 1990

Dictionnaire de droit canonique, R. Naz, Paris 1957

Maître Ermengaud, *Le breviari d'amor de matfre Ermengaud*, Peter T. Ricketts, Leiden 1976

Gautier d'Arras, *Ille et Galeron*, Yves Lefèvre, Paris 1988

Gui de Warewic, roman du XIIIe siècle, Paris 1933

Guillaume de Lorris, *Roman de la Rose*, Armand Strubel, Paris 1992

Hugues de Saint-Victor, *De Sacramentis*, PL 176

De virginitate Beatae Mariae Virginis, PL 176

Peter Lombardus, *Sententiarum*, PL 192

Origenes, *Commentaire sur le cantique des cantiques*, Luc Brésard och Henri Crouzel, SC 375 och 376, Paris 1991

Philippe de Beaumanoir, *Contumes de Beauvoisis*, Beugnot, Paris 1842

Contumes de Beauvaisis, Am. Salmon, Paris 1970

Philippe de Rémi, *Le roman de Jehan et Blonde*, övers. till modern franska, Sylvie Lécuyer, Paris 1987

Jehan et Blonde, Sylvie Lécuyer, Paris 1984

Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, œuvres poétiques, H. Suchier, Paris 1884-85

Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir, jurisconsulte et poète national du Beauvaisis, H.L. Bordier, Paris 1862

The romance of Blonde of Oxford and Jehan de Dammartin, by Philippe de Reimes a trouvère of the thirteenth century, from the unique ms. In the Imperial library in Paris, M. Le Roux de Lincy for the Camden Society 1858.

La Manekine, roman du XIII siècle, Christiane Marchello-Nizia, Paris 1980

"*Fatrasies*", *Anthologie de la poésie lyrique en France*, J. Dufournet, Paris 1989

Richard de Saint-Victor, *De IV gradibus violentae caritatis*, G. Dumeige, Paris 1955

Yves de Chartres, *Lettres*, J. Leclercq, Paris 1949

Epistolae, PL 162

Litteratur

Actes du Colloque international Philippe de Beaumanoir et les Contumes de Beauvaisis, Beauvais, 1983

Jean-Yves Badel, *Introduction à la vie littéraire du Moyen Âge*, Paris, 1969

- Jean Batany, *Scène et coulisses du Roman de Renart*, Paris 1989
- "Oiseuses et la mystique monacale récupérée par la classe de loisir" i *Études sur le Roman de la Rose*, Paris 1984
- B. Bligny, "L'Église et le siècle", *Cahier de Civilisation Médiévale*, nr. 20, 1977
- J. Bonnard, *Lexique de l'ancien français*, Paris 1994
- Dominique Boutet och Armand Strubel, *Littérature, politique et société dans la France du Moyen Âge*, Paris 1979
- Christopher N. L. Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, Oxford 1991
- James A. Brundage, *Law, sex, and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago 1987
- Marcia L. Collish, *Peter Lombard*, Leiden 1994
- Joseph Coppin, *Amour et mariage dans la littérature de la France du nord au Moyen Âge*, Paris 1961
- J. Dauvillier, *Le mariage dans le droit classique de l'Église depuis le Décret de Gratien jusqu'à la mort de Clément V (1140-1314)*, Paris 1933
- P. Delhay, "Le dossier antimatrimonial de l'Adversus Iovinianum et son influence sur quelques écrits latins du XIIe siècle", *Medieval Studies*, 13 1953
- Jean Deroy, "Thèmes et termes de la fin'amors dans les Sermones super Cantica canticorum de saint Bernard de Clairvaux", *Actes du XIIIe Congrès international de Linguistique et Philologie romanes*, Québec 1976
- Susan Dixon, *The Roman Family*, John Hopkins University Press 1992
- Georges Duby, "Structures de parenté et noblesse dans la France du Nord, XIe-XIIe siècles", *Mélanges, J. F. Niermeyer*, Groninge 1967
- Le Dimanche de Bouvines*, Paris 1973
- Mâle Moyen Âge*, Paris 1988
- Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Paris 1978
- Le chevalier, la femme et le prêtre*, Paris 1981
- Medieval Marriage. Two Models from Twelfth Century France*, Baltimore 1978
- Dames du XIIe siècle*, Paris 1995

- "La femme, l'amour et le chevalier", *Histoire*, nr. 1
- Que sait-on de l'amour en France au XIIe siècle?, Paris 1988
- Jean Dufournet, *Un roman à découvrir: "Jehan et Blonde" de Philippe de Remy (XIIIe siècle)*, Paris 1991
- Gervais Dumeige, *Richard de Saint-Victor et l'idée chrétienne de l'amour*, Paris 1952
- Georges Dumézil, *Mythe et épopée*, Paris 1968
- Dyan Elliot, *Spiritual Marriage: Sexual Abstinence i Medieval Wedlock*, Princeton 1993
- Augustin Fliche, *Le règne de Philippe I, Roi de France 1060 - 1108*, Paris 1912
- R. Fossier, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIII siècle*, Louvain 1969
- J. Frappier, *Amour courtois et table ronde*, Genève 1973
- Jean Gaudemet "Statut de la femme" i *La femme et l'enfant dans le droit canonique médiéval*, London 1985
- "L'apport du droit romain aux institutions ecclésiales", *Droit de l'église et vie sociale au Moyen Âge*, Northampton 1989
- "Adam Vetulani et le Décret de Gratien", *Revue d'Histoire de Droit*, Nr 69, 1990
- L. Génicot, *Le XIIIe siècle européen*, Paris 1968
- Christian Gellinek, "Marriage by Consent in Literary Sources of Germany", *Studia Gratiana*, Nr 12, Rom 1967
- Etienne Gilson, *Héloïse et Abélard*, Paris 1960
- Bernard Giquel, "Le Jehan et Blonde de Philippe de Rémi peut-il être une source du *Willehalm von Orlens*?", *Romania*, t. 102, 1981
- "Rudolf von Ems, adaptateur de Philippe de Rémi" *Actes du Colloque International Philippe de Beaumanoir et les Coutumes de Beauvaisis (1283-1983)*
- G.Gonfroy, *Concordancier de "Jehan et Blonde"*, Limoges 1991
- Jack Goody, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge 1983

Jean-Guy Gouttebroze, "Le statut sociologique du mariage d'Érec et d'Énide", *Actes du XIVe Congrès international arthurien*, Rennes 1985

"Structure narrative et structure sociale, note sur la Manekine", *Les relations de parenté dans le monde médiéval*, Senefiance, CUERMA, Aix-en-Provence 1989

"Famille et structure de la parenté dans l'œuvre de Chrétien de Troyes" *Chrétien de Troyes*, Paris 1982

Joël H. Grisward, "Individualisme et esprit de famille dans Garin le Loherain", *Famille et parenté dans l'occident médiéval*, Rom 1977

J. Heers, *Le clan familial au Moyen Âge*, Paris 1974

J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen*, Oegstgeest 1919

C. Stephen Jaeger, *The Origins of Courtliness*, Philadelphia 1985

A. Jeanroy, *Les chansons de Jaufré Rudel*, Paris 1924

Anthologie des troubadours, Paris 1934

"Les Chansons de Philippe de Beaumanoir", *Romania*, t. 26, 1897

Erich Köhler, *L'aventure chevaleresque, idéal et réalité dans le roman courtois* Paris 1974

"Observations historiques et sociologiques sur la poésie des troubadours", *Cahiers de Civilisation médiévale* 1964

P. Laslett, "The wrong Way through the Telescope: a Note on Literary Evidence in Sociology and in Historical Sociology", *British Journal of Sociology*, xxvii, 1976

Jean Leclercq, *Le mariage vu par les moines*, Paris 1983

Sylvie Lécuyer, *Le Roman de Jehan et Blonde de Ph. de Beaumanoir, étude et édition critique*, Paris 1982

Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996

"Naissance du roman historique au XIIIe siècle?" i *Nouvelle Revue Française*, 238, 1972

La civilisation de l'occident médiéval, Paris 1972

- Jacques Le Goff, Roger Chartier och Jacques Revel, *La nouvelle histoire*, Paris 1978.
- Rita Lejeune, "Le roman de Guillaume de Dole et la principauté de Liège", *Cahiers de Civilisation médiévale*, vol. 18, 1974
- Claude Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris 1958
- H. I. Marrou, *Les troubadours*, Paris 1971
- René Metz, "Recherche sur la condition de la femme selon Gratien", *Studia Gratiana*; nr. 12
- Jean B. Molin och Protais Mutembe, *Le rituel du mariage en France*, Paris 1974
- J. Monfrin, "Poème anglo-normand sur le mariage, les vices et les vertus, par Henri (XIIIe siècle)", *Mélanges de langue et de littérature du Moyen Âge et de la renaissance offerts à Jean Frappier*, Genève 1970
- Colin Morris, *The discovery of the individual, 1050-1200*, Medieval academy of America 1972
- Joannes Mullenders, "Le mariage présumé", *Analecta Gregoriana*, vol 181, *Series Facultatis Iuris Canonci*: sectio B nr. 30, Rom 1971
- René Nelli, *L'érotique des troubadours*, Toulouse 1967
- R. Nelli, R. Lavaud, *Les troubadours*, Paris 1966
- Paul Ourliac, "Troubadours et juristes" *Cahiers de Civilisation médiévale*, Poitiers 1965
- G. Paré, *Le "Roman de la Rose" et la scolastique courtoise*, Paris-Ottawa 1941
- Jean-Charles Payen, *La Rose et l'utopie. Révolution sexuelle et communisme nostalgique chez Jean de Meun*, Paris 1976
- Frederik Pedersen, "Did the medieval laity know the canon law rules on marriage? Some evidence from fourteenth century York cause papers", *Medieval Studies* 56, 1994
- Odette Pontal, *Les conciles de la France capétienne jusqu'en 1215*, Paris 1995
- Karl Ritzer, *Le mariage dans les églises chrétiennes*, Paris 1978
- Sylvette Rouillan-Castex, "L'amour et la société féodale", *Revue Historique*, Nr 552, Octobre-Décembre 1984

Denis de Rougemont, *L'Amour et L'Occident*, Paris 1939

K. Schmid, "Zur Problematik von Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Dynastie, beim mittelalterliche Adel", *Zeitschrift für die Geschichte der Oberrheins*, Nr 105, 1957

Nora Scott, *Contes pour rire? Fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, Paris 1977

J. Sedat, "Autour de l'amour courtois", *Topiques*, nr. 5, 1975

M. Shepherd, *Tradition and Re-creation in Thirteenth Century Romance: "La Manekine" and "Jehan et Blonde" by Philippe de Rémi*, Amsterdam och Atlanta 1990

Stith Thompson, *Motiv Index of Folk Literature*, Indiana University Press 1955-58

Stith Thompson och Anti Aarne, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1961

Z. P. Zaddy, "Pourquoi Érec se décide-t-il à partir en voyage avec Énide?", *Cahiers de Civilisation médiévale*, Avril-Juin 1964

Michel Zink, *Littérature française du Moyen Âge*, Paris 1992

Roman rose et rose rouge. Le roman de la rose ou de Guillaume de Dole de Jean Renart, Paris 1979

Paul Zumthor, *Histoire littéraire de la France médiévale*, Paris 1954

Le masque et la lumière, Paris 1952

"Fratrasie et coq-à-l'âne. De Beaumanoir à Clément Marot" i *Mélanges Robert Guitte*, Anvers 1961

J. E. Vallerie, *Garin le Loheren, according to ms A (Bibliothèque de l'Arsenal 2983) with text, introduction and Linguistic Study*, Michigan 1947

Skandinavisk litteratur på liknande teman

Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftssällskapet

Herr Ivan. Lejonriddaren, Stockholm 1845

Flores och Blanzeflor, Lund 1956

Holger Ahlenius, *Frankrikes litteratur under medeltiden*, Stockholm 1957

Ronny Ambjörnsson, *Familjeporträtt*, Lund 1978

Lizzie Carlsson, *Jag giver dig min dotter I-II*, Lund 1965-1972

Johan Chydenius, "The Symbolism of Love in Medieval Thought", *Commentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum fennica*, vol 44, Nr 1, Helsinki 1970

Hjalmar Crohns, *Ein mittelalterlicher Prediger über Liebe und Liebeswahn*, Finska vetenskaps-societens förhandlingar. Bd. 46, Helsingfors 1907

Den trolösa hustrun i två medeltida sagosamlingar, Finska vetenskaps-societens förhandlingar. Bd. 54. Helsingfors 1912

Gerhard Hafström, *Den svenska familjerättens historia*, Lund 1969

Land och lag, Stockholm 1967

Thyra Nors, "Kampen om ægteskabet: en konfliktfyldt historie om kirkens forsøg på at genne lægfolk ind i den hellige ægtestand", *Den juske historiker*, vol. 42, 1987

Anders Piltz, *Mellan ängel och best. Människans värdighet och gåta i europeisk tradition*, Stockholm 1991